

Українська мова та читання

ЧАСТИНА 1

клас

СЛОВО

Пряме значення

золота обручка
залізний цвях

Переносне значення

золота пшениця
залізний характер

Багатозначні слова

пряма лінія
трамвайна лінія
сюжетна лінія

Синоніми

гарний
красивий
вродливий

Антоніми

широкий — вузький
перемога — поразка

Слова, що звучать і пишуться однаково

Моя **мати** — лікарка.
Добре **мати** сестру.

БУДОВА СЛОВА

загадка

- закінчення
- основа
- ⤴ корінь
- префікс
- ^ суфікс

РОЗРІЗНЯЙ!

Форми слова

ліс□
ліси□
лісу□
лісом□
у лісі□

Спільнокореневі слова

ліс□
лісок□
лісовий□
лісник□
переліскі□

Синоніми

ліс, бір, гай,
діброва, пуца,
перелісок,
праліс, байрак,
чорноліс

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (відповідають на певне питання)

Головні

(основа речення)

підмет

→ хто? що? _____

присудок

→ що робить?
→ що роблять? =

Другорядні

→ усі інші члени речення

Позолотила осінь білокору беріску.

РЕЧЕННЯ

(виражає закінчену думку)

За метою висловлювання

Розповідні

про щось
розповідається,
повідомляється

Питальні

про щось
запитується

Спонукальні

висловлюється
заклик до дії, прохання,
запрошення, порада,
вимога, наказ, заборона,
застереження

За інтонацією

Неокличні Окличні

Неокличні Окличні

Неокличні Окличні

Розділові знаки

. !

? ?!

. !

ТЕКСТ

(зв'язані за змістом речення)

Зачин

Окреслює тему висловлювання.

Основна частина

Розкриває думку, намічену в зачині.

Кінцівка

Завершує текст, підводить до висновку.

ТИПИ ТЕКСТІВ

Розповідь

Розповідаємо про якісь події (що робить особа або предмет).

Що сталося? Що відбувається?

Опис

Описуємо предмет або особу.

Який? Яка?

Міркування

Доводимо або заперечуємо щось (чому предмет чи особа такий/така). Чому?

Есе

Розмірковування у довільній формі на будь-яку знайому тему. Не претендує на завершеність.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

Згідно з Конституцією України, державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.

Державний Прапор України

Державний Герб України

Державний Гімн України

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Лариса Варзацька
Тамара Трохименко

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 3 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2020

УДК 811.161.2(075)

В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2020 р. № 271)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник створено за Типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом О. Я. Савченко.

Варзацька Л. О.

В 18 Українська мова та читання : підручник для 3 кл. закладів загальн. середн. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. / Л. О. Варзацька, Т. О. Трохименко. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. — 160 с. : іл.

ISBN 978-966-10-1810-4

Зміст підручника відповідає Державному стандарту початкової освіти та Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко.

Запропоновано різноманітні завдання, що дозволять учителеві навчати дитину відповідно до її здібностей та можливостей, а учням — здійснювати самоконтроль, удосконалюватись та розвиватися.

Змістове наповнення підручника забезпечить сприятливі умови для збагачення активного словника та мовленнєвого розвитку третьюкласників.

Для учнів та учениць 3 класу.

УДК 811.161.2(075)

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

bohdan-books.com/5837-7

Тех. підтримка: (0352) 52-06-07, 067-352-09-89; admin@bohdan-digital.com

© Л. О. Варзацька, Т. О. Трохименко, 2020

© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2020

ISBN 978-966-10-1810-4

Умовні позначення

— початок матеріалу кожного уроку

— запам'ятай

— працюємо всі разом

— словникова робота

— робота в групах, парах

— каліграфічна хвилинка

— дай відповідь на запитання, зроби висновок

— домашнє завдання

— переглянь, послухай

Вивчайте, любіть свою мову,
як світлу Вітчизну любіть,
як стягів красу малинову,
як рідного неба блакить.

Володимир Сосюра

▶ ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 2 КЛАСІ

МОВА Й МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

Я без тебе, мово, без зерна полова

Юрій Рибчинський

1. Виразно прочитайте уривок із вірша.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
як їх почує!.. Знать, од Бога
і голос той, і ті слова
ідуть між люди!

Тарас Шевченко

2. Випишіть слово з апострофом. Доберіть та запишіть
іще п'ять таких слів.

2. 1. Із поданих складів утвори та запиши слова. Які ці
слова за значенням?

ки пред ді пра ди

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни право-
пис цих слів.

Поколі..я народу проходять одне за одним, але
результати жи..я кожного поколі..я залишаються
в мові — у спадок нащадкам.

Костянтин Ушинський

3. Побудуй звукову модель слова *покоління*.

3. 1. Прочитай уривок із вірша.

Я без тебе, мово, соняшник без сонця,
без зерна полова, без птахів діброва.

Юрій Рибчинський

2. Випиши слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі.

4. 1. Прочитай поетичні рядки. Як ти їх розумієш?

Буду я навчатись **мови** золотої
у трави-веснянки, у **гори** крутої,
в **потічка** веселого, що постане річкою,
в **пагінця** зеленого, що зросте смерічкою.

Андрій Малишко

2. Спиши вірш. До виділених слів знайди зв'язані за змістом слова — назви ознак. Підкресли їх. Які барви рідної землі вони змальовують? Які почуття пробуджують?

§ 2. Усне і писемне мовлення

І букви, наче зорі, світять

Богдан-Ігор Антонович

5. 1. Прочитайте уривок із вірша. Доберіть заголовок.

У вікні любисток, на підлозі м'ята,
у простій оправі — книга серед книг.
Наче щедре сонце поселилось в хаті,
як велике щастя стало на поріг.
Мудра, світла книга — то «Кобзар» Тараса...

Анатолій Камінчук

2. Побудуйте звукові моделі слів *м'ята*, *щедре*.

6. Із поданих складів утвори і запиши слова. Що вони називають?

Бід Код Бук зар лі я вар

7. 1. Пригадай, чим відрізняється писемне мовлення від усного.

2. Розглянь зображені знаки. У якому мовленні їх використовують: усному чи писемному? Для чого?

? ! . , : -

а, б, в, г

1, 2, 3, 4

8. 1. Прочитайте зачин і кінцівку оповідання. Усно складіть основну частину.

СУПЕРЕЧКА ДВОХ КНИГ

У бібліотеці на полиці стояли дві книги. Одна — в шкіряній оправі, назву тиснено золотими літерами. Це книга про Великого **Завойовника**. Друга — в тоненькій, сіренькій обкладинці. Це книга про Плугатаря й Сіяча.

...

— А я знаю, де твій Завойовник, — каже книга про Плугатаря й Сіяча. — Він зогнив у землі. А мої Плугатар і Сіяч живуть вічно.

За Василем Сухомлинським

2. Спишіть зачин оповідання із коментуванням.

Випиши з тексту попередньої вправи виділене слово. Поясни його правопис. Запиши ще п'ять слів із буквосполученнями *йо,ьо*.

§ 3. Культура мовлення.

Слова ввічливості

Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки

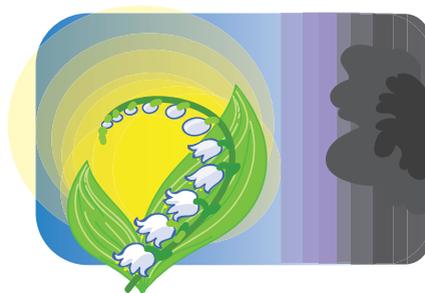
Олександр Олесь

10. 1. Прочитайте уривок із вірша. Які думки, почуття пробуджують ці поетичні рядки?

Є слова, що білі-білі,
як конвалії квітки,
лагідні, як усміх ранку,
ніжносяйні, як зірки.
Є слова, як жар, пекучі
і отруйні, наче чад...

Олександр Олесь

2. Спишіть перше речення. Підкресліть слова — назви ознак. Слово *ніжносяйні* поділіть на склади для перенесення.

11. 1. Перестав склади, утвори й запиши слова.

барвисте дієслова кююдя

2. Пригадай, які ще слова ввічливості ти знаєш. Для чого ми їх уживаємо? Як вимовляємо?

пріязний

гармонія

12. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте вірш в особах.

Піднімає джміль фіранку,
каже: — Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?

Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок — як намет,
тільки дощ — як кулемет.

Ліна Костенко

2. Чи дотримуються культури мовлення джміль і бджілка? Чому ви так думаєте?

3. Спишіть із коментуванням: *I варіант* — першу строфу; *II варіант* — другу строфу. Підкресліть слова із буквосполученнями *дж, дз*. Побудуйте звукові моделі цих слів.

13.

лід теплого Від
і слова
розмерзає

ранить, стріла а
Не слово
гостре

Запитання і завдання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Як виражають думки і почуття в усному мовленні?
3. Що таке культура мовлення?

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

§ 4. Слова з прямим і переносним значенням

Мене береза златокоса стрічає на горбі

Юрій Клен

14. 1. Прочитай поетичні рядки.

Стежка з головою вкрилася травною
і заснула. Спить.

Дмитро Павличко

2. Які слова змальовують стежину, немов живу істоту? А хто насправді може вкритися з головою, заснути, спати?

15. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

м я в і т т я

2. Із «розсипаних» слів побудуй і запиши речення.

берізонька, хвалилася, та, Ой

3. Поділи виділене слово на склади для перенесення.

16. 1. Послухайте уривок із вірша у супроводі музичного твору Івана Пустового «Осінній етюд». Що ви уявляєте?

Розхристана й простоволоса,
в ялиновій юрбі
мене береза златокоса
стрічає на горбі.

Бере за руку, яснозора,
і в шелестливу тінь
веде, спокійна і прозора,
немов у свій курінь.

Юрій Клен

2. Доповніть і запишіть речення, використовуючи слова з вірша.

Береза (яка?) ...

17.

1. Розгляньте малюнки і прочитайте тексти, складені за мотивами вірша Юрія Клена. Порівняйте значення виділених слів.

Золотокоса Оксанка мене **стрічає** на горбі.
Бере за руку й веде в березовий гай.

Золотокоса береза мене **стрічає** на горбі.
Бере за руку, веде у свій курінь.

У мовленні слова вживають у **прямому** та **переносному** значеннях. Слова у **прямому** значенні — це назви предметів, дій, ознак, які бувають насправді, наприклад: *залізний цвях, лисяча нора*. Слова в **переносному** значенні — це назви образні, перенесені з одних предметів і явищ на інші: *залізний характер* (тобто міцний), *лисяча вдача* (так кажуть про хитру людину).

2. У якому тексті виділені слова вжито у **прямому** значенні, а в якому — у **переносному**? Чому ви так вважаєте?
3. Поміркуйте, в якому значенні вжито слово *золотокоса* у словосполученнях *золотокоса Оксанка* і *золотокоса береза*. Якого кольору волосся у дівчинки? Воно може бути золотим? А береза може мати золоті коси? Зробіть висновок.
4. Доберіть слова з **прямим** і **переносним** значенням до слів: *I варіант* — річка, дощ, поле; *II варіант* — сонце, роса, берег. Складіть і запишіть речення зі словами, вжитими у **переносному** значенні.

18. 1. Прочитай текст. Знайди слова, вжиті у переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

ПРО ЩО ШЕПОЧУТЬ БЕРІЗКИ?

Що ж вони шепочуть? Що? Сорока просто вмирала з нетерпіння. Вона крутилась на всі боки, виглядаючи на узліссі щось цікаве. І раптом помітила! У гіллі на вербі висіло гніздо незвичайне, схоже на рукавичку. Он про що шепочуть берізки — про дивне гніздо! Тепле й м'якеньке. І висить на тоненьких гілочках — нехай спробує хижак якийсь дістатися. Хто ж його змайстрував?

За Іриною Прокопенко

2. Випиши з тексту опис дивного гнізда. Чи здогадався/здогадалася ти, чиє це гніздо?

19. 1. Прочитай текст-опис. Які почуття він викликає? Добери до тексту заголовки.

Сиві каламутні хмари заслали **олов'яним** килимом усе небо.

Північний хижий, сердитий вітер лютує, виє, не наче голодний вовк. Квилить, голосить. Сум і тугу наганяє на душу...

За Олександром Кониським

2. Прочитай і спиши. Визнач, у яких словосполученнях виділені слова вжито в переносному значенні. Підкресли ці слова. Поясни свій вибір.

сиві хмари

олов'яний килим

хижий вітер

вітер **квилить**

сиві коси

олов'яний перстень

хижий вовк

дитина **квилить**

3. Виконай малюнок за змістом тексту.

§ 5. Слова, однакові за звучанням і написанням, але різні за значенням

**Ох, і славний в нас обід!
У борщі — городній рід**

З народного

20.

1. Прочитайте скоромовку хором: спочатку — повільно, а далі — швидше й швидше.

Ох, і славний в нас обід!
У борщі — городній рід.
Кріп ускочив у **окріп**
і в окропі аж **окріп**.

2. На які питання відповідають виділені слова? Прочитайте, що вони означають.

(Що?) окріп — вода, яка кипить.

(Що зробив?) окріп — зміцнів, набрався сили.

В українській мові є слова, однакові за звучанням та написанням, але різні за значенням. Зрозуміти, що вони означають, можна лише в сполученні з іншими словами.

3. Доповніть і запишіть речення.

Городній рід у борщі — це ...

кипіти

апетит

21.

1. Запиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

кріп петрушка борщ

2. Спиши приказку. Поясни, як ти розумієш її зміст.

Цибуля від семи недуг лікує.

22. 1. Прочитай текст, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту.

Слово «кріп» у перекладі з латинської мови означає «пахучий». Ця городня рослина містить багато (вітаміни). Із (кріп) виготовляють олію. Використовують її у миловарінні, **парфумерії**, медицині, харчовій (промисловість).

2. Що нового ти дізнався/дізналася про кріп?
3. Як ти розумієш значення виділеного слова? Перевір себе за «Тлумачним словником української мови». Випиши це слово й поділи його на склади для перенесення по-різному.
23. 1. Прочитай віршовані рядки, автором яких є відомий дитячий письменник Ігор Січовик.

1. Якщо є у тебе мати, будеш все на світі мати.
2. Я тягнув угору віз, а з гори мене він віз. 3. Котик вибрався на мур і муркоче: «Мур-мур-мур!». 4. Їжачиха сину шила чобітки без голки й шила.

2. Спиши речення. Підкресли слова, однакові за звучанням та написанням. Поясни, що вони означають.

24. 1. Прочитайте слова.

<i>I варіант</i>	<i>II варіант</i>
край, коса	пара, ніс

2. Складіть і запишіть речення з цими словами, аби довести, що вони можуть мати різні значення.

25. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Моє тіло — під **землею**,
кучерики — понад нею.
Любить мене кожна юшка,
називаюсь я

2. Спиши текст загадки. Допиши слово-відгадку. Знайди і підкресли слова, вжиті у переносному значенні.
3. Поясни, що означає виділене слово. Склади і запиши речення, у якому це слово мало б інше значення.

§ 6. Слова, близькі за значенням (синоніми)

Вітер носиться, літає, топче луки і поля

Олександр Олесь

26. 1. Прочитайте уривок із вірша. Які слова змальовують осінь як живу істоту?

Осінь потай вишивала
килим шовком золотим.
Як на ярмарок збиралась,
чепурилась, прибиралась
і дивилась в тихий **став**...

Олександр Олесь

2. Випишіть слова, вжиті у переносному значенні. Усно побудуйте речення, у яких ці слова були б ужиті в прямому значенні.

3. До виділеного слова доберіть однакове за звучанням, але інше за значенням. Складіть і запишіть речення з цими словами.

27. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

чепурилась прибиралась чекала

2. Запиши перше речення із вірша Олександра Олеся з пам'яті.

28. 1. Виразно прочитайте поетичні рядки. Які картини ви уявляєте?

Вітер носиться, літає,
топче луки і поля.
Плаче, скаржиться, голосить,
стихне й знову зарίδα.

Олександр Олесь

2. Спишіть. Підкресліть слова — назви дій, близькі за значенням. Із якою метою вони вжиті?

Слова, близькі або однакові за значенням, називають **синонімами**. Синоніми відрізняються за звучанням: *алфавіт, абетка, азбука; гарний, вродливий, красивий; хотіти, бажати, прагнути*. Вживання синонімів збагачує та вдосконалює наше мовлення.

29. 1. Прочитай уривок із вірша.

У небі вітер кучерявий
колише теплу блакить,
і на землі гойдає трави,
і затихає, й знов шумить.

Максим Рильський

2. Чим подібний цей вірш до вірша із попередньої вправи? Чим він відрізняється?

3. Знайди у тексті синоніми та слова, вжиті у переносному значенні.

4. Добери з довідки потрібні слова та доповни і запиши речення.

Літній (який?) вітерець (що робить?)

Слова для довідки: ніжний, повіває, грайливий, голубить, пустотливий, пестить, лагідний, лоскоче, теплий.

5. Чи є у довідці синоніми? Доведи свою думку.

30. 1. Прочитай вірш.

Білий човник хвилі гойдають.
Над ним чайки сумно кигичуть,
плачуть журливо і кличуть,
до рідного дому вертають.
А човник пливе і не чує,
як берег за ним нудьгує.

Олександра Мельничайко

2. Випиши слова, близькі за значенням (синоніми). На які питання вони відповідають?

§ 7. Слова, протилежні за значенням (антоніми)

Флейта плакала, сміялась

Олександр Олесь

31. 1. Послухайте гру на флейті (запис музичного твору Дж. Ласта «Самотній пастух»). Які картини постають у вашій уяві під цю мелодію?

2. Прочитайте вірш. Чи співзвучні музика й поезія?

Флейта **плакала, сміялась,**
умирала і жила.

Біла постать **сміх і сльози**
із долонь своїх пила.

Олександр Олесь

3. Випишіть парами виділені слова. Які вони за значенням? Поміркуйте, з якою метою їх використав поет.

Слова, протилежні за значенням, називають **антонімами**. Антоніми утворюють пари, в яких обидва слова відповідають на одне питання. Вживання антонімів допомагає повніше, яскравіше висловлювати думки.

32. 1. Прочитай текст.

Флейта — духовий музичний інструмент. За принципом гри розрізняють флейти **поздовжні** та **поперечні**. До поздовжніх флейт належить сопілка — український народний музичний інструмент.

Флейта

Сопілка

2. Випиши виділені слова. Усно постав до них питання. Поміркуй, чи є ці слова антонімами.

33. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

скрип флей за ка кооб та

2. Спиши речення. Із чим порівнює поет звучання флейти?
Флейта свистіла, мов вітер між кручами.

Іван Франко

34. 1. Прочитайте уривок із казки.

ФЛЕЙТА І ВІТЕР

У саду на лавці сидів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухалися і пташки, й дерева, й квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті.

Замовкла пісня, поклав Музикант флейту на лавку й пішов до хати. Підвівся Вітер з-під куща, прилетів до флейти та й подув з усієї сили...

За Василем Сухомлинським

2. Знайдіть у тексті слова — назви дій, протилежні за значенням, і запишіть їх парами. Які картини вони змальовують у вашій уяві?
3. Усно складіть продовження казки. Виразно розкажіть придуману вами частину.

35. 1. Прочитай авторську кінцівку казки «Флейта і Вітер». Зістав її зі складеним у класі продовженням.

Загула флейта, мов осіння негода під стріхою. Подув Вітер ще дужче, а флейта не грає — гуде та й гуде.

«Чому ж це так? — думає Вітер. — Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах із хатини. Чого ж флейта не підкоряється мені — не грає?».

2. «Поговори» з Вітром. Допоможи йому з'ясувати, чому ж флейта не грає.

3. Запиши речення. Підкресли в ньому антоніми.

Музикант — майстер своєї справи, а Вітер — невіглас у музиці.

БУДОВА СЛОВА

§ 8. Споріднені (спільнокореневі) слова. Корінь слова

Ви знаєте, як липа шелестить?..

Павло Тичина

36. 1. Прочитай поетичні рядки. Запиши їх із пам'яті.

Ви знаєте, як липа шелестить
у місячні **весняні** ночі?

Павло Тичина

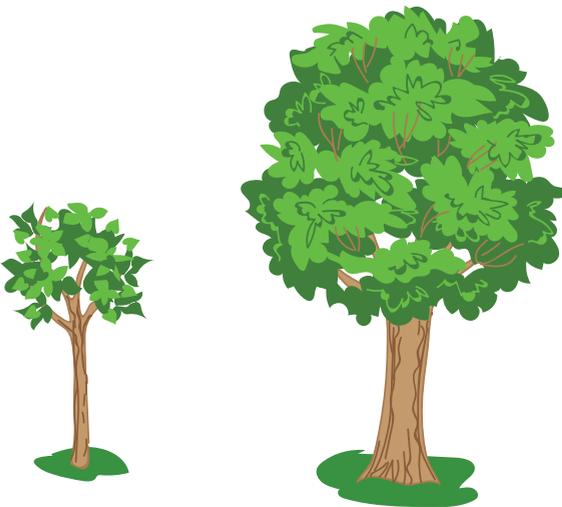
2. До виділеного слова добери й запиши спільнокореневі слова. Усно постав до них питання.

37. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

ра чір спе лог ве нок ка зо

2. Що зображено на малюнках? Запиши відповідні слова.

38. 1. Уважно розгляньте таблицю.

Запитання	Слова-відповіді
Яке дерево зображено на малюнку? (с. 17)	липа
Як назвати маленьку липу?	липка
Як назвати липу пестливо?	липонька
Як можна сказати про листок липи? про цвіт?	липовий
Як зветься місяць, коли цвіте липа?	липень
Як називається ліс, де росте тільки липа?	липняк

2. Чи допомогли вам ці запитання з'ясувати значення кожного слова? Яке слово з цієї групи є основним для розуміння значень інших слів? Яка частина в усіх словах спільна за звучанням та значенням?

Споріднені слова (слова-«родичі») мають спільну частину, однакову за значенням і звучанням, — **корінь**. Тому такі слова називають іще **спільно-кореневими**. Наприклад: ясен, ясенок, ясеновий.

39. 1. Спишіть слова й позначте в них корені.

I варіант

береза

берізка

березовий

підберезовик

II варіант

тополя

тополька

тополевий

тополина

III варіант

ялина

ялинка

ялиночка

ялинова

2. Прочитайте слова і знайдіть серед них «зайве». Поясніть свій вибір.

I варіант

син

синок

синочок

синій

II варіант

горіти

горіння

погорілий

гора

III варіант

вода

водяна

водити

підводна

Липа, липка, липнути, липовий.

Міркуйте так: усі ці слова мають спільну частину *лип-*. Але в словах *липа*, *липка*, *липовий* ця частина однакова і за звучанням, і за значенням, а в слові *липнути* — тільки за звучанням. Отож, серед слів *липа*, *липка*, *липовий* «зайвим» є слово *липнути*.

40. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Липа — листяне дерево з розлогою пишною кроною, яка нагадує велетенську кулю. Листя в липи зубчасте, серцеподібне. Цвіте деревце запашними медоносними квіточками.

2. Спиши текст із коментуванням.

3. Випиши з тексту дві групи споріднених слів. Познач у них корені. Доповни кожену групу іншими спільно-кореневими словами.

41. 1. Виразно прочитай текст.

Якось прилетіли вранці бджоли — липу не впізнати.

— Яке ще дерево може похвалитися таким прекрасним золотистим цвітом, — загули поміж себе бджілки, — і скільки в ньому соку!

— Хай здорові будуть люди від мого цвіту і від мого меду, — говорила липа, горда за свій чудовий цвіт.

За Галиною Демченко

2. Спиши. Знайди і підкресли синоніми.

3. Випиши з тексту спільнокореневі слова. Добери ще одне споріднене слово, котре відповідає на питання *які?*. Познач у цих словах корінь.

§ 9. Закінчення

Чом, чом, чом, земле моя, так люба ти мені?

Костянтина Малицька

42. 1. Прочитайте (проспівайте) рядки пісні.

Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені, так люба ти мені?

Костянтина Малицька

2. До кого або до чого звертається поетеса? Про що запитує?

3. Яке слово в цьому ряду «зайве»? Чому?

Рідний край, рідна сторона, Батьківщина, чужина, рідна земля.

43. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

лю би лю сток ба

2. Спиши загадку.

Плуги важкі шкребуть мене,
дощі-хлющі січуть мене.

3. Про що йдеться в загадці? Допиши слово-відгадку. Поясни значення цього слова.

44. 1. Прочитай прислів'я, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту.

- ▶ Про (земля) піклуйся — золотим зерном милуйся.
- ▶ Родючою (земля) народ наш багатий.

2. Запиши слова парами за зразком. Познач у них змінну частину.

Зразок. Земля — землю.

Змінну частину слова називають **закінченням**. Закінчення служить для зв'язку слів у реченні. Щоб визначити закінчення, треба змінити слово. Позначають закінчення так: сонце, сонця, сонцем.

45. 1. Прочитайте і спишіть, уставляючи пропущені закінчення.

Де не глянь — ріки, гор.., ліс.., полонин.., озер.., пол.. . Не знайти більш такої крас.., як на нашій планет.. Земля.

2. Позначте закінчення у словах — назвах предметів: *I варіант* — у першому реченні; *II варіант* — у другому реченні.

3. Із поданих на квіточці частин слів утворіть і запишіть спільнокореневі слова. Позначте в них: *I варіант* — корінь; *II варіант* — закінчення.

46. 1. Прочитай і спиши речення, доповнивши їх словами з довідки.

У Сонячній системі ... планет. Це — Земля, Марс, Юпітер, Венера, ..., ..., ..., Природним супутником Землі є

Слова для довідки: Місяць, Нептун, Сатурн, Уран, Меркурій, вісім.

2. Познач закінчення у словах — назвах планет.
3. Пофантазуй, чи є життя ще на якійсь планеті.

Люблю тебе, земле моя, земле ріднесенька

З народного

47. 1. Прочитайте куплет із народної пісні. Які закінчення пропущено в окремих словах?

Із душі цілої, із всього серденьк..
люблю тебе, земле моя, земле ріднесеньк.. .
Люблю і вас, нив.. мої, ниви колосист..
і сади вишнев.., і луги цвітист.. .

З народного

2. Із якою метою в пісні вжито пестливі слова? Що вони називають?

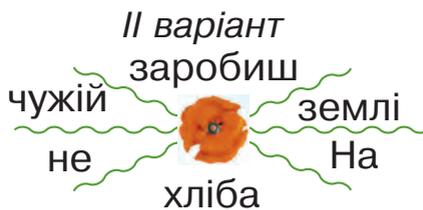
3. Доберіть споріднені пестливі слова до слів *земля, сад, нива*. Запишіть слова парами й позначте корені та закінчення.

48. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

Бать на ків Бать ський ко цми

2. Розшифруй і запиши прислів'я (за вибором).

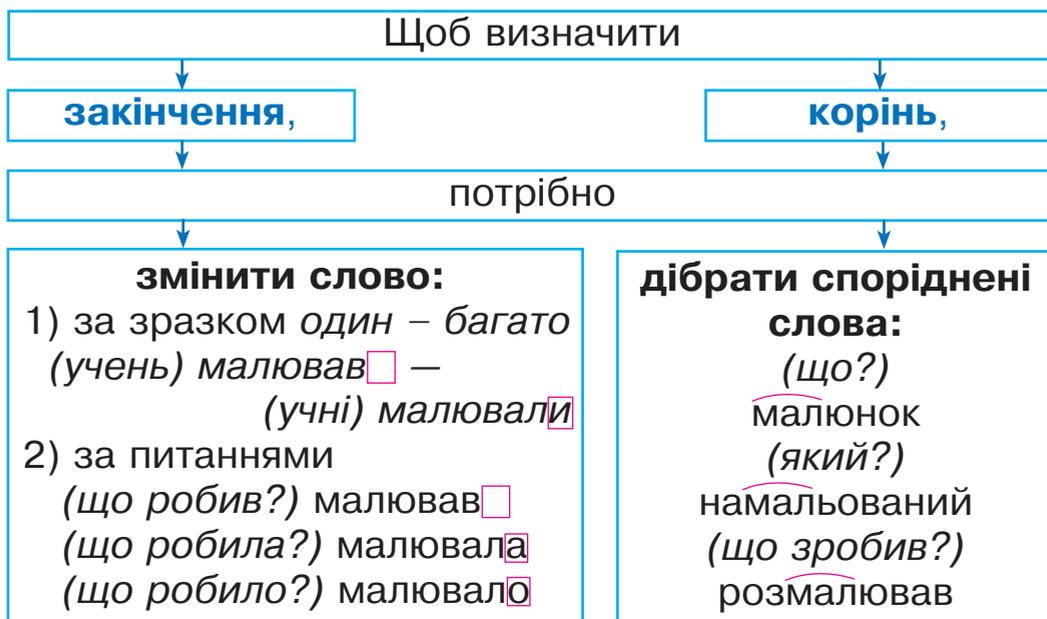

49. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Батьківщина — це місце, де людина народилася, де промовила перше слово, зробила перший крок. І куди б не закинула її доля, їй неодмінно світитиме далеким вогнищем отой найперший Берег Дитинства.

За Василем Скуратівським

2. Запиши слово *промовила*. Визнач у ньому закінчення і корінь, скориставшись поданою схемою.

50. 1. Підготуйтеся і прочитайте текст в особах.

БО ЗА МОРЕМ — ЧУЖИНА

Один добрий господар Хлібороб щороку сів на ниві пшеницю. Ото як збере урожай, прилітає на стерню Журавель — колоски збирає і дякує Хліборобові.

Та ось у тяжкий рік засохла нива, згоріла пшениця.

— Що ж ти тепер робитимеш? — питає Хлібороба Журавель.

— Оратиму й сіятиму пшеницю, — одказує той.

Та знову спіткало горе чоловіка: за ціле літо не випало й краплини дощу. Сидять Хлібороб із дружиною та дітьми над засохлою нивою, а біля них мішечок із зерном стоїть.

— Навіщо ти сили марно тратиш і зерно губиш? — запитує Журавель. — Спечить хліба з тієї пшениці, бо з голоду помрете, та линьою зі мною за море: там і земля родюча, й посухи немає.

— Не підемо нікуди, — каже Хлібороб.

— Чому? Ви ж голодні, вже два роки посуха.

— Бо за морем чужина, — каже Хлібороб.

— Не хочемо на чужину! — плачуть діти.

За Василем Сухомлинським

2. Випишіть з тексту слова у різних формах: *I варіант* — Хлібороб, зерно; *II варіант* — пшениця, посуха; *III варіант* — нива, чужина. Усно поставте до них питання і позначте закінчення.

пшениця

пиріг

51.

1. Прочитай іще раз текст із попередньої вправи. Добери прислів'я, яке можна використати замість заголовка.

2. Чому сім'я Хлібороба не послухала поради Журавля? Запиши відповідь словами з тексту.

§ 10. Основа слова. Частини основи

Я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою

Андрій Малишко

52. 1. Прочитайте уривок із вірша, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту. Визначте у цих словах закінчення.

Та де б не ходив я в (далека) дорозі,
в чужім чи у ріднім (край),
я згадую вогник у тихій тривозі
і (рідна хатина) свою.
Бо дивляться в далеч (засмучене) очі,
хоч тінь там моя промайне,
бо світиться вогник у темнії ночі,
мов (кликати) додому мене!

Андрій Малишко

2. Що назавжди залишилось у душі поета?
3. Поставте питання до слів *дорóга*, *дорога́*. Доберіть і запишіть до кожного з них спільнокореневі слова. Позначте корінь.

53.

1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

рі ння ко зна

2. Із «розсипаних» слів склади і запиши прислів'я.
нема, роду, Козацькому, переводу

54.

1. Прочитай текст. Чи співзвучний він із віршем Андрія Малишка? Чим саме?

Із знання свого родоводу починається кожна людина. А коріння її закладене в **батьківській** **домівці**.
Всю сім'ю завжди об'єднував **родинний вогник**.
Тут, біля **живлющого вогника**, вчили шанувати свій рід, бути чуйними, добрими, поважати одне одного.

За Василем Цимбалюком

2. Випиши виділені словосполучення й познач у кожному слові закінчення. Назви частини цих слів без закінчень.

Частину слова без закінчення називають **ОСНОВОЮ**.

Основу позначають так: квітка.

3. Познач у виписаних словах основи.

55.

1. Прочитайте спільнокореневі слова. Усно поставте до них питання і спишіть.

I варіант

II варіант

хата

гадка

хатка

гадаю

хатинка

згадую (мамину хату)

хатинонька

загадую (загадку)

хатній

розгадую (таємниці природи)

2. У кожному слові позначте закінчення й основу. Виділіть корінь.

3. Які частини основ вам не відомі? Де вони розташовані? Назвіть частини основи, які стоять: *I варіант* — після кореня; *II варіант* — перед коренем. Проаналізуйте, як змінюється значення спільнокоренових слів завдяки цим частинам.

Основа слова може складатися з таких частин: **кореня, префікса, суфікса**.

Корінь — це спільна частина споріднених слів: квітує, квітник.

Префікс — частина основи, що стоїть перед коренем: розквітає, відквітлий.

Суфікс — частина основи, що стоїть після кореня: квітонька, квітень.

Будову слова позначають так: розквітли.

56. 1. Прочитай слова у стовпчиках. Чи спільнокореневі вони? Чому? Доведи свою думку.

гористий
горілий

медичний
мед

сирота
сирий

2. Спиши слова та розбери їх за будовою.

57. 1. Прочитай скоромовки. Одну з них вивчи напам'ять.

▶ Бабин біб

розцвів у дощ —
буде бабі
біб у борщ.

▶ У ненечки, неньки
рученьки біленькі.
Кругом столу ходить,
варенички робить.

2. Випиши спільнокореневі слова та розбери їх за будовою.

Будь природі другом

Анатолій Камінчук

58. 1. Прочитайте вірш. До чого закликає нас поет?

Он повзе мурашка,
ось **хлюпоче** річка.
Не зривай ромашку,
не топчи **травичку**.
В зелені діброва,
в китицях калина.

Глянь, яка чудова
наша Україна!
Журавлі над лугом
линуть рівним клином.
Будь природі другом,
будь природі сином.

Анатолій Камінчук

2. Знайдіть у тексті вірша спонукальні речення. Усно перебудуйте їх у розповідні.

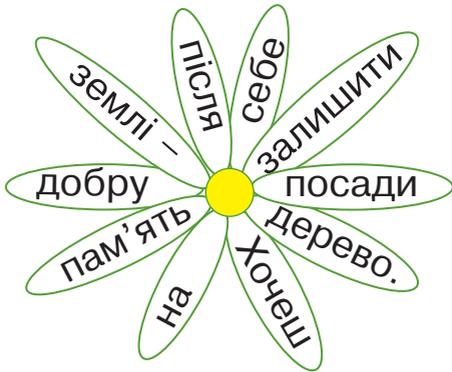
3. Випишіть виділені слова та розберіть їх за будовою, коментуючи свої дії.

59. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

на по ди са м'я та ти

2. Розшифруй і запиши прислів'я.

3. Поміркуй, якому слову відповідає схема: $\boxed{- \bullet -} = \boxed{\bullet =}$.

60.

1. Пограйте в гру «Мовні загадки». Прочитайте завдання і згадайте, про які слова йдеться.

- ▶ Слово, споріднене до слова *співати*; відповідає на питання *хто?*
- ▶ Слово відповідає на питання *що?*, має корінь *-їзд*, префікс *при-*.
- ▶ Слово відповідає на питання *що?*, корінь *-сніж-*, префікс *під-*, суфікс *-ник*.

2. Запишіть слова-відгадки та розберіть їх за будовою.

61.

1. Спиши слова. Порівняй їх. Розбери за будовою.

Річка — річечка, Птах — пташка — пташечка,
трава — травичка. жук — жучок — по-жучиному.

2. Якого значення надають словам першого стовпчика суфікси *-ечк-*, *-ичк-*?

3. Які зміни відбулися у коренях слів другого стовпчика?

62.

Від поданих слів утвори і запиши спільнокореневі слова, використовуючи суфікси з довідки.

Директор, абрикос, театр, коридор, черешня.

Довідка: $\widehat{-ськ-}$, $\widehat{-альн-}$, $\widehat{-н-}$, $\widehat{-ов-}$, $\widehat{-ев-}$.

абри**к**ос

че**р**ешня

ди**р**ектор

кори**д**ор

§ 11. Чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів

Світ відкриває нам школа

Микола Сингаївський

63. 1. Прочитайте вірш. Обговоріть, ким ви мрієте стати в майбутньому.

Світ відкриває нам школа —
мудрості, радощів, знань.
Ось і поріг, а довкола —
день непочатих бажань.

Ждуть нас верстати і ниви,
і таємниці зорі.
Чесні, відважні, правдиві
виростуть з нас трударі.

Микола Сингаївський

2. Доведіть, що подані слова спільнокореневі. Простежте, які зміни відбулися у корені.

Зорі, зоряний, зірка, зіронька.

64. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

лі я ла ця пти лі ма

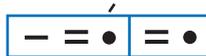
2. Спиши речення. Підкресли слова з префіксами.

Мрія, мов птиця крилата, змалку нас кличе в політ.

Микола Сингаївський

3. Яким словам відповідають ці схеми?

65. 1. Прочитайте слова. Які звуки чергуються у коренях слів?

[i] → [o]

кінь — коня

кіт — ката

віл — вола

[i] → [e]

берізка — береза

лебідь — лебеді

осінь — осені

2. До поданих слів доберіть споріднені так, щоб у корені звук [e] змінився на [i]. Запишіть слова парами за зразком. Підкресліть букви, що позначають звуки, які чергуються.

Зразок. Село — сільський.

I варіант

Дзвеніти, везти,
нести.

II варіант

Паперовий, лебединий,
речовий.

66. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

КІНЬ УТІК

Учні схилилися над зошитами. Працювали самостійно. Віталік уже закінчував розв'язувати задачу, як раптом на парту впала записка. «Знову, мабуть, від Петрика, — подумав собі. — Знову просить ковзани. Чого я маю весь час їх давати?».

— Іване Петровичу, — сказав Віталік, — мені хтось записку кинув... Хіба ж так можна?

— Записки на уроці писати не можна, — відповів учитель. — А як уже тобі хтось написав, то розповідати про неї вчителеві недобре, Віталіку. Записка — це ж таємниця...

У класі запанувала тиша. Хлопці час від часу поглядали на Віталіка, і в їхніх поглядах він бачив подив та обурення.

Віталік розгорнув записку і прочитав: «Віталіку, — писав Петрик, — я намалював вогнегривого коня. Якщо хочеш, дам тобі».

На перерві Віталік підійшов до Петрика:

— Давай коня...

— Кінь утік... — тихо відповів Петрик.

За Василем Сухомлинським

2. Спиши кінцівку тексту. Підкресли слова із чергуванням звуків у корені. Які це слова: змінені чи спільнокореневі? Доведи свою думку.

67. 1. Прочитай і спиши спільнокореневі слова. Познач у них корінь. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

шкільний гора рід бджілка
школа гірський родина бджола

2. Визнач, яке слово від якого утворилося. За допомогою чого?

Якби у мене песик був

Євгенія Горева

68. 1. Прочитайте вірш.

СОБАКИ

Всіх породистих собак
розпира від гордості.

Ще б пак!

Таж вони породисті.

Їх на виставки виводять —
просто сміх!

А дворнягу-бідолаху
не пускають на поріг.

Олег Орач

2. Яким собакам співчуває поет? Доведіть це словами з вірша.
3. Обговоріть, чи важливо для дружби між людиною і собакою, якої породи пес.

69. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ник ря тів ту ти ва

2. Спиши речення. Підкресли спільнокореневі слова й познач у них корінь. Назви звуки, що чергуються.

У мене є дворовий пес. Він пильнує двір, любить бігати по подвір'ю.

70. Прочитайте слова. Які звуки змінилися в коренях?
Якими буквами позначені ці звуки?

дорога — в дорозі — доріженька
туга — в тузі — затужити

[Г] → [З'] → [Ж]

ріка — у ріці — річенька
безпека — у безпеці — безпечний

[К] → [Ц'] → [Ч]

горіх — на горісі — горішок
птах — птаство — пташиний

[Х] → [С'] [С] → [Ш]

71. 1. Прочитай текст. Визнач його тип: розповідь, опис чи міркування. Обґрунтуй свій вибір.

СОБАКА — ДРУГ ЛЮДИНИ

Собаку називають **другом** людини. Він вірно **служить** людям і навіть рятує життя. Коли, наприклад, у горах трапляються снігові обвали, саме собаки допомагають рятувальникам знайти потерпілих під снігом.

2. Наведи власні приклади для підтвердження думки, що собака — друг людини.
3. Випиши з тексту виділені слова. Зміни їх або добери споріднені так, щоб відбулося чергування приголосних звуків у коренях.

72. Учімося читати твори образотворчого мистецтва!

1. Розгляньте малюнки. Придумайте ім'я хлопчикові та кличку собаці.
2. Як у хлопчика з'явився хвостатий друг?
3. Як почувається цуценя біля свого нового господаря? Чому воно так радісно ловить кожен рух хлопчика?

4. Що трапилось на замерзлій річці?
5. Доберіть заголовки до кожного малюнка. Який із них викликав у вас найбільше хвилювання?
6. Складіть і запишіть оповідання «Справжній друг». Введіть діалог та невеликий опис природи на початку твору.

73. 1. Прочитай уривок із оповідання.

ВІРНИЙ

...А Ігор уже вовтузився зі своїм цуценям. Як же його назвати? Вірний, ось як!

Минув тиждень, і Вірного було вже не впізнати. Шерсть його заблищала, **ноги** стали пружними і рівними. Лише **вуха**, як і раніше, звисали на самі **очі**, завдаючи клопоту цуценяті.

За Михайлом Чабанівським

Вовту́зитися — тут: займатися справами, які потребують багато праці й клопоту.

2. Спиши ту частину тексту, в якій змальовано зовнішній вигляд цуценяти.
3. Випиши виділені слова. Зміни їх або добери до них споріднені так, щоб у коренях відбулося чергування приголосних звуків.

§ 12. Вимова і правопис слів із ненаголошеними [е], [и] в коренях

Каже верба вербі

Анатолій Камінчук

74. 1. Прочитайте вірш. Яку картину ви уявляєте?

ВЕРБОВА РОЗМОВА

Каже **верба** вербі:

— Чом ти, вербо, в журбі?

Каже вербі верба:

— Хіба це, вербо, журба?

Просто **листочків** нема,
не за горами **зима**.

Анатолій Камінчук

2. Випишіть виділені слова. Поділіть їх на склади та позначте наголос.

У наголошеному складі голосний звук називають **наголошеним**, а в ненаголошеному складі — **ненаголошеним**.

3. Прочитайте слова, правильно вимовляючи ненаголошені й наголошені голосні звуки [е] та [и].

в[е^н]рба́

л[и^е]сто́чки

з[и^е]ма́

в[е́]рби

л[и́]стя

з[и́]ми

Наголошені звуки [е] та [и] вимовляються чітко. Ненаголошений звук [е] у вимові наближається до [и]: [се^нло́], [пле^нче́].

Ненаголошений звук [и] у вимові наближається до [е]: [гри^ебі́], [ди^ема́р].

75.

Спиши склади з великими літерами. Із решти складів утвори і запиши слова.

Ди Ус кле ві бар нок

76. 1. Прочитай слова, правильно вимовляючи голосні звуки [е] та [и] у ненаголошених складах.

С..стра́ — сéстри, гл..бо́ко — глі́бше, кр..ло́ — крй́ла, м..до́вий — ме́д.

2. Спиши слова парами, вставляючи пропущені букви.

3. Поміркуй, як з'ясувати, яку букву треба писати в ненаголошеному складі. Звір свої міркування із правилом.

Щоб дізнатися, яку букву (**е** чи **и**) писати в ненаголошеному складі, треба змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний звук став наголошеним. Наприклад: **сині́** — **син**, **греча́ний** — **грéчка**.

77. 1. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви.

I варіант. Ст..жкі́ — стéжка, ст..бло́ — стéбла, ж..тло́ — жй́тла, з..мля́ — зéмлі.

II варіант. Л..сто́к — лй́стя, гр..бній́ — гри́б, ш..шка́р — шй́шка, кл..но́вий — кле́н.

2. Яким способом добирали перевірні слова?

78. 1. Прочитай і відгадай загадки.

- ▶ Темне рядно, а на ньому з..рно і краєць хліба.
- ▶ С..стра до брата в гості йде, а він од неї ховається.
- ▶ Махнула птиця кр..лом — пів світу накрила чорним рядном.

2. Спиши загадки, вставляючи пропущені літери. Усно добери перевірні слова.

79. 1. Прочитай слова.

в..сна́	ч..сло́	с..ло́	з..ма́
се́ла	зі́ми	ве́сни	чи́сла

2. До слів із першого рядка добери перевірні з другого. Запиши слова парами, вставляючи пропущені літери. Підкресли букви, що позначають ненаголошені й наголошені голосні звуки [е] та [и].

Світ-казку буде мрія моя

Дмитро Павличко

80. 1. Виразно прочитайте уривок із вірша.

Колись і я у світ полину,
під рідним стягом попливу,
довкола Землю обпливу
і повернуся в Україну.

Оксана Сенатович

2. Про яку мрію розповідає поетеса? Як ви думаєте, чому після подорожі вона повернеться в Україну?

3. Розкажіть, про що ви мрієте. Із ким або чим ви можете порівняти свої мрії?

81. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ко ло ми ле серг ктив ний

милосе́рдний

колекти́в

82. Прочитай слова з ненаголошеними [е], [и]. Добери до них перевірні та запиши за зразком.

Ст..пи, р..балка, л..сти, кн..жковий, в..рбовий,
оз..ро, п..тля, н..зький.

Зразок.

Стені — стен. Рибалка — риба.

83. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Якось руда л..сичка пізно пов..рталася додому.
Йшла нічним лісом. Довкола т..мнота — нічогісінько
не видно.

Вирішила вона дорогу освітити. Знайшла трухлявий п..ньок, відламала декілька шматочків. Розклала уздовж ст..жини трухлячки — і загорілися білі

ліхтарики. Стало в лісі так видно, аж сич зд..увався: «Невже серед ночі день настав?».

А л..сичка йде лісом і х..тренько посміхається.

За Василем Сухомлинським

2. Усно перекажіть текст. Придумайте продовження.

3. Випишіть слова із пропущеними буквами. Вставте потрібні літери, вибравши з довідки перевірні слова.

Слова для довідки: темно, хитра, стежка, лис, диво, пень, повернення.

84. 1. Прочитай слова, правильно їх наголошуючи. До кожного слова добери з довідки по два перевірні.

Береж^ок, веселі^тися, дерев'я^ний, березне^вий, щебет^ання.

Слова для довідки: весело, берег, дерево, щебет, березень, прибережний, веселий, щебече, береза, дерева.

2. Запиши за зразком. У кожному слові познач наголос і підкресли букву, що позначає ненаголошений та наголошений звук [e].

Зразок.

Береж^ок – бе^рег, прибе^режний.

85. 1. Прочитай.

Сх..лити, ш..поче, т..хенько, ш..рокий, к..слиця, р..бро.

2. Добери перевірні слова та спиши, вставляючи пропущені букви.

У сумі калинонька мила

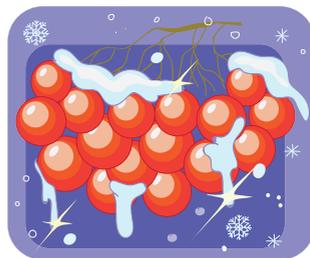
Володимир Ладижець

86. 1. Виразно прочитайте вірш.

У сумі калинонька мила,
все листя у воду зронила.
Прийшли за вітрами морози —
замерзли в калиноньки сльози.

Володимир Ладижець

2. Які слова передають настрій калини? Поставте до них питання.

3. Запишіть одне речення з пам'яті (на вибір).

87.

Із поданих складів утвори і запиши слова.

ки ня ця ни кри ше

кише́ня

кри́ніця

88. 1. Прочитайте.

В..шневий, с..рпи, ап..льсин, кр..жина, ст..жки,
оч..рет, м..лююся, с..чі, ол..нь, ч..ремха.

2. До поданих слів доберіть перевірні. Написання яких слів потрібно запам'ятати або перевіряти за словником?

3. Запишіть слова у три стовпчики за зразком.

Ненаголошені [е], [и] перевіряю

зміною слів	добором спільно-кореневого слова	за словником
сестра́ — сéстри	вербо́вий — ве́рби	кише́ня

апельси́н

чере́мха

очере́т

89. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст.

Над нами шелестить горобина, рясно завітчана рожевими китицями тугих, як намисто, ягід. Вона вища за калину і вільно звела до сонця свої зелені руки, ніби купається в голубому потоці повітря.

Калина низькоросла, але пишна; задивилась у глибінь криниці.

За Іваном Цюпою

2. Які слова використав автор для порівняння горобини і калини?

3. Випиши слова з ненаголошеними [е] та [и]. Усно добери до них перевірні слова. Написання якого слова треба перевірити за словником?

90. 1. Прочитай слова, чітко вимовляючи наголошений склад.

Вер..с..нь, д..ктант, д..ван, ч..рговий, кал..ндар, м..тро, дят..л, т..атр, в..дмідь, н..діля, кил..м, г..рой, м..даль, ч..р..вики, д..тина, пр..дмет.

2. Запиши слова за алфавітом, вставляючи пропущені букви. Познач наголос. За потреби користуйся орфографічним словником.

91. 1. Знайди у тексті вправи 89 слова, якими автор змальовує ягоди горобини. Що тобі хотілося б додати?

2. Розглянь малюнки. Чим подібні та чим відрізняються ягоди калини й горобини?

3. опиши кетяг калини чи горобини (за вибором).

§ 13. Вимова і правопис слів із дзвінками та глухими приголосними звуками

Сніг ясным кришталем блище

Яків Щоголів

92. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте вірш в особах.

Дід Мороз засніжений,
руки крижані,
у віконце стукає:
— Відчиніть мені!

Та пустіть погрітися,
хоч біля дверей...
Бачу, вам там весело!
Скільки тут дітей!

Катерина Перелісна

2. Знайдіть у тексті вірша окличні речення. Які вони за метою висловлювання?
3. Пригадайте, які приголосні звуки називають дзвінками, а які — глухими. Назвіть спочатку парні дзвінки й глухі приголосні, а потім — ті, що не мають пар.
4. Випишіть із вірша три слова, в яких усі приголосні звуки дзвінки.

93. 1. Спиши слова. Виразно вимов дзвінкі приголосні звуки в кінці слів.

віз жалудь сад галудь

2. Із поданих слів побудуй та запиши речення.

горобці, літечко, сірі, пригадують, Узимку

3. Усно поділи виділене слово на склади й чітко назви́ кожен склад. Як вимовляється дзвінкий приголосний [б] перед глухим [ц']?

В українській мові дзвінкі приголосні звуки в кінці слів та складів вимовляються дзвінко.

94. 1. Прочитайте жартівливі римовані рядки.

1. Наш Данилко — лісоруб: він спиляв старезний зуб. 2. Я нагострив козу нову та й заходивсь косить траву. 3. Кинула шишку на мене зозуля — в мене на лобі з'явилася куля. 4. Соловей затьохкав влітку, як побачив гарну клітку.

Ігор Січовик

2. Знайдіть слова, що не відповідають змісту речень. Які букви «пожартували»?
3. Запишіть слова парами за зразком. Підкресліть літери-«жартівниці» та вимовте позначені ними звуки. Визначте серед цих звуків дзвінкі приголосні.

Зразок. Куля — гуля.

95. 1. Спиши речення.

Сніг ясним кришталем блище, лютий холод допіка.

Яків Щоголів

2. Підкресли слова із дзвінкими приголосними звуками в кінці. Виразно вимов ці слова.

96. 1. Розглянь записи. Добери букви, що позначають парні дзвінкі та глухі приголосні звуки. Утвори та запиши слова.

гра.. — ца..

кі..ка — кі..ка

лу.. — пу..

ні..ка — кі..ка

рі.. — сві..

сні.. — смі..

2. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні звуки, однією рисою, а букви, що позначають глухі приголосні, — двома рисками.
3. Поспостерігай, якого кольору сніг: на сонці, у відблиску вечірніх вогнів, у тіні дерев, у похмуру погоду.

Сидить пряля та й пряде — сніг іде-іде-іде

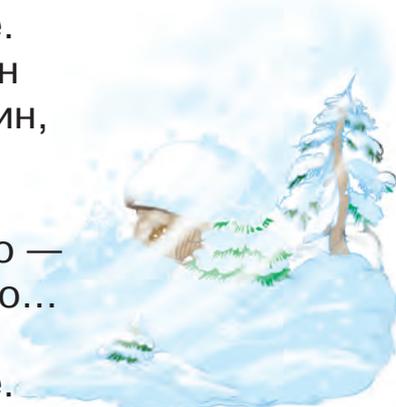
Ліна Костенко

97. 1. Послухайте вірш під музику Й. С. Баха «Паскаля до-мінор». Які картини постають у вашій уяві?

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та й пряде —
сніг іде-іде-іде,
нитка рветься де-не-де,
а вона пряде й пряде.
Вже напряла хуртовин
на шапки для верховин,
на сувої полотна,
на завісу для вікна,
на хустину й укривало —
мало-мало-мало-мало...
Сніг іде-іде-іде,
а вона пряде й пряде.

Ліна Костенко

2. Які слова змальовують завірюху, немов живу істоту? Яку роль відіграють у вірші повтори?

3. Випишіть з вірша слово, яке відповідає схемі: - = • -.

98.

1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

хо ві де ла я за ця хур ми

2. Спиши речення.

Стали **казкою** дерева між сніжинками у млі.

Світлана Кузьменко

3. Виразно проговори виділене слово. Як вимовляється дзвінкий приголосний [з] у кінці складу перед глухим приголосним?

99. 1. Розгляньте таблицю. Як вимовляються дзвінки приголосні перед глухими у поданих словах? Зіставте вимову і написання цих слів.

Вимовляємо	Пишемо
ні[х]ті	нігті, бо ніготь
кі[х]ті	кігті, бо кіготь
ле[х]ко	легко, бо легенько
дьо[х]тю	дьогтю, бо дьоготь

2. Спишіть слова парами. Підкресліть букви, що позначають сумнівні приголосні звуки.
3. Складіть і запишіть речення: *I варіант* — зі словом *нігті*; *II варіант* — зі словом *кігті*.

100. 1. Прочитайте слова. Як вимовляються глухі приголосні звуки перед дзвінками у поданих словах? Зверніть увагу на написання цих слів.

Вимовляємо	Пишемо
боро[д']ба	боротьба, бо боротися
моло[д']ба	молотьба, бо молотити
про[з']ба	просьба, бо просити

2. Спишіть слова парами. Підкресліть букви, що позначають сумнівні приголосні звуки.
3. Складіть і запишіть речення: *I варіант* — зі словом *боротьба*; *II варіант* — зі словом *просьба*.
4. Зробіть висновок, як перевірити написання слів із сумнівними приголосними звуками. Звірте свої міркування з правилом.

Щоб перевірити написання слова із сумнівним приголосним звуком, треба змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, аби після сумнівного приголосного стояв голосний звук: *нігті, бо ніготь; просьба, бо просити*.

Написання окремих слів потрібно запам'ятати або перевірити за словником.

ВОКЗАЛ**ВОГКІЙ**

101. До поданих слів добери перевірні. Запиши слова парами, вставляючи пропущені букви.

Ми..тить, ні..ті, дьо..тьовий, надя..ти, моло..ьба, ле..кий, дви..тить, боро..ьба, про..ьба.

102. 1. Прочитай уривок з оповідання. Усно продовж його.

Мовчазний, замріяний стоїть **зимовий** ліс...

Онде велетень дуб, усе ще вкритий золотом по-жовклого листя. А онде молода **берізка** звісила до низу довгі голі віти. Поряд із нею — струнка ялинка, укутана снігом.

— Ух, **важко**, — зітхає вона і струшує **великі** клапті снігу додолю.

Туф-пуф — **м'яко** падає сніг, і знов стає тихо-тихо. Але що це? Тук-тук, тук-тук...

За Юрієм Старостенком

2. Випиши виділені слова. Поясни їх вимову і правопис.

3. Розбери за будовою слова *мовчазний*, *звісила*.

Вся шипшина в ліхтарях

Василь Заєць

103. 1. Підготуйтеся і прочитайте вірш в особах.

ШИПШИНОВІ ЛІХТАРИКИ

Посвітлішало в гаях —
вся шипшина в ліхтарях.
Прилетіли снігурі,
кажуть: — Наші ліхтарі! —
Прилетіли **горобці**,
кажуть: — Наші ліхтарці! —
Прилетіли шишкарики,
кажуть: — Наші ліхтарики! —
А шипшина мирить їх:
— Ці ліхтарики для всіх!

Василь Заєць

2. Як шипшина помирила птахів?
3. Поясніть вимову і правопис виділеного слова.
4. Випишіть спільнокореневі слова. Якого значення їм надають суфікси?

104.

Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, яким способом треба перевіряти їх написання.

шипшина тить прось ті

105. 1. Прочитайте легенду.

Під осінь Природа щороку посилала по світу двох гінців. Перший запрошував усе **ж..ве** на свято урожаю, а другий збирав по одному плоду з кожного дерева. Зібралися всі, а гінця із плодами немає. Коли це з'являється — увесь подряпаний:

— Шипшина, — каже, — не захотіла віддати **плі..** .

Розсердилася Природа:

— Я ж тобі дала найпахучіший цвіт і найрясніший плі.., а ти на свято врожаю однієї **ягі..ки** пошкодувала! Чекай же! Будеш відтепер не струнким деревом, а кущем на лісовій **сте..ці**, щоб кожен міг твої плоди зривати.

За Євгеном Шморгуном

2. Доберіть до тексту заголовки: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
3. Порівняйте легенду з віршем «Шипшинові ліхтарики». Що спільного в цих творах? Чим вони відрізняються?
4. Випишіть виділені слова, вставляючи пропущені букви. Поясніть, якими правилами ви керувалися.

106. 1. Прочитай іще раз легенду з попередньої вправи.

2. Як Природа покарала Шипшину? Запиши відповідь кількома реченнями.

107. 1. Спиши, вставляючи пропущені літери. Як можна перевірити написання цих слів?

Цвіт, плід, корінь шипшини здавна використовували в народній м..дицині. Ягоди ч..рвоної шипшини містять у десять разів більше вітамінів, ніж л..мон та ап..льсин.

2. Усно склади розповідь, уживаючи подані слова та словосполучення.

Лісові доріжки, сніжком, злетіла сойка, у кігтиках.

§ 14. Префікс

Радуйся, радуйся, земле

З народного

108. 1. Прочитайте уривок із колядки. Вивчіть його напам'ять і спробуйте заспівати.

Ой у саду, саду,
саду-винограду.
Радуйся, радуйся, земле,
Син Божий народився.
А у тому саду
сивий коник грає.
Радуйся, радуйся, земле,
Син Божий народився.

2. Розкажіть, чи знаєте ви колядки. Які саме?

109. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як називають такі слова?

ко ва ка ляд ля ник ду ти

2. Спиши речення. Яке воно за метою висловлювання та за інтонацією?

З Різдвом Христовим, любі діти!

Йосип Струцюк

2. Знайди у тексті слова із чергуванням голосних звуків у корені.
3. Випиши три слова з префіксами. Префікси познач.

113. 1. Прочитай уривок із колядки «Нова радість стала».

...І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
із Марії рожденного смиренно благаймо:
— Просим Тебе, Царю, небесний владарю,
даруй літа щасливії сего дому господарю.
Даруй господарю, даруй господині,
даруй долю, верни волю нашій неньці Україні!

2. Спиши. Підкресли слово з префіксом. Познач у ньому корінь і префікс.
3. Випиши спільнокореневі слова та розбери їх за будовою.

§ 15. Префікси і прийменники

Знайшов мурашка гарну бадилину

Ліна Костенко

114. 1. Прочитайте і відгадайте загадку.

Цей маленький робітник
змалку працювати звик:
тягне мушок, соломинки
до великої хатинки.
Так працює тяжко-важко
у мурашнику

Ганна Осадко

2. Доповніть і запишіть словосполучення. Підкресліть службові слова. Для чого вони слугують у мовленні?

Тягне (до чого?) до хатинки; працює (де? у чому?) ...

115. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Познач у них префікси.

по бер від та ся єть

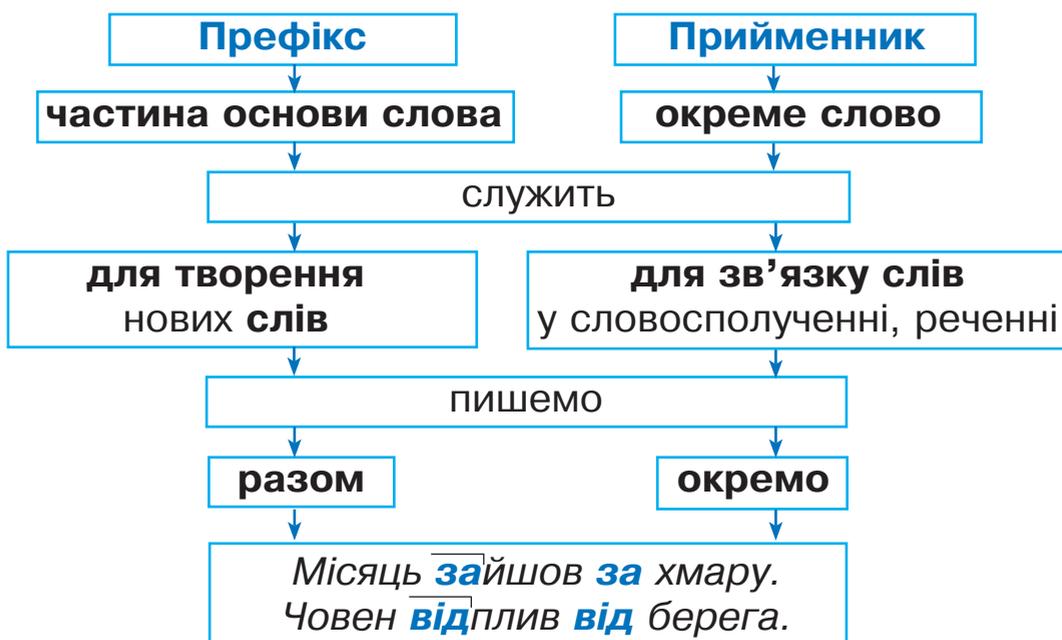
2. Із «розсипаних» слів склади і запиши прислів'я.
здолають, Гуртом, лева, і, мурахи

116. 1. Утворіть нові слова за допомогою префіксів та введіть їх у словосполучення за допомогою прийменників.

до	—	до	
від	—	від	стежк
за	—	за	
			И
			У

2. Розгляньте схему. Зробіть висновок, як розрізняти префікси і прийменники.

117. 1. Прочитай. Спиши текст, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники і познач префікси.

Поміж комахами є такі, що живуть громадами.

Ви, певно, не раз бачили, як невтомні мурашки тягають траву, прутики, щоб (з)будувати височенький горбик — мурашник. Цей горбик — то тільки (по)крівля мурашиного житла. (Під)землею (в)мурашиній оселі сила-силенна ходів і всіляких кімнаток одна (над)одною (в)кілька (по)верхів.

Сергій Черкасенко

2. Доповни, скориставшись словами з довідки.

Мурахи (які?) ...,

Слова для довідки: кмітливі, вправні, невтомні, ліниві, невсипущі, працьовиті, досвідчені.

3. Знайди у цьому ряду «зайве» слово. Поясни свій вибір.

Бджола, муха, мураха, павук, метелик, жук.

118. 1. Підготуйтеся і прочитайте в особах уривок зі «Степової казки» Григора Тютюнника.

...Не ступив Кріт і двох кроків у Курені, як з-під ніг йому закричали погрозливо:

— Ану, не наступати! — І луна теж погрозливо проказала: «Ану, не наступа...».

Кріт присів на лапах, заचाїв подих. І тут йому стало лоскотно — в ноги, в боки, в живіт, навіть на кінчику носа лоскотнуло.

— Ти хто такий?

— А ви хто? — сердито буркнув Кріт. — І чого лоскочетесь?

— Ми Мурахи. Чого наступаєш на вхід до нашого мурашника? Чого тобі у нас треба? Тільки відповідай швидко, бо нам ніколи...

За Григором Тютюнником

2. Усно продовжте діалог.

119. 1. Прочитай іще раз уривок зі «Степової казки» із попередньої вправи.

2. Випиши з тексту слова з прийменниками і з префіксами в окремі колонки. Поясни, як ти розрізняєш префікси та прийменники.

§ 16. Правопис префіксів роз-, без-, з-, с-

Вітер-вітер-вітерець залетів під комірець

Оксана Ханас

120. 1. Прочитайте загадку. Про що в ній ідеться? Чому ви так думаєте?

Хоч безкрилий, а літає,
безголосий — свище.
Хоч безрукий, а, буває,
груші з дерева збиває,
навіть часом вириває
сосни з коренищем.
А як втомиться — впаде
і нема його ніде.

2. Випишіть слова з префіксом без-. Зверніть увагу на його правопис. Поясніть значення кожного слова за зразком.

Зразок. Безстрашний — той, хто не знає страху.

3. Спишіть речення. Позначте у словах префікс. Якою буквою він закінчується?

Вітер дув-роздував, вітер букви розкидав.

Володимир Цибулько

4. Зробіть висновок про написання префіксів роз-, без-. Зверте свої міркування з правилом.

У префіксах **роз-**, **без-** завжди пишеться буква **з**: **роз**казати, **без**межний. Під час перенесення слів із рядка в рядок літеру **з** не відривають від цих префіксів і не приєднують до них одну букву від кореня: роз-казати, розка-зати, розказа-ти.

121. Із поданих складів утвори і запиши слова з префіксами роз-, без-.

роз без ри ний тий рід ку

122. 1. Спиши слова, вставляючи пропущені букви у префіксах.

Бе..надійний, ро..клад, бе..риб'я, **бе..смертний**,
ро..писка, ро..сипає.

2. Виділені слова розбери за будовою.

3. Поясни значення слова *безриб'я*. Пригадай народну приказку, в якій є це слово.

123. 1. Прочитайте народну казку.

СОНЦЕ, МОРОЗ І ВІТЕР

Ішли Сонце, Мороз і Вітер битим шляхом і зустрічають чоловіка. Глянув він на них і каже:

— Доброго здоров'я!

Та й пішов собі. Засперечалися вони, кому ж чоловік здоров'я побажав: усім чи комусь одному. Доганяють його й питаються:

— Кому з нас, чоловіче, ти доброго здоров'я побажав?

— А ви хто будете?

Подорожні розповіли, хто вони.

— Ну, то я Вітрові сказав.

От Сонце розгнівалося й каже:

— Я тебе в жнива спалю.

А Вітер:

— Не бійся, я повію холодом — і спека відступить.

Тоді Мороз розходився:

— Я тебе взимку заморожу.

— А як ти, Морозе, будеш морозити, то я не віятиму, — от він і не змерзне, — мовив Вітер.

2. Підготуйтеся і розкажіть казку в особах.

3. Випишіть із тексту слова з префіксом *роз-*. Поділіть їх для перенесення по-різному.
4. До слова *розгнівалося* доберіть і запишіть синоніми з префіксом *роз-*.

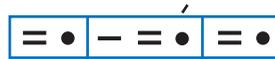
124. 1. Запиши речення, вибравши з дужок більш влучне слово. Познач у ньому префікс.

(Розвійтеся, розлетіться) з вітром, листочки зів'ялі.

Іван Франко

2. Підкресли слово, якому відповідає ця звукова модель.

Як тепло пахне хліб!

Платон Воронько

125. 1. Прочитайте вірші. Які слова у них вжито в переносному значенні? З якою метою?

- ▶ Хто зерно сіє золоте
в землі палку невтому,
той сам пшеницею **зросте**
на полі вселюдському.

Максим Рильський

- ▶ У землі **сховалось**, щоб зимою спати,
піднялось весною з теплої ріллі.
Влітку з нього виріс колосок вусатий,
щоб пишалась осінь хлібом на столі.

Вадим Крищенко

2. Випишіть виділені слова. Позначте в них префікси. Зверніть увагу на початкові букви коренів цих слів. Які приголосні звуки вони позначають: дзвінкі чи глухі?

Перед буквами **к**, **п**, **т**, **ф**, **х** завжди пишеться префікс **с-**: **с**казати, **с**питати. Перед буквами, що позначають усі інші приголосні звуки, пишемо префікс **з-**: **з**мішати, **з**чистити. В окремих словах для полегшення вимови замість префікса **з-** вживають префікс **зі-**: **зі**в'янути, **зі**рвати.

126. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

хмі на бець бо би рощ

2. Спиши прислів'я. Познач у словах префікси.
Посієш вчасно — збереш рясно.

127. Спиши слова, вставляючи префікси з-, зі-, с-. Прокоментуй свої дії.

..хитрувала

..в'язав

..гріти

..пізналася

..хвалив

..бігти

..шила

..брав

..кидати

128. 1. Прочитайте давньоукраїнську легенду. Які букви пропущено в префіксах?

КИЇВСЬКИЙ КОВАЛЬ ТА ЙОГО СИН

Дажбог народився у багатодітній родині київського коваля Сварога. Коли у Києві ро..почався голод, хлопчик приніс із гори зернятка, посадив його. Виріс із зернятка кущ розкішної пшениці. Нею люди і нагодувалися.

Так Дажбог привчив людей сіяти пшеницю, вирощувати хліб. А батько його Сварог викував першого плуга.

Коли Дажбог і Сварог почули про голод у країні росів, то повезли хліб голодуючим.

Але по дорозі військо Чорнобогове ..нищило валку з хлібом, а Дажбога і Сварога посікло. Боги Вирію оживили обох, взяли до себе, ..робили богами.

За Сергієм Плачиндою

2. Хто врятував киян від голоду? Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями.

3. Спишіть: *I варіант* — перший абзац; *II варіант* — останній абзац. Поясніть правопис префіксів.

129. 1. Від поданих слів утвори нові слова за допомогою префіксів з-, зі-, с-. Запиши ці слова та познач у них префікси.

Багатіти, в'янути, казати, хвилювати, бадьорити, летіти, гнути, плести, бідніти, радіти, формувати, творити.

2. Знайди і підкресли антоніми.

§ 17. Апостроф після префіксів

Білі сани, білогриві коні

Микола Сингаївський

130. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте вірш. Які слова, не наче фарби, змальовують кольори зими?

Вкрив дерева білими крильми
морозець колючий, мов шипшина.
Білі черевички у зими,
біла-біла в неї кожушина.

Білі сани, білогриві коні,
білі рукавички пухові.
Білі щоки, а уста червоні,
мов **розквітлі** маки польові.

Микола Сингаївський

2. Випишіть виділені слова. Позначте у них префікси.
3. Знайдіть і випишіть слова, в коренях яких відбувається чергування приголосних звуків.

131. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ноч са ки мар мо шко роз

132. 1. Прочитай текст.

Біле, біле поле. Ледве в..дніється шлях, що **в'ється** і зникає у нічному морозному тумані. Швидко біжать ле..кі саночки. То їде малий школяр з далекої школи — та припізналося бідне **хлоп'я**...

За Лесею Українкою

2. Спиши, вставляючи пропущені літери. Поясни написання цих слів.

3. Виразно вимов виділені слова. Пригадай правило вживання апострофа. Наведи приклади слів з апострофом.

133. 1. Доберіть потрібні слова й утворіть та запишіть словосполучення. Позначте префікси і підкресліть прийменники.

I варіант

під'їхати (до чого?) до села

від'їхати (від чого?) ...

з'їхати (з чого?) ...

в'їхати (в що?) ...

II варіант

з'єднати (що?) проводи

об'єднати (кого?) ...

роз'єднати (що?) ...

від'єднати (що?) ...

2. Поясніть значення спільнокореневих слів. Якого змісту надають цим словам префікси *під-*, *від-*, *з-*, *в-*? префікси *з-*, *об-*, *роз-*, *від-*?

3. Спробуйте сформулювати правило вживання апострофа після префіксів.

Апостроф пишеться після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний звук, перед буквами **я**, **ю**, **є**, **ї**. Наприклад: *з'явився*, *з'їзд*, *об'єднання*.

134. Спиши прислів'я. Підкресли слова з апострофом після префіксів.

1. Пташка красна пір'ям, а людина — знанням.

2. Літо збирає, а зима з'їдає. 3. Що громада скаже, то і пан не розв'яже. 4. Струмки зіллються — річка, люди об'єднуються — сила.

135. Випиши зі словника п'ять слів з апострофом після префіксів. З одним словом (на вибір) склади і запиши речення.

Зимонько, голубонько в білім кожушку

Любов Забашта

136. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте вірш. Чи співзвучні поетичні рядки і малюнок? Які картини постають у вашій уяві?

Зимонько, голубонько
в білім кожушку,
любимо ми бігати
по твоїм сніжку.
Всім рум'яниш личенька
ти о цій порі
і ладнаєш ковзанки
в нашому дворі.

Любов Забашта

2. Побудуйте звукову модель слова *рум'яниш*. Поясніть його написання.

137. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

big ob izd pere za

2. Спиши речення з коментуванням.
До автостанції під'їхав автобус.

138. 1. До поданих слів добери і запиши антоніми з апострофом після префіксів.

Приїжджати, зникнути, з'єднати.

2. Поясни вживання апострофа. Склади і запиши речення з однією парою слів (на вибір).
3. Пригадай, як треба переносити з одного рядка в інший слова з апострофом. Поміркуй, чи стосується це правило слів з апострофом після префіксів.

Слова з апострофом після префіксів теж переносять по складах. Апостроф при цьому не відокремлюють від попередньої літери: *роз'-яснити, роз'яс-нити, роз'ясни-ти.*

139. 1. Прочитайте уривок з оповідання. Поміркуйте, чому його так названо.

ГРА ЯК ГРА

Снігова фортеця наче вилита з білого бетону.
— Підготуватися до бою! Бачу ворожий танк! — чути сувору команду Бориса.

Хлопці кинулися до бійниць, нетерпляче підкидаючи на долонях заготовлені сніжки. Проте помітили не ворожий танк, а легкову машину. Біля неї вовтузився дядько Матвій з третього **під'їзду**. Незграбно перевалюючись на милицях, він силкувався визволити свій автомобіль зі снігового полону.

Мов по команді, хлопці вискочили з фортеці і **з'юрмилися** біля машини...

За Олександром Єфімовим

2. Як могли розгортатися події далі? Усно складіть продовження оповідання.
3. Поясніть, як ви розумієте значення слова *вовтузився* в цьому тексті.
4. Випишіть виділені слова і поділіть їх для перенесення по-різному.

140. 1. Прочитай слова, вставляючи, де потрібно, апостроф.

Бур..ян, бур..як, об..ява, пере..їзд, **з..явитися**, м..ята, торф..яний, при..єднати, без..язикий.

2. Запиши окремо слова з апострофом у корені слова, з апострофом після префіксів та слова без апострофа.
3. Виділене слово поділи для перенесення по-різному.

§ 18. Суфікс

Йшло маленьке слоненя

Олесь Лупій

141. 1. Прочитайте виразно уривок із вірша.

Йшло маленьке слоненя
зі слонами навмання
через зарості й куці
аж до озера мерщій.

Олесь Лупій

2. Випишіть спільнокореневі слова і розберіть їх за будовою.

3. Пригадайте, що таке суфікс. Якого значення надає суфікс *-ен-* слову *слоненя*?

Частину основи, що стоїть після кореня, називають **суфіксом**. Якщо в слові є закінчення, то суфікс розташований між коренем і закінченням. За допомогою суфіксів утворюються нові слова: *сад* – *садочок*, *садовий*.

142. Із поданих складів утвори і запиши слова.

за ка гад сло ня не

143. 1. Прочитай і відгадай загадку. Які слова допомогли тобі здогадатися, про кого в ній ідеться?

Дуже товсті ноги маю, ледве їх переставляю.
Сам високий я на зріст, замість носа в мене хвіст.

2. Спиши спільнокореневі слова. Познач у них суфікси. Якого значення надають словам суфікси?

Хвіст, хвостик, хвостище, хвостовий, хвостатий.

3. Які звуки чергуються в корені? Підкресли букви, що їх позначають.

144. 1. Прочитайте текст. Поділіть його на частини і до кожної з них поставте запитання.

Гілка не хруснула, листя не ворухнулося — із густих заростей нечутно вийшов величезний дикий слон.

Стоїть слон, неначе сіра гора **височіє**. Ноги, як колоди. Вуха, як вітрила. Довгі ікла криві й міцні. Витягнув слон хобот, вирвав із землі кущ, засунув його цілим у рот і став жувати.

Нікого не боїться цей **силач**, ніхто йому не страшний.

За Євгеном Чарушиним

2. Спишіть із коментуванням опис слона.
3. До виділених слів доберіть спільнокореневі слова. Розберіть кожне слово за будовою.

145. 1. Прочитай текст. Що в тебе викликало подив?

Хобот слона — найкращий у світі апарат нюху. Він сприймає запахи на відстані п'яти кілометрів. Однак слон не тільки нюхає хоботом, а й п'є воду і відправляє в пащу все, чим живиться.

Слона легко приручити. Люди здавна використовували слонів на різних важких роботах, а також під час воєн.

2. Запиши з коментуванням один абзац (на вибір).
3. Від слова *слон* утвори два-три спільнокореневі слова за допомогою суфіксів. Запиши ці слова та познач у них суфікси.

Ніна Матвієнко — українська співачка

146. 1. Прочитайте уривок із вірша. Які слова поет ужив у переносному значенні? З якою метою?

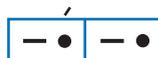

Колискова пісня, колискова —
то найперша материна мова.
Пахне вона м'ятою і цвітом,
чебрецевим і суничним літом.

Микола Сингаївський

2. Випишіть слова, які відповідають схемам.

3. Доберіть до цих слів спільнокореневі. Кожне слово розберіть за будовою.

Послідовність розбору слова за будовою

1. Зміни слово за питаннями. Виділи **закінчення**.
2. Визнач **основу** слова.
3. Добери до слова два-три спільнокореневі й визнач **корінь**.
4. Визнач **префікс** (якщо є).
5. Визнач **суфікс** (якщо є).

147. 1. Прочитай текст. Поясни правопис виділеного слова.

Легідний материн наспів засівав дитячу душу **любов'ю** до людей, до всього живого. Під звуки неньчиної пісні виростали поети і композитори, філософи і мудреці, просто люди. Якби не мамина пісня, яким убогим було б наше життя!

За Василем Скуратівським

2. Спиши окличне речення.
3. Заміни подані словосполучення іншими за зразком. Спільнокореневі слова розбери за будовою.

Зразок. Материнська мова — мова матері.

материн наспів — ...

неньчина пісня — ...

мамина любов — ...

4. Поміркуй, якого значення надає словам суфікс *-ин-*.

148. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Розбери їх за будовою.

ва сті за ти вак ка вар

2. Спиши речення. Підкресли прийменники. У виділеному слові познач префікс.

Пісні Ніни Матвієнко **народжуються** од великої любові. І вона дарує її нам, ділиться з нами.

149. 1. Прочитайте текст. Усно доберіть до нього заголовок.

«Ой роде наш красний», — співає Ніна. І бачить Неділище — своє рідне село на **Житомирщині**, маму, велику родину — одинадцяттеро малих і менших Матвієнків.

Ніна Матвієнко

Аби не бідувати, наймалися діти до заможних пасти корів, овечок, гусей. Пасла й Ніна телицю Меланку, за що давали пастушці щоранку свіже молоко з медом. Це давало сили, а от росту — ніяк! Спиалась на стільчик перед дзеркалом і співала. Це були перші концерти.

Із часопису

2. Спишіть перший абзац. Поясніть уживання великої літери.
3. Випишіть із тексту: *I варіант* — слово із префіксом *с-* та поясніть його правопис; *II варіант* — виділене слово і порівняйте його зі словами *Київщина*, *Полтавщина*. Визначте у цих словах суфікс. Якого значення він надає словам?

150. 1. Спиши текст.

Я завше вірила, що **безпросвіт** колись **скінчиться**. Так і сталося. А тепер нам треба любові, та так багато, аби затопила вона, як повинь, усе нечисте, зрадливе, непотрібне...

Ніна Матвієнко

2. У виділених словах познач префікси. Поясни їх правопис.

Запитання і завдання для повторення

1. У яких значеннях уживаються слова в мовленні?
2. Наведи приклади слів, що звучать однаково, але значення мають різні.
3. У якому рядку записані синоніми? антоніми? споріднені слова?
 - А друг, дружити, дружний
 - Б друг, ворог
 - В друг, товариш, побратим
4. Що таке закінчення? Як його визначити?
5. Як називають частину слова без закінчення?
6. Знайди у цьому ряду «зайве» слово. Поясни свій вибір. Виділене слово розбери за будовою.

Вода, **підводний**, водяний, водить, водичка.
7. За таблицю розкажи про чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів. Наведи приклади.

[i] → [o] [i] → [e]	[г] → [з'] → [ж] [к] → [ц'] → [ч] [х] → [с'] [с] → [ш]
------------------------	--

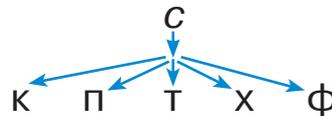
8. Як дізнатися, яку букву (е чи и) треба писати в ненаголошеному складі кореня? Наведи приклади.
9. Прочитай віршовані рядки. Знайди слова із префіксами та назви прийменники.

Третій вітер був у полі,
сіяв жито на роздоллі,

підхопив пісні дівчат
та й поніс у вись Карпат.

Степан Жупанин

10. Які правила правопису префіксів ілюструють ці схеми?

11. Пригадай правила вживання апострофа після префіксів. Наведи приклади.
12. Що таке суфікс? Утвори за допомогою суфіксів споріднені слова до слова *сніг*.

ЧАСТИНИ МОВИ

§ 19. Поняття про частини мови

Лягла на землю біла тиша

Анатолій Качан

151. 1. Прочитай виразно вірш.

ПЕРШИЙ СНІГ

Чорна ворона каркнула:

— Кра!

Гляньте — за хатою біла гора!

Біло на вулиці, біло в гаях,

сливи і яблуні в білих шапках.

Білі городи, білі поля,

в білому світі чорна — лиш я!..

Микола Петренко

2. Які речення передають зачудування ворони першим снігом?

3. Випиши з вірша окремо споріднені та змінені слова. Усно постав до них питання.

152. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. На які питання вони відповідають? Що означають? Які це слова?

на чор ні є но та

2. Спиши речення. Визнач у ньому слова — назви предметів, ознак і дій. Підкресли службове слово.

Лягла на землю біла тиша.

Анатолій Качан

153.1. Розгляньте малюнок і прочитайте текст.

ЛЮТУЮТЬ МОРОЗИ

Ідуть люті морози, один від одного зліший. З ялини на ялину перестрибують. Потріскують та виляскують, звірів лякають.

За Костянтином Ушинським

2. За допомогою яких слів автор змалює вдачу морозів? На які питання відповідають ці слова? У якому значенні вони вжиті?

3. Спишіть текст. Підкресліть: *I варіант* — слова — назви предметів; *II варіант* — слова — назви ознак.

154.1. Прочитайте речення і розгляньте таблицю.

Дві темні стрімкі гори височіють під хмарами.

Слова	На які питання відповідають	Що називають	Як змінюються	Частини мови
гори хмарами	що? чим?	предмети	гори, гора, горою хмарами, хмара	іменники
темні стрімкі	які?	ознаки предметів	темні, темна, темних стрімкі, стрім- ка, стрімких	прикмет- ники
висо- чіють	що роблять?	дію предмета	височіють, височіє, височіли	дієслово
дві	скільки?	кількість предметів	дві, двох, два	числівник
під	не відпо- відає на питання	службове слово	не змінюється	прийме- тник

2. Пригадайте, що вам відомо про слова — назви предметів, ознак, дій, чисел та службові слова. Зверніть увагу, до яких частин мови вони належать.

Іменник, прикметник, дієслово, числівник, прийменник — це **ЧАСТИНИ МОВИ**.

155. 1. Спиши текст. Добери до нього заголовок.

Заглянула **чарівниця** зима в ліс. Вирядила сосни і ялини у снігові шуби. Натягнула дубам пухнасті шапки. А трьом берізкам подарувала сріблясті сережки.

2. Усно розбери кожне речення за частинами мови.
3. До виділеного іменника добери і запиши спільнокореневі прикметник та дієслово. Познач у них корінь.

156. 1. Спиши народні прикмети.

- ▶ Якщо взимку ранкова зоря скоро гасне — на холод, а коли вечірня раптово згорає — на відлигу.
 - ▶ Яскраві зірки взимку — на мороз.
2. Знайди і випиши дві пари антонімів. Усно постав до цих слів питання та визнач, до яких частин мови вони належать.

На воді морозець нам засклав ясенець

Марійка Підгірянка

157. 1. Прочитайте вірш.

ЯСЕНЕЦЬ

Ой зима, ой зима,
а нам горя нема:
теплі в нас кожушки,
і міцні чобітки,
ще й бабуся стара

рукавички сплела.
По цей бік, по той бік
всі підем на потік —
на воді морозець
нам засклав ясенець!

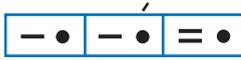
Марійка Підгірянка

Ясенéць — перший тоненький льодок на річці, ставку.

2. Із якою метою у вірші вжито окличне речення? Куди поспішають діти? Поміркуйте, чи це безпечно. Поясніть, чому.
3. Знайдіть слова, які відповідають схемам. До якої частини мови вони належать?

158. 1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова. Познач у них корінь.

лю ний док дя до вик

2. Прочитай речення. Які слова змальовують зиму як дивовижну істоту? У якому значенні їх ужито?

Б'є зима сріблястими копитами, попуска **повіддя** за **селом**.

Микола Петренко

3. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

159. 1. Прочитай слова. Як їх можна згрупувати?

Крижина, крига, льодяний, крижаний.

2. Випиши окремо спільнокореневі слова та синоніми. Визнач, до яких частин мови вони належать.

160. 1. Прочитайте оповідання. Чому воно має таку назву?

ВІЛ І ЯСЕНЕЦЬ

За ніч ставок укрився тоненькою ламкою кригою — ясенцем. На світанку вона заграла фіолетовим блиском. Зайнявся схід, і крига порожевіла. **З'явилося** сонечко з-за обрію, і вона стала багряною.

На вербі сиділа Синичка — милувалася грою зорі на кризі. Вона співала пісеньку про тоненьку, ламку, ніжну красу.

А в цей час на березі стояв Віл. Йому захотілося ближче подивитись на красу, про яку співала Синичка.

Підійшов до самісінької крайки ясенця, але й звідси нічого не побачив.

Віл зайшов у ставок, крига затріщала, й чарівне дзеркало **розсипалось**. Із дна піднялася каламуть.

— Де ж та краса? — промукав Віл і, напившись води, побрів на той берег.

За Василем Сухомлинським

2. Поясніть правопис виділених слів.

3. Дайте письмові відповіді на запитання. За потреби використовуйте опорні схеми.

I варіант. Якими барвами мінився ясенець?

___ то фіолетовою, то ___, то ___ барвами.

II варіант. Про що співала Синичка?

___ про тоненьку, ламку, ніжну ___.

4. Обведіть «хмаринками» прикметники. На які питання вони відповідають?

161.

1. Перечитай два останні абзаци тексту із попередньої вправи. Чому Віл не побачив краси? Кого тобі нагадують Синичка і Віл?

2. Як можна навчитися відчувати красу? Напиши про це лист до друга/подруги і поділися своїми думками.

ІМЕННИК

§ 20. Роль іменників у мовленні

А місяць лютий вітрами дує

Марійка Підгірянка

162. 1. Прочитайте вірш. Які картини постають у вашій уяві?

Усі верхи снігами закурило,
в снігах смереки, буки, явори.
Під ними у барлозі спить Бурмило —
господар грізний Чорної гори.

Степан Пушик

2. Випишіть із вірша іменники: *I варіант* — які відповідають на питання *що?*; *II варіант* — які відповідають на питання *хто?*

3. Чи можемо ми, спілкуючись, висловлюючи думки й почуття, обходитись без іменників? Яку роль вони виконують у мовленні?

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання *хто?* або *що?*.

На питання *хто?* відповідають **назви істот** (людей і тварин). На питання *що?* відповідають **назви неістот** (усіх інших предметів).

Наприклад: (*хто?*) дитина, риба, соловей;
(*що?*) ліс, жито, сніг.

163. 1. Поміркуй, чому місяць лютий має таку назву.

2. Із поданих складів утвори та запиши слова. Ти дізнаєшся, як називали місяць лютий у давнину.

сні бо жень кру ко тень урій

3. Спиши прислів'я і поясни його зміст. Усно розбери за частинами мови виділене словосполучення.

Лютий сказав: «Якби мені та сила, що в січні, то я б **бикові роги зламав**».

164. 1. Прочитайте текст. Усно складіть його продовження.

Дві доби без угаву гуляла віхола. Уволю нарозкошувавшись, хурделиця врешті вгамувалася. Нині все село купається у глибоких снігах.

— Ну й намело! Всі шляхи-дороги в переметах, — заходячи до хати з відерцем води, бубонить сама до себе бабуся. — Насилу до криниці дісталася. Недарма кажуть, що лютий — місяць вітрів і кривих шляхів...

Почувши бабусину балачку, я миттю...

За Василем Скуратівським

2. Спишіть перший абзац із коментуванням. Підкресліть слова, вжиті у переносному значенні.

3. Знайдіть у тексті іменники-синоніми. Яку роль вони виконують у мовленні? Усно поставте до них питання.

165. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому іменники.

СТРІТЕННЯ

Це народне свято припадає на 15 лютого. З давніх-давен у народі вірили, що в цей день зима з весною **змагаються**. Яка з пір року переможе, та й буде ще до кінця місяця **господарювати**.

За Василем Скуратівським

2. Поміркуй, чи є спорідненими слова *зустрітися* і *стрітєння*. Доведи свою думку.

3. Випиши виділені слова і добери до них спільнокореневі іменники. Поясни правопис іменників.

166. 1. Прочитай народні прикмети, пов'язані зі святом Стрітіння.

- ▶ Якщо на Стрітіння півень під порогом води нап'ється, то в травні віл напасеться.
 - ▶ Коли на Стрітіння капає зі стріх, то в липні так капатиме мед.
2. Випиши окремо іменники, що означають назви істот та неістот.

Грає сріблом білий сніг

Максим Рильський

167. 1. Прочитайте хором (проспівайте) пісню. Що ви уявляєте?

Сипле, сипле, сипле сніг...
Тихо, легко і спроквола
покриває все довкола, —
ні стежок, ані доріг...
Сипле, сипле, сипле сніг...

Марійка Підгірянка

2. Які іменники вжито у тексті? Що вони означають: назви істот чи неістот?

168. 1. Із поданих складів утвори і запиши споріднені слова.

ти ми сріб ло по ний ле

2. Спиши речення. Підкресли іменники. На які питання вони відповідають?

Сріблясті сніжинки тихо стеляться до ніг. Пухнастою ковдрою вкривають поле й дорогу.

169. 1. Прочитайте текст, уставляючи пропущені букви. Поясніть правопис цих слів.

Бл..скучий сні.. сліпив очі і людям, і птиці.
Повітря бриніло пташиними голосами. І люди,
і звірі, і птахи раділи з..мі.

За Григором Тютюнником

2. Випишіть: *I варіант* — іменники — назви істот; *II варіант* — іменники — назви неістот. Усно поставте до них питання.

170. 1. Прочитайте початок оповідання.

Заграло над лісом веселе сонечко. Запало янтарним полум'ям сніги.

Вилетіли із глибокого пухнастого снігу красені тетеруки. Посідали на осяяній сонцем березі. Ласують, відпочивають. Клюють запашні березові бруньки. Мирно гуляють під деревами.

Бачить здалеку старий лис, як снідають, походжають по снігу чепурні тетеруки. Слинка тече у лиса...

За Іваном Соколовим-Микитовим

2. Що могло відбутися далі? Складіть і запишіть продовження тексту.
3. Доберіть заголовок. Доведіть, що він є влучним.

171. 1. Перечитай текст із попередньої вправи.

2. Спиши перші два речення та розбери їх за частинами мови.

§ 21. Власні та загальні іменники

Наш великий, славний Київ

Леонід Полтава

172. 1. Прочитайте вірш. Чому нашим серцям таке дороге місто Київ?

Над Дніпром широким
старовинний Київ —
на Софійській площі
гетьман на коні;
славний Кожум'яка
побивав тут зміїв,
що несли неволю
рідній стороні.

Роман Завадович

Софійська площа

2. Знайдіть іменники, що пишуться з великої букви, та доберіть до них загальні назви. Запишіть за зразком.
Зразок. Річка Дніпро.
3. Поясніть уживання великої літери.

173. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни значення і написання цих слів.

пре де зи ну дент тат

2. Спиши речення. Підкресли слово, у якому звуків більше, ніж букв.

Прекрасний Києве на предковічних горах!

Максим Рильський

президент

депутат

174. 1. Прочитай іменники. Як їх можна згрупувати?

Черкаси
держава

місто
Дніпро

гора
Чернеча

річка
Україна

2. Запиши слова у дві колонки за зразком, поданим у таблиці.

Загальна назва	Власна назва
озеро	Синевир

3. Зроби висновок, які іменники називають власними, а які — загальними. Звір свою відповідь із правилом.

Прізвища, імена, імена по батькові людей, клички тварин, назви країн, міст, сіл, вулиць, річок, озер, морів, гір — це **власні іменники**. Власні іменники пишуть з великої букви. Наприклад: *Ліна Костенко, Львів, Десна*.

Загальні іменники — це назви, що даються багатьом предметам. Загальні іменники пишуть з малої букви. Наприклад: *поет, місто, гора*.

175. Позмагайтеся, хто першим назве: *I варіант* — десять міст, річок, країн; *II варіант* — десять кличок тварин, імен людей, прізвищ славетних українців/українок.

176. 1. Прочитай. Добери загальні іменники й доповни друге і третє речення за зразком першого.

1. Підземна міська залізниця — це метро. 2. Смолиста маса, якою покривають дороги і тротуари, — це 3. Природне відчуття страху перед загрозою — це

2. Запиши дібрані іменники, поділяючи їх на склади для перенесення.

3. Побудуй звукову модель (на вибір): *I варіант* — слова, у якому звуків стільки, скільки й букв; *II варіант* — слова, у якому звуків менше, ніж букв.

асфа́льт

триво́га

177. 1. Спиши. Поміркуй, як розрізнити власні та загальні назви.

Київські вулиці — вулиця Київська, Богдана Хмельницького, Хрещатик; київські площі — площа Львівська, Софійська, майдан Незалежності.

Майдан Незалежності

2. Усно склади речення про одну із вулиць або площ Києва. Поясни вживання великої букви.

Черепаха у береті заблукала в очереті

Ліна Біленька

178. 1. Прочитай і відгадай загадку.

ХТО ВОНА?

Мала та ще й плеската,
на спині в неї хата.

2. Які слова допомогли здогадатися, про кого йдеться у загадці? Усно постав до них питання. Запиши слово-відгадку.

179. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни їх правопис.

че на Шор ре ти ха ла

2. Спиши усталений вислів. Поясни, коли так кажуть.
Повзе як черепаха.
3. Випиши іменник. Зміни його та добери споріднене слово так, щоб у корені відбулося чергування приголосних звуків [х]→[с']→[ш]. Підкресли букви, що позначають ці звуки.

180. 1. Прочитайте текст. Що цікавого ви дізналися про черепах?

ШКІРЯСТА ЧЕРЕПАХА

Найбільша черепаха на нашій планеті — шкіряста. Її довжина іноді **перевищує** зріст дорослої людини, а маса може **досягати** семисот кілограмів. Панцир, утворений із затверділої шкіри, прикрашають поздовжні смуги. На суші ці черепахи **повільні**, зате у воді на диво **швидкі**. **Живуть** у тропічних частинах океанів, але яйця **відкладають** на суші у **глибокі** ями, вириті в піску.

2. До виділених дієслів та прикметників доберіть споріднені іменники і запишіть за зразком.

Зразок.

(Що робить?) перевищує — (що?) перевищення,
(які?) повільні — (що?) повільність.

3. Зробіть висновок, що називають ці іменники та на які питання відповідають.

Іменники можуть утворюватися від дієслів та прикметників і називати опредмечені дії та якості. Наприклад: *плавати* — *плавання*, *чорний* — *чорнота*. Такі іменники відповідають на питання *що?*

181. 1. Прочитайте байку. Зверніть увагу, як пишуться назви персонажів у казках, байках.

ОРЕЛ І ЧЕРЕПАХА

На дубі, що похилився до води, сидів Орел. А поблизу Черепаха проповідувала своїй братії:

— Горі воно вогнем оте літання! Покійна наша прабаба згинула за те, що почала вчитися в Орла сеї гиблої науки...

— Слухай-но! — обірвав її проповідь Орел. — Не тому згинула твоя прабаба, що літала, а тому, що взялася не за свою справу. Літати не гірше, ніж повзати!

За Григорієм Сковородою

2. Виразно розкажіть байку в особах.

3. Чи можна використати як заголовок до байки вислів «Роби лиш те, до чого маєш природні нахили»? Поясніть свою думку.

4. А чи знаєте ви себе? Якими справами займаєтесь із задоволенням? До чого маєте здібності?

5. Випишіть із тексту байки іменники, що називають опредмечені дії, та дієслова, від яких вони утворилися.

182. 1. Прочитай іще раз байку Григорія Сковороди.

2. Спиши (за вибором): *I варіант* — репліку Черепахи; *II варіант* — репліку Орла.

§ 22. Змінювання іменників за числами

Летять, летять сніжинки

Володимир Кленц

183. 1. Прочитайте вірш.

Метелиця-хурделиця
замела лісок.

Як біла ковдра, стелиться
під соснами сніжок.

Зайчата стали білими, —
ну зовсім наче сніг —
щоб в лісі не зуміли ми
відшукувати їх.

Наталя Забіла

2. Знайдіть у тексті вірша іменники. Визначте, які з них означають один предмет, а які — багато. Запишіть їх у два стовпчики.

3. Випишіть із вірша: *I варіант* — споріднені слова; *II варіант* — змінені слова.

184. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

бі і го сні ка вик сніж

2. Спиши речення.

Так цікаво й весело протоптувати свіженькі доріжки по сніговій білизні!

Олександр Єфімов

3. Побудуй звукову модель слова *доріжки*.

185. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

...Вітя обережно ставить ноги у пухкий сніг. Певно, уявляє себе космонавтом на далекій невідомій планеті.

А хлопці вже борюкаються. Сергійко повалився в кучугуру, а Борис осідлав його...

За Олександром Єфімовим

2. Запишіть перший абзац із голосу.

3. Підкресліть іменники, що означають один предмет, однією лінією, а ті, що означають багато предметів, — двома.

КОСМОНА́ВТ

Іменники мають два числа: **однину** і **множину**. Іменники, що означають один предмет, уживаються в **однині**: *учень, книга, дерево*.

Іменники, що означають два і більше предметів, уживаються у **множині**: *учні, книги, дерева*.

Більшість іменників в українській мові змінюється за числами.

186. 1. Прочитай слова. Що їх об'єднує?

Метелиця, сніги, віхола, замети, хурделиця, сніговії, снігопад, сніжиночки.

2. Запиши іменники у два стовпчики, розподіливши їх за числами.

187. Учімося читати твори образотворчого мистецтва!

1. Розгляньте малюнок. Чи можна його назвати «Урок творчості на засніженому подвір'ї»? Чому?

2. Уявіть себе поруч із цими дітьми. Що вабить ваш зір? Що нагадують вам снігові замети? Які звуки долиняють із засніженого подвір'я?

3. Використовуючи слова із довідки, складіть за малюнком оповідання: *I варіант* — за самостійно дібраним заголовком; *II варіант* — за заголовком «Урок творчості на засніженому подвір'ї».

Слова для довідки: заходилися ліпити; з вухами не впораються; виростає стрімка, сліпучо-біла ракета.

4. Колективно відредагуйте і запишіть складені тексти. Визначте, у якому числі вжито кожен іменник.

188. 1. Прочитай текст. Добери до нього влучний заголовок. Поясни свій вибір.

...Вітя походить двором. То біля куща щось роздивляється, то коло паркану зупиниться. Підійшла Галина Іванівна:

— А ти чому нічого не ліпиш?

— А я пишу. Ви подивіться, Галино Іванівно, що тут є!

Глянула вчителька — на снігу написано «заєць».

А поруч сніговий горбочок притулився до засохлого стебла якоїсь квітки — ну справжнісінький зайчик! Навіть хвостик є.

За Олександром Єфімовим

2. Знайди в тексті власні іменники. Поясни їх правопис.
3. Запиши з коментуванням останній абзац.
4. Підкресли іменники, вжиті в однині. Усно постав їх у форму множини.

§ 23. Рід іменників

Дідусь мій вигадує різні дива

Михайло Могилевич

189. 1. Прочитай вірш. Із ким поетеса порівнює дідуся? Чому?

Мій дідусь старенький,
як голуб сивенький,
по садочку ходить
і мене малого,
онучечка свого,
за рученьку водить.

По садочку ходить,
яблучка знаходить,
ще й дає горіхи.
Мій дідуньо милий,
як голубчик сивий,
з ним багато втіхи!

Марійка Підгірянка

2. Розкажи про свого дідуся. Як ти проводиш із ним своє дозвілля? Про що любиш розмовляти?

190. Спиши словосполучення. Усно склади з ними речення.

Мій дідусь, моя бабуся,
моє серденько.

191. 1. Прочитайте слова. Як їх можна згрупувати?

озеро	поле	гора	голуб
лисиця	долина	гай	голубка
лисеня	голубеня	ліс	лис

2. Запишіть ці слова у три колонки за зразком, поданим у таблиці.

Мій, він	Моя, вона	Моє, воно
татусь океан	матуся річка	дитя море

Іменники бувають **чоловічого, жіночого і середнього** роду.

Іменники, до яких можна додати слова *мій, він*, — **чоловічого роду**: *кобзар, дуб, завод*.

Іменники, до яких можна додати слова *моя, вона*, — **жіночого роду**: *поетеса, яблуня, школа*.

Іменники, до яких можна додати слова *моє, воно*, — **середнього роду**: *малятко, яблуко, метро*.

192. 1. Прочитай іменники. Які з них загальні, а які — власні?

Ведмідь, ведмедичка, ведмежа, Місяць, Земля, Сонце, вітер, віхола, небо, учень, учениця, навчання.

2. Запиши їх у три стовпчики, розподіливши за родами. Познач закінчення.

193. 1. Прочитайте вірш-спогад Василя Симоненка про свого діда. Чому для поета немає нічого кращого в світі, як дідусеві пісні?

Я вірив, що краще всього
пісні, які знав дідусь.
Вмощусь на коліна до нього
і в очі йому дивлюсь.

А він вимовляє, виспіває
гарячі прості слова —
і все давниною сивою
в очах моїх ожива.

2. Випишіть із вірша: *I варіант* — іменники в однині й поставте їх у форму множини; *II варіант* — іменники у множині й поставте їх у форму однини.
3. Визначте рід іменників в однині та надпишіть над кожним словом відповідно: *ч. р.*, *ж. р.*, *с. р.*

Міркуйте так:

воля — додаємо слова *моя, вона*; отже, жіночий рід;
вірш — додаємо слова *мій, він*; отже, чоловічий рід;
село — додаємо слова *моє, воно*; отже, середній рід.

194. 1. Спиши текст. Усно добери до нього заголовок.

Дід Федір зумів передати малому онукові всю правду про свій рід і свій народ, переповів нашу велику історію, героїчну легенду і невмирущу казку. Він нічого не приховував від допитливого дитячого розуму. Дідусь розкрив перед Васильком усю історію України, починаючи від славних сторінок Запорозької Січі.

За Миколою Сомом

2. Визнач рід іменників у першому реченні.

3. Напиши лист своєму дідусеві.

Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі!

Леся Українка

195. 1. Прочитайте поетичні рядки. Із якого відомого твору їх узято?

...Одно-однісіньке під тином
сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
що це ж та молодість моя.

Тарас Шевченко

2. Запишіть вірш із пам'яті.
3. Визначте рід і число іменників. Поясніть, як ви міркували.

196. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

о без ле до ний та ла нний

2. Прочитай і спиши. Підкресли слова, однакові за звучанням, але різні за значенням.

— Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!

— Як одрізана гілка,
що валяється долі!

Леся Українка

197. 1. Прочитай слова. Як їх можна згрупувати?

одинак	однісінький	одинокий
одиниця	самотній	однина

2. Випиши окремо синоніми та спільнокореневі слова. Усно постав до них питання. До яких частин мови вони належать?

198. 1. Прочитайте уривок з оповідання. Яку думку хотів донести до читачів автор?

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ЛЕЛЕКА

В одному селі жили собі чоловік і жінка. Був у них син Сергійко. Був у чоловіка й батько — Сергійків дідусь. Жив він у комірчині, яку йому відвели.

Наближався день народження Сергійка. Батько й мати вирішили влаштувати свято. Запросили багатьох гостей, тільки про Сергійкового дідуся забули. А він уже давно готував онукові подарунок. Вирізав із дерева лелеку.

Ось уже й вечір. Сходяться гості, подарунки приносять. Лише дідусь сидить на ліжку у своїй комірчині. Перед ним на столі стоїть дерев'яний лелека:

підняв голову, дивиться у вікно своїм чорним оком, немов прислухається до музики, що лунає із сусідньої кімнати...

За Василем Сухомлинським

2. Зіставте оповідання з віршем Тараса Шевченка «І золоті, й дорогої...». Які почуття пробуджують ці твори?
3. Що робить життя людини гірким, обездоленим? Яким чином можна його полегшити? Придумайте кінцівку оповідання.
4. Випишіть іменники: *I варіант* — із другого абзацу; *II варіант* — з останнього абзацу. Визначте їх рід та число.

199. 1. Спиши речення. Розбери його за частинами мови.

- Дерев'яний лелека дивиться у вікно чорним оком.
2. Добери споріднені іменники й дієслова до прикметників. Запиши ці слова та познач корені.

§ 24. Змінювання іменників за питаннями

Благословен той день і час

Максим Рильський

200. 1. Виразно прочитайте поетичні рядки. Якою постає в уяві поета рідна земля?

Защебетав соловейко —
пішла луна гаєм;
червоніє за горою,
плугатар співає.

Тарас Шевченко

2. Які слова змальовують весняні звуки та барви?
3. Знайдіть іменники. Усно поставте до них питання і виділіть закінчення. Пригадайте, для чого служить закінчення.

Закінчення служить для зв'язку слів у реченні. Установити зв'язок іменників з іншими словами допомагають питання.

До назв істот ставимо питання *хто? кого? кому? ким? на кому?*; до назв неістот — *що? чого? чому? чим? на чому?*.

201. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ві сло ще во за Коо ря

2. Спиши поетичні рядки.

Благословен той день і час,
коли прослалась килимами
земля, яку сходив Тарас
малими босими ногами.

Максим Рильський

202. 1. Прочитайте текст, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту.

МАЛИЙ ТАРАС ЧУМАКУЄ

Віз котиться широким (шлях). А обабіч шляху шумлять високі (трава). Тарас бігає зором по (степ) якось розмріяно. А по хвилині питається:

— Тату, то тут жили запорожці?

— Так, тут була запорозька вольниця, — відповідає батько.

А Тарас уже не допитується, задумався. Його уява малює йому буйних, чубатих (запорожці). Як вони ганяються степом, здоганяють татар, що ведуть ясир з (Україна). Заводять бій із (татари), бранців визволяють.

За Антіном Лотоцьким

2. Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями.

Що уявляє малий Тарас, вдивляючись у степ?

3. Поставте питання до слів, що в дужках: *I варіант* — у першому абзаці; *II варіант* — в останньому абзаці. Запишіть ці слова у відповідній формі.

4. Що вам відомо про дитинство Тараса Шевченка? Які його твори ви знаєте? Розкажіть напам'ять свої улюблені вірші.

203.

1. Прочитай вірш. Про який засів на рідній землі мріяв Великий Кобзар?

Орися ж ти, ниво,
долом та горою,
та **засійся, чорна ниво,**
волею ясною!

Орися ж ти, розвернися,
полем розстелися,
та посійся добрим житом,
долею полийся!

Тарас Шевченко

2. У прямому чи переносному значенні вжито виділені слова? Поясни, як ти їх розумієш.

3. Випиши з вірша іменники. Постав до них питання й виділи закінчення.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Наведи приклади власних та загальних іменників.
3. Наведи приклади іменників, що є назвами істот та неістот. Які питання ми ставимо до цих іменників?
4. Прочитай віршовані рядки. Знайди іменники. Постав до них питання, визнач рід та число.

Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина.

Тарас Шевченко

§ 25. Роль прикметників у мовленні

За сонцем хмаронька пливе

Тарас Шевченко

204. 1. Прочитайте вірш.

Скільки див у зоопарку,
а сюди ще треба — хмарку!
Ту **веселу, білобоку**,
дуже схожу на сороку!
Ні, стривайте: вже вона
стала схожа на слона...

Микола Петренко

2. На кого була схожа хмаринка? Чи доводилося вам спостерігати щось подібне?
3. Які ознаки хмаринки змальовують виділені слова? На яке питання вони відповідають? До якої частини мови належать?

Частину мови, що виражає ознаку предмета, називають **прикметником**. Прикметники відповідають на питання *який? яка? яке? які?*.
Наприклад: *солодкий (торт), солов'їна (мова), прозоре (озеро), зелені (луки)*.

4. Поміркуйте, чому прикметник отримав таку назву. Чи можемо ми, спілкуючись, обходитися без прикметників? Для чого вони слугують у мовленні?

205. 1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать?

р и т ь х м а р к а н и й с я х м а

2. Прочитай і відгадай загадку. Які слова допомогли тобі її відгадати?

То чорна, то сива по небі ходила,
набив її вітер — **сльози розпустила**.

3. Запиши загадку та відгадку. Підкресли прикметники.

4. Поясни правопис виділених слів.

206. 1. Прочитайте текст. Звідки, на вашу думку, його взяли:

із художньої книги чи з підручника або довідника?

Хмари — це скупчення завислих у повітрі краплин води або кристаликів льоду. Вчені виділяють кілька десятків різновидів хмар, основними серед яких є купчасті, шаруваті й перисті.

Найнижче над земною поверхнею нависають **шаруваті** хмари. Восени та навесні вони рівномірним сірим шаром затягують усе небо, за що й одержали свою назву. Складаються переважно із крапель води.

Середній ярус утворюють **купчасті** хмари, що нагадують великі купи вати. Здебільшого такі хмари теж складаються із водяних краплин, але іноді містять і голочки криги.

Перисті хмари виникають на значних висотах, тому цілком складаються із крижаних кристаликів. За формою вони нагадують пір'я птахів або ажурне мереживо, яке прикрашає небо.

2. Яку роль виконують у тексті прикметники? Чи можна було б без них описати різновиди хмар?

3. Запишіть, що ви запам'ятали про: *I варіант* — шаруваті хмари; *II варіант* — купчасті хмари; *III варіант* — перисті хмари.

207. 1. Прочитай вислови. Поміркуй, коли так говорять. За потреби скористайся словами для довідки.

- ▶ Витати у хмарах.
- ▶ Мов у хмару оповитий.
- ▶ Хмари війни.

Слова для довідки: бути мрійником, сприймати дійсність наївно, нереально; біда, нещастя; сумний, похмурий.

2. З одним із висловів (на вибір) склади і запиши речення.
3. Прочитай словосполучення. Визнач, де прикметник ужито в прямому значенні, а де — в переносному.
Хмарне небо, хмарне життя, хмарне чоло.

208. 1. Прочитай вірш. Які картини постають у твоїй уяві?

Хмари по небі блукали,
з перлів намисто низали.
Порвалися низки —
бризнули бризки,
з шумом на землю упали.
Впали перлисті краплини
на зелененькі долини,
і на лісочки,
і на садочки,
і на листочки калини.

Марійка Підгірянка

2. Випиши спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать?
3. Запиши з пам'яті поетичні рядки, які найбільше тобі припали до душі.

Коси березам вичісує березень

Марія Шунь

209. 1. Виразно прочитай поетичні рядки. Із чим та ким порівнює березневі струмки поетеса? Чому?

Березневі струмки — водограї співучі,
перші діти весняного сонця дзвінкі.
Як же люблять пробуджені верби плакучі
в тій воді полоскати свої коси тонкі!

Ірина Базарницька

2. Які прикметники допомагають уявити спів березневих струмків?
3. Поміркуй, чому перший місяць весни одержав такі назви: березень, березіль, соковик, березоль.

210. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке з цих слів є перевірним для інших?

в е с к а н і є н и н я н

2. Спиши прислів'я.

Березень зиму ламає — весні стежку прокладає.

3. Усно пошир прислів'я прикметниками.

211. 1. Прочитайте текст. Чому він має такий заголовок?

БЕРЕЗЕНЬ — РАНОК РОКУ

Наші далекі **пращури** зустрічали Новий **рік** у березні. Праукраїнці з глибокою **пошаною** ставилися до природних **явищ**. Оскільки весною пробуджується природа й починаються польові **роботи**, то й Новий рік треба відзначати навесні.

Із часопису

2. З'ясуйте, яку роль відіграють у тексті прикметники.
3. Випишіть виділені іменники та зв'язані з ними прикметники за зразком.

Зразок. Пращури (*які?*) далекі.

4. Зробіть висновок, із якою частиною мови прикметники зв'язуються в реченні найчастіше.

Прикметники в реченні найчастіше зв'язані з іменниками. Питання треба ставити від іменника до прикметника. Наприклад: *помідор (який?) червоний, землі (якої?) рідної.*

212. 1. Прочитайте текст.

ЛЕГКОВАЖНИЙ МІСЯЦЬ

Березень — найбільш легковажний **місяць** року. Накликав із теплих **країв** шпаків та граків. Розбудив ведмедя. Розтермосив сонні **дерева**. А зігріти й нагодувати нічим.

Побіг у поле й заходився з пагорбів снігові **ковдри** стягувати, з-під заметів дзвінкі **струмочки** вивільняти — **весну** красну закликати.

2. Поміркуйте, яке з цих прислів'їв може бути заголовком до тексту.
 - ▶ Зима в березні і позаду, і попереду.
 - ▶ У березні сніг задуває — весни ще немає.
3. Поставте запитання: *I варіант* — до першого абзацу; *II варіант* — до другого абзацу.
4. Випишіть виділені іменники та зв'язані з ними прикметники. Ставте питання від іменників до прикметників.

213. 1. Прочитай і спиши текст, доповнюючи його прикметниками з довідки.

УСЕ ОЖИВАЄ!

Усе оживає! Тут (*який?*) ... метелик пролетів. Там (*яка?*) ... мушка ворушить крильцями проти сонця. Бруньки (*які?*) ... на деревах лисніють. З-під (*якого?*) ... листя соромливо виставив свою (*яку?*) ... квітку (*який?*) ... сон.

За Олександром Копиленком

Слова для довідки: барвистий, торішнього, напівсонна, фіолетову, радісні, волохатий.

2. Знайди у тексті слова, яким відповідають ці звукові моделі.

§ 26. Змінювання прикметників за числами та питаннями

Чорногуз-лелека прилетів здалека

Іванна Блажкевич

214. 1. Прочитай вірш. У яких рядках поет виражає свою любов до перелітного птаха?

БУСЕЛ

Він прилітає з далекого краю,
не спочиваючи, лине, лине.
Здається, на світі миліш немає,
чим наше **подвір'я**, стара яворина.

Спочине звечора в темному лузі,
де в синій за́воді чайка кигиче,
а потім купається собі в **галуззі**,
гніздо лаштує, буслиху кличе.

Андрій Малишко

За́водь — мілке місце озера, ставу або частини річки з уповільненою течією.

2. Із якою метою у вірші вжито дієслова-синоніми?
3. Випиши сполучення іменників із прикметниками, ставлячи між ними питання.

215. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням? Чому ти так вважаєш?

сел ле бу ка ле ко бузь
но чор гуз

2. Спиши народну прикмету. Визнач рід і число іменників.

Рано прилетіли лелеки — буде тепле літо.

216. 1. Прочитайте тексти. Визначте, який із них художній опис, а який — науковий. Обґрунтуйте свою думку.

1. Тінь упала з високості —
то летять лелеки в гості.
Сіли-впали край дороги
довгоносі, довгоногі.

Богдан Чалий

2. Лелека — великий чорно-білий перелітний птах із **довгим** прямим **дзьобом** і **довгими ногами**.

Із книги «Птахи України»

2. Які ознаки лелеки згадуються в обох текстах?

3. Запишіть виділені словосполучення і змініть прикметники за наведеними питаннями. Позначте закінчення прикметників.

Дзьобом (яким?) довгим;

дзьоб (який?) ... ;

дзьоба (якого?) ... ;

у дзьобі (якому?)

Ногами (якими?) довгими;

ноги (які?) ... ;

ніг (яких?) ... ;

ногам (яким?)

4. У якому числі вжито іменник та прикметник у першому словосполученні? А в другому? Зробіть висновок, як змінюються прикметники.

Прикметники змінюються за питаннями і числами. Прикметник завжди стоїть у тому числі, що й зв'язаний з ним іменник.

Наприклад: **відважний** лелека, **відважного** лелеки; **відважні** лелеки, **відважним** лелекам.

217. 1. Прочитай уривок із оповідання, змінюючи словосполучення, що в дужках, відповідно до змісту.

ДОБРИДЕНЬ, ПТАХИ!

Звечора земля чорна-чорна. Од (весняний вітер) стужавіла. Не вірить і не чекає снігу. А вранці прокинешся і диву даєшся — навколо біло, аж очам боляче.

За ніч раптова **заметіль** нанесла (пухнастий сніг) — видимо-невидимо. А вже всі по весні зну-

дились. Коли ж це вранці гульк — бусли попадали в нашому дворі. Піднятися не можуть.

Ми зі (старша сестра) миттю кинулись на подвір'я. Одного за одним брали (знесені бусли) і вносили до хати. Там, у кутку, вже стояло коритце з водою, а в черепках — насипано зерна, накришено хліба.

За Миколою Сингаївським

2. Випиши сполучення іменників із прикметниками. Познач закінчення. Надпиши над прикметниками число, у якому їх ужито.
3. Побудуй звукову модель виділеного слова.

218. 1. Прочитай продовження оповідання із попередньої вправи. Доповни текст потрібними за змістом прикметниками. Визнач їх число.

За тиждень (які?) ... сніги розтали. Настала пора прощатися з (якими?) ... птахами.

Не забули бусли (якого?) ... звичаю — довго кружляли над селом. Віталися з (якою?) ... землею, з (якими?) ... людьми.

За Миколою Сингаївським

2. Запиши поширений тобою текст. Визнач число дібраних прикметників.
3. Випиши слова із префіксами. Поясни їх правопис.

§ 27. Змінювання прикметників за родами

Тато з луку йшов з косою

Володимир Лучук

219. 1. Прочитай вірш. Від чийого імені він написаний?

Татусю, татусю, куди йдеш?
Чом мене, синочка, не береш?
Ти будеш косити,
я — траву носити.

Марійка Підгірянка

2. Розкажи про свого татуся. Ким він працює? Яку роботу виконує вдома? У чому ти йому допомагаєш?
3. Випиши іменники. У якому роді й числі вони вжиті у вірші? Добери до іменників відповідні прикметники.
4. Знайди слова, у яких є склади із м'якими приголосними звуками.

комбайн

фермер

220. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як їх можна згрупувати?

та то тусь бать ба ко тер

2. Спиши речення, вставляючи пропущені букви. Поясни правопис цих слів.

У тата ш..рока і дужа рука, ж..вицею пахне долоня шорстка.

3. Придивись до рук свого татуся. Які вони? Чому?

221. 1. Розгляньте таблицю.

Рід	Однина	Множина
чоловічий	весняний ліс	весняні ліси
жіночий	весняна квітка	весняні квітки
середній	весняне поле	весняні поля
чоловічий	осінній гай	осінні гаї
жіночий	осіння діброва	осінні діброви
середній	осіннє озеро	осінні озера

2. Поспостерігайте, як змінюються за родами прикметники в однині. Чи відбуваються подібні зміни з прикметниками у множині?
3. Порівняйте закінчення прикметників в однині. Поміркуйте, чому вони різні. Зверніть увагу, що в одних прикметниках основа закінчується на твердий приголосний звук, а в інших — на м'який приголосний. А що можна сказати про закінчення прикметників у множині?

В однині прикметники змінюються за родами: *літній ранок, зимовий день; літня спека, зимова ніч; літнє небо, зимове сонце.*

Прикметники чоловічого роду мають закінчення **-ий, -ій**; жіночого роду — **-а, -я**; середнього — **-е, -є**.

У множині прикметники за родами не змінюються і завжди мають однакове закінчення **-і**: *літні ранки, зимові ночі.*

222. 1. Доберіть до поданих іменників влучні прикметники й утворіть словосполучення: *I варіант* — річка, ставок, джерельце; *II варіант* — город, нива, поле.

2. Запишіть словосполучення і змініть їх за числами. Виділіть закінчення прикметників у однині та множині.

223. 1. Прочитай оповідання.

БЛАКИТНІ ЖУРАВЛІ

Зоя вийшла сьогодні з дому радісна, весела. Вчора увечері тато й мама довго сиділи біля її ліжка, розповідали казки. А коли їй захотілося спати, поцілували й сказали:

— Хай присниться тобі ясне сонечко.

Зої й снилося ясне сонечко.

А її однокласник Дмитрик вийшов із дому сумний та задумливий. Учора ввечері тато й мама сварилися. Мама плакала. Дмитрикові довго не спалося. Коли він заснув, побачив уві сні заплакані матусині очі.

Йдуть до школи Зоя і Дмитрик. Зоя щось весело щебече, а Дмитрик ніяк не второпає, про що вона розповідає.

Аж тут Зоя гукає:

— Дивись, журавлі! Весна наступає. Які вони гарні — блакитні журавлі! Бачиш, Дмитрику? Блакитні.

— Не блакитні, а сірі... — тихо каже Дмитрик.

За Василем Сухомлинським

Уторопати — збагнути, зрозуміти.

2. Які прикметники змальовують настрої Зої та Дмитрика? Які ці слова за значенням?
3. Які кольори, на думку автора, мають радість і смуток? А ти як вважаєш?
4. Дай письмову відповідь на запитання кількома реченнями.

Чому Зої журавлі здалися блакитними, а Дмитрикові — сірими?

224.

1. Прочитай оповідання «Блакитні журавлі». Спиши (на вибір) уривок, у якому розповідається: *I варіант* — чому Зоя вийшла з дому радісна; *II варіант* — чому Дмитрик був смутним.
2. Обведи «хмаринками» іменники і зв'язані з ними за змістом прикметники. Виділи у прикметниках закінчення, визнач їх рід і число.

Так вчаться добра і любові

Оксана Шалак

225. 1. Прочитайте вірш. Які думки він пробуджує?

Добро твориться просто — ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
як **хмарка** в'ється і **сміється** пташка,
як **трудиться** мурашка-горопашка.

Іван Драч

2. Як ви розумієте зміст першого речення?
3. До виділених слів доберіть спільнокореневі прикметники. Запишіть, позначте в них корінь.
4. Спробуйте пояснити значення слова *горопашка*. Перевірте себе за тлумачним словником.

226. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як їх можна згрупувати?

дить тру ся пра дя ви ща цю та

2. Спиши крилатий вислів. Підкресли слова, вжиті у переносному значенні. Усно постав до них питання.

Сміх — це сонце: він проганяє зиму з **людського обличчя**.

Віктор Гюго

3. Визнач рід і число виділених іменника та зв'язаного з ним прикметника.

227. 1. Прочитайте текст. Чому його так названо?

ПРАЦЯ ЗАРАДИ ПОСМІШКИ ЛЮДИНИ

Зашуміло пшеничне поле тугими колосками. Пробіжить по них пустотливий вітер, хвилю зробить. Ще нижче нахилить повний колос голівку до рідної землі. Проходять люди мимо. Посміхаються.

На лісовій галявині ростуть молоденькі берізки. Розпустили до землі зелені коси. Усміхаються ясному сонцю, добрим людям. Радіє серце лісника.

2. Знайдіть іменники і зв'язані з ними за змістом прикметники: *I варіант* — у першому абзаці; *II варіант* — у другому абзаці.

3. Поставте питання від іменника до прикметника й визначте, у якому роді та числі вони вжиті. Запишіть за зразком.

Зразок. $\begin{array}{c} \text{яка?} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{Працьовита людина} \end{array}$ — одн., ж. р.

228. 1. Прочитай оповідання.

ДОБРЕ СЛОВО

Маленька Оля тяжко захворіла і почала танути на очах. До **нещасної** матері почали приходити гості. Кожен приносив щось смачне: липовий мед, свіжі ягоди, горіхи. Але нічого не допомагало.

Раптом відчинилися двері і в хату ввійшла прабабуся Олі — столітня Надія. Підійшла до ліжка, сказала:

— Принесла я тобі один-єдиний подарунок — сердечне бажання. Єдине бажання залишилося в мене у серці, щоб ти, моя квіточко, видужала, знову раділа, як **ясне** сонечко.

Така **величезна** сила любові була в цьому **доброму** слові, що маленьке Олине серденько забилося частіше, щічки порожевіли, а в очах засяяла радість...

За Василем Сухомлинським

2. Який чудесний подарунок принесла бабуся Надія Олі? Чому в очах дівчинки засяяла радість?
3. До виділених прикметників добери антоніми. Запиши слова парами.

229. 1. Спиши уривок із оповідання «Добре слово» (на вибір).

2. Підкресли прикметники й визнач їх рід та число.

Дивосвіт народної художниці Марії Примаченко

230. 1. Прочитай поетичні рядки.

Кажуть, є у лісі звір —
жовтоокий Жонжовір,
а у нього є дружина —
жовтоока Жонжорина.

Анатолій Костецький

2. Якими ти уявляєш Жонжовіра та Жонжорину? Чи існують вони насправді?
3. Спиши вірш. Визнач рід і число прикметників та виділи в них закінчення.

231.

Запиши слова в алфавітному порядку. З одним із цих слів (на вибір) склади і запиши спонукальне речення.

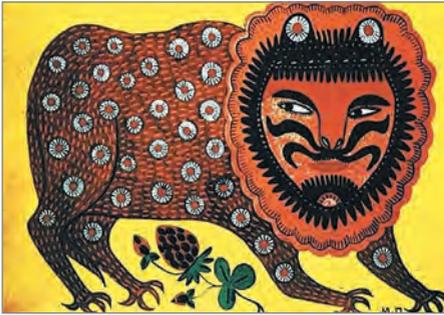
акваріуми акація адреса

адреса

акваріум

232. 1. Розгляньте роботи славетної народної художниці і прочитайте текст. Доберіть до тексту заголовки.

М. Примаченко.
«Звір гуляє»

М. Примаченко.
«Казкова птиця — павич»

Ні на землі, ні у воді не знайдеш тварин, що їх намалювала художниця Марія Примаченко. Це казкові звірі й птахи. На її малюнках — турботливі, гостинні, лагідні, трохи смішні створіння, заклопотані своїми справами. Просто неможливо не полюбити цих досі небачених тварин.

Із часопису

2. Доберіть синоніми, антоніми та споріднені слова до прикметника: *I варіант* — турботливі; *II варіант* — смішні.

233. 1. Прочитай віршовані рядки, вставляючи пропущені закінчення. Чи могла б, на твою думку, зобразити описаних тварин Марія Примаченко?

Корова червон..,
і кінь голуб..,
і біл.. ворона,
і кіт золот.. .

Корова співає,
кінь слуха її.
Ворона сідає
на руки мої.

Григорій Грайко

2. Спиши перші чотири рядки. Виділи закінчення прикметників та визнач їх рід і число.

234. 1. Розглянь іще раз твори Марії Примаченко (вправа 232). Який із них тобі більше сподобався?

2. Опиши свої враження трьома–чотирма реченнями. Вживай відповідні прикметники.

Запрягши сонце до теліги, назустріч виїду весні

Богдан-Ігор Антонич

235. 1. Прочитайте вірш. Із якою метою поет ужив спонукальне окличне речення?

Весна красна надходить,
свої крила підводить
над полями й гаями,
над вишневими садами.

Над левадами студеними
віє крилами зеленими,
каже: «Земле, пробудися,
квітом чистим одягнися!».

Дмитро Павличко

2. Знайдіть слова з ненаголошеними [е] та [и] в корені. Усно доберіть до них перевірні слова. Написання якого слова треба перевіряти за словником?
3. Випишіть іменники та зв'язані з ними прикметники. Поставте питання до прикметників та визначте їх рід і число.

236. 1. Із поданих складів утвори і запиши споріднені слова.

док са до дів ві ник

2. Спиши речення. Знайди слова із префіксами. Префікси познач.

Запрягши сонце до теліги, назустріч виїду весні.

Богдан-Ігор Антонич

237. 1. Прочитайте. У яких словосполученнях прикметники вжито у прямому значенні, а в яких — у переносному?

весняний вітер
гомінливі діти
глибока річка
гаряче сонце

весняний настрій
гомінливі струмки
глибока думка
гаряче серце

2. Складіть і запишіть два речення зі словосполученнями: *I варіант* — із першого стовпчика; *II варіант* — із другого стовпчика.

238. 1. Склади загадку про лелеку, добираючи з довідки влучні слова та образні вислови.

Слова для довідки: великий, гарний, чорно-білий, цибатий; довгий ніс; довгі ноги; в червоних чоботях; приніс весну на крилі; по болоту походить, жабенят лякає.

2. Запиши загадку. Чи є у твоїй загадці прикметники, вжиті у переносному значенні? Якщо так, то підкресли їх.

239. 1. Знайди у додаткових джерелах дві загадки про весняні явища в природі.

2. Спиши загадки. Підкресли вжиті у них прикметники й визнач їх рід і число.

**Козаку найперше — воля,
козаку найперше — честь**

Вадим Крищенко

240. 1. Прочитайте поетичні рядки.

Ревуть, стогнуть гори-хвилі
в **синесенькім** морі.
Плачуть, тужать **козаченьки**
в турецькій неволі.

Марко Кропивницький

2. Послухайте пісню «Ревуть, стогнуть гори-хвилі». Чому вона стала народною?

3. Спишіть вірш. Підкреслить прикметники й визначте їх рід і число.
4. Розберіть за будовою виділені слова. Якого значення їм надають суфікси *-есеньк-*, *-еньк-*?

241. 1. Із поданих складів утвори і запиши споріднені слова. Познач у них корінь. Назви звуки, які чергуються.

ко цтво за зак чень ки

2. Спиши речення. Підкресли слово, у якому звуків менше, ніж букв.

Козаку найперше — воля,
козаку найперше — честь.

Вадим Крищенко

242. 1. Прочитайте текст, уставляючи пропущені закінчення прикметників. Доберіть до тексту заголовок.

За найсвятіш.. річ уважали козаки з «бусурменами» воювати. Йшли походом на турецьк.. або татарськ.. міста. А найчастіше робили собі велик.. човни — чайками звалися, та й пускалися **Дніпром** у море. Приставали до побережн.. міст, нападали й випускали невільників на волю. Їздили під самий **Константинополь**. Підкрадалися між турецьк.. кораблі. Під самим носом у турецьк.. султана руйнували передмістя.

За Михайлом Грушевським

2. Поясніть правопис виділених слів.
3. Спишіть текст, уставляючи пропущені закінчення. Визначте рід і число прикметників.
4. Підкресліть: *I варіант* — три дієслова із префіксами; *II варіант* — три прикметники із суфіксами. Позначте ці частини основ.

243. 1. Розглянь малюнок і прочитай уривок із народної легенди.

Козак Мамай — герой народних пісень та переказів

КОЗАК МАМАЙ

Цього першого козарлюгу ні куля, ні шабля не брали, бо був він заворожений, тобто бе..смертний. І в огні не горів, і в воді не тонував. Виходив із вогню мокрим, а з води — сухим.

А ім'я його знане було по всій-усій Україні — Мамай.

Ніяк ворог не міг ..дужати Мамаю...

- 2. Які букви пропущено в окремих словах? Пригадай правила правопису префіксів *роз-*, *без-* та *з-*, *с-*.
3. Спиши текст, вставляючи пропущені букви. Підкресли прикметники й визнач їх рід та число.

244. 1. Прочитай речення. Поясни значення виділених слів.

1. **Чайки** зранку на Дніпро тихо впливають (*Олексій Кононенко*). 2. Літають над морем **чайки** і кигичуть жалібно, припадаючи до води (*Анатолій Шиян*).

2. Доповни речення відповідними за змістом прикметниками. Запиши.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. На які питання відповідає прикметник? Із якою частиною мови він найчастіше зв'язаний у реченні?
3. Як змінюються прикметники?
4. Прочитай. У кожному рядку знайди «зайве» слово. Поясни свій вибір.
 - ▶ Гарний, красивий, вродливий, добрий.
 - ▶ Весела, журлива, радість, весняна.
5. Прочитай вірш, уставляючи пропущені закінчення в прикметниках. Визнач їх рід і число.

Весел.. сад, пахуч.. віти,
гук пароплавів чуть з Дніпра.
Нам принесла барвист.. квіти
весни зелен.. пора.

Володимир Сосюра

ЧИСЛІВНИК

§ 28. Роль числівників у мовленні

**Матінко моя єдина!
Ти для мене цілий світ!**

Іванна Савицька

245. 1. Прочитайте вірш. Назвіть слово, що означає кількість предметів і відповідає на питання *скільки?*

ВСЯ МОЯ РОДИНА

Мати, мова, Батьківщина —
от і вся моя родина.

Батьківщина, мати, мова —
три джерельні, вічні слова.

Батьківщина, мова, мати —
нас повік не роз'єднати.

Микола Сингаївський

2. Які три слова поет називає джерельними, вічними?
3. Запишіть ці слова. До якої частини мови вони належать? Визначте їх рід та число.

246. Прочитай і спиши прислів'я. Поясни його зміст.

Без матері і сонце не зріє.

247. 1. Спиши текст, уставляючи потрібні слова з довідки.
Маринка та Дмитрик із нетерпінням чекали Дня матері.
Вже ... дні діти виготовляли святкову листівку. Залишилося приклеїти ... квіточки і ... листочки. Братик і сестричка склали букет із ... тюльпанів.
Для мами це свято стало незабутнім.
Слова для довідки: три, чотири, два, п'яти.

- 2. Поміркуй, якими словами діти привітали маму.
3. На яке питання відповідають пропущені слова? Що вони означають?

Числівник — це частина мови, що означає кількість предметів. Числівники відповідають на питання *скільки?*. Наприклад: *шість, двадцять, сто один*.

248. 1. Досліди календар і дай відповіді на запитання.
- ▶ Скільки тобі років?
 - ▶ Знайди дату свого народження. На який день тижня вона випадає цього року?
 - ▶ Знайди дату святкування Дня Незалежності України. Який це день тижня?
 - ▶ Скільки днів у лютому в цьому році?
2. Запиши повну відповідь на останнє запитання, виражаючи числівник словами.

249. 1. Прочитайте. Чи утворюють ці речення текст?

А молодша дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матері взуття і принесла їй води в мисці — помити ноги.

Було у матері сім дочок. Одного разу поїхала вона в гості до сина. Повернулась додому через місяць.

Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони за нею скучили.

За Василем Сухомлинським

- 2. Скільки тут абзаців? Переставте їх так, щоб вийшла зв'язна розповідь. Доберіть і запишіть заголовок.
3. Чого навчає нас це оповідання? Доберіть до нього прислів'я.
4. Спишіть: *I варіант* — перший абзац; *II варіант* — другий абзац. Підкресліть числівники.

250. Напиши коротке SMS-повідомлення мамі про те, куди ти ідеш і коли повернешся додому. Вживай числівники.

Він цікавий, поетичний — світ наук математичних

251. 1. Прочитайте вірш. Дайте відповідь на запитання.

Два журавлики летіли,
двоє по ставку ходили,
а журавонька на хаті
діток догляда цибатих.
У гніздечку із гілок —
любі доня і синок.
Зможеш всіх порахувати:
в небі, у ставку, на хаті?

Марія Пономаренко

2. Які картини можна намалювати за змістом цього вірша?
3. Випишіть числівники. Поставте до них питання.

252. 1. Спиши слова. Усно постав до них питання і визнач, до яких частин мови вони належать.

два двійка двокалісний

2. Склади і запиши словосполучення з прикметником та речення з числівником.

велосипéd

253. 1. Прочитай вірш. Яка його головна думка?

Облітав журавель
сто доріг, сто земель,
облітав, обходив,
крила, ноги натрудив.

Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля?
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає!

Платон Воронько

2. Назви використаний у вірші числівник. На яке питання він відповідає? Що означає?
3. До словосполучення *рідна земля* добери і запиши синоніми.

254. 1. Прочитайте задачу із книжки Дмитра Кузьменка «Зубасті задачки».

Кузько Кузякін живе у вербовому лісі. Крізь ліс ідуть 37 комарів. Довжина стежки — 6 км. Кузько Кузякін що 2 кілометри кусає по 7 комарів. Скільки комарів вийдуть із лісу непокусаними?

2. Що вам здалося незвичним? Усно відредагуйте задачу та розв'яжіть її. Запишіть повну відповідь.

3. Випишіть із тексту задачі числівники.

255. Прочитай і відгадай математичні загадки. Слова-відгадки запиши.

- ▶ Три сови і два сичі.
Скільки всіх їх? Полічи.
- ▶ Вісімнадцять звірів вчили,
їх по двоє розсадили.
Це, звичайно, жарт.
Але скільки в класі парт?

256. 1. Спиши текст, записуючи числівники словами.

В англійському алфавіті 26 букв. А от алфавіт східно-папуаської мови ротокас налічує всього 12 літер. Найважче опанувати грамоту дітям Камбоджі — у їхній абетці 74 літери. В українській азбуці, як тобі відомо, 33 букви.

2. Знайди і підкресли синоніми. До якої частини мови належать ці слова? Усно постав до них питання.

§ 29. Вимова і правопис числівників

Хвилина час береже

257. 1. Прочитайте судження.

- ▶ У хвилині 60 секунд.
- ▶ У місяці 31 день.
- ▶ Доба триває 24 години.

2. Які з цих суджень завжди правильні? Спишіть їх, виражаючи числівники словами.

3. Придумайте і запишіть власні подібні судження.

секунда

хвилина

258. 1. Із поданих слів склади і запиши речення.

Перерва десять тривала хвилини

2. Склади і запиши речення з числівником.

259. 1. Прочитайте числівники, наголошуючи склад *-на-*.

Запам'ятайте, як потрібно вимовляти назви цих чисел.

Одинáдцять, дванáдцять, тринáдцять, чотирнáдцять, п'ятнáдцять, шістнáдцять, сімнáдцять, вісімнáдцять, дев'ятнáдцять.

2. Утворіть і запишіть словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники у потрібній формі. Числівники виражайте словами.

I варіант. 9 (гриби), 13 (коні), 16 (учні),
15 (олівці), 12 (книжки).

II варіант. 5 (діти), 11 (птахи), 14 (казки),
19 (столи), 18 (берези).

3. Поставте у числівниках наголос. Підкресліть числівники з апострофом. Пригадайте правило вживання апострофа.

260. 1. Із поданих слів склади і запиши речення.

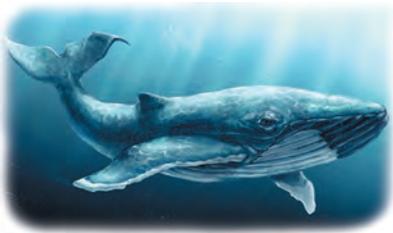
Іринка, художню, тридцять, читала, хвилин, книжку

2. Прочитай запитання і дай на них письмові відповіді. Числівники підкресли.

▶ Скільки часу щодня ти приділяєш читанню?
А іграм на ґаджетах?

▶ Скільки книг ти прочитав/прочитала останнього місяця?

261. 1. Прочитай текст і визнач його тип.

Блакитний кит — найбільша тварина в світі. Довжина його тіла може становити 33 метри, а маса — понад 170 тонн. У спокійному стані кит перебуває під водою 12 хвилин. Спливаючи на поверхню, він випускає так званий фонтан, висота якого сягає 9 метрів.

З енциклопедії «У світі цікавого»

2. Спиши текст, виражаючи числівники словами.

262. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

- ▶ Говорить, ніби 3 дні хліба не їв.
- ▶ Краще 1 раз побачити, ніж 100 разів почути.
- ▶ 7 разів подумай, а 1 раз скажи.
- ▶ 7 п'ятниць на тиждень.

2. Спиши, виражаючи числівники словами.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають числівником?
2. Прочитай словосполучення, правильно наголошуючи числівники.

Чотири зошити, одинадцять футболістів, двадцять вагонів, п'ятнадцять автомобілів, чотирнадцять туристів, десять ночей, шістнадцять курчат.

3. Утвори словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники у потрібній формі.

Дванадцять (друзі), сорок (сторінки), п'ять (відра), вісім (корови), сімнадцять (дерева), тридцять (хвилини).

ДІЄСЛОВО

§ 30. Роль дієслів у мовленні

Навшпиньках підійшов вечір

Павло Тичина

263. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте вірш.

ВЕЧІР

Навшпиньках
підійшов вечір.
Засвітив зорі,
послав на травах тумани
і, на уста
поклавши палець, —
ліг.

Павло Тичина

2. Які слова змальовують вечір як живу істоту? У якому значенні вони вжиті?
3. Випишіть ці слова. На яке питання вони відповідають? Що означають?
4. Поміркуйте, чи спільнокореневі слова *дія*, *діяти*, *дієслово*. Чи можемо ми, спілкуючись, обходитися без дієслів? Яку роль вони виконують у мовленні?

Дієслово — це частина мови, яка означає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що робить? що робив? що буде робити? що зробить? та ін.* Наприклад: *думати, думає, думав, буде думати, подумає.*

264. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать?

чир чо чи над ве р'я є рі

2. Спиши речення.

Під'їхав вечір на синьогривому коні.

Йосип Струцюк

265. 1. Прочитай поетичні рядки, вставляючи пропущені букви. Поясни правопис цих слів.

Попрощалось ясне сонце
з чорною з..млею,
виступає круглий місяць
з с..строю-зорею.

Тарас Шевченко

2. Знайди у вірші дієслова. Усно постав до них питання.
3. Добери до дієслів спільнокореневі іменники і прикметники. Запиши.

266. 1. Прочитайте оповідання, вибираючи з дужок влучні дієслова.

Коли (сяде, зайде) сонечко, на землю (опускаються, спадають) вечірні сутінки. Все, що (обступає, оточує) нас, (стає, робиться) чудесним, казковим...

За селом (стоять, височіють) три скирти сіна. У вечірніх сутінках це вже не стоги, а великі кораблі з ліловими вітрилами. (Пливуть, рухаються) вони в безбережному океані. Й от (підійшли, наблизились) до села.

А зелений ліс — уже не ліс, а застигли зелені морські хвилі. Це вони тільки здаються деревами...

За Василем Сухомлинським

2. Доберіть до тексту заголовок.
3. Спишіть: *I варіант* — перший абзац, *II варіант* — другий абзац. Підкресліть дієслова.

267. Прочитай іще раз текст із попередньої вправи. Склади його продовження на основі власних спостережень. Запиши свій твір.

Не щеччи, соловейку

Віктор Забіла

268. 1. Прочитайте (послухайте) пісню. Які почуття вона пробуджує?

Не щеччи, соловейку,
під вікном близенько;
не щеччи, малюсінький,
на зорі раненько.

Як затьохкаєш, як свиснеш,
неначе заграєш;
так і **б'ється** в грудях серце,
душу **роздираєш**.

Віктор Забіла

2. Знайдіть у тексті вірша спонукальне речення. Усно перебудуйте його в розповідне.
3. Поясніть правопис виділених дієслів.
4. Випишіть дієслова, які змальовують дивний спів солов'я.
5. Розберіть за будовою слово *малюсінький*.

269. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Познач у них префікси.

ви за тьох ку є ще че де

2. Прочитай, уставляючи з довідки пропущені слова.

Соловей заграв на ...,
дятел — на
А синиці на ялиці
пісню заспівали.

Олесь Лупій

Слова для довідки: цимбалах, скрипці.

3. Випиши дієслова та зв'язані з ними слова за зразком. Зроби висновок.

Зразок. (Що зробив?) заграв; заграв (хто?) ...;
заграв (на чому?) на

У реченні дієслово найчастіше зв'язується з іменником.

270. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому дієслова. Усно постав до них питання.

Право бути емблемою в Білорусі завоював журавель, у Литві — лебідь, у Грузії — фазан.

Українці найдужче люблять соловейка. Очевидно, тому, що він виражає пісенну душу нашого народу.

Із часопису

2. Із якими словами зв'язується дієслово у виділеному реченні? За допомогою яких питань? Запиши.

3. Побудуй звукову модель слова *українці*.

271. 1. Прочитайте казку. Поділіть її на частини й до кожної з них поставте питання.

ВОРОНЕНЯ І СОЛОВЕЙ

Одного разу полетіла Ворона по їжу та й пропала. Заплакало Вороненя.

Почув його плач Соловей. Залишив своє гніздечко, прилетів до воронячого гнізда, заспівав свою чудову пісеньку. Навіть вітер стих, ніби заслухався.

А Вороненя ніби й не чує солов'їного співу, заходинься від плачу. Та ось почуло Вороненя, що десь удалині залунав материн голос: «Кар! Кар!». У ту ж мить воно перестало плакати...

За Василем Сухомлинським

2. Дайте письмову відповідь на запитання кількома реченнями.

Чому спів Солов'я не зміг розрадити Вороненя?

3. Випишіть із тексту споріднені: *I варіант* — дієслова та іменники; *II варіант* — тільки дієслова. Позначте корені.

272. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Не потрібна солов'ю **золота** клітка, краща йому зелена вітка.

2. Спиши прислів'я. До виділеного прикметника добери спільнокореневі дієслова та іменники. Запиши.

§ 31. Змінювання дієслів за числами

Ой коню мій вороненький

З народного

273. 1. Прочитайте (послухайте) народну пісню. Які картини постають у вашій уяві? Хто, на вашу думку, звертається до коня?

Ой коню мій вороненький,
товаришу мій вірненький!
Не плач, коню, надо мною,
не бий землі під собою.
Біжи, коню, дорогою
степовою, широкою,
щоб татари не впіймали,
сіделечка не здіймали...

2. З якою метою у пісні вжито спонукальні речення? Усно перебудуйте їх у розповідні.

3. Випишіть дієслова. З'ясуйте, що кожне з них означає: дію одного предмета чи багатьох предметів.

4. Виконайте звуко-буквений аналіз слова, у якому звуків більше, ніж букв.

274. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як їх можна згрупувати?

во сво ля бо да рад ство

2. Спиши речення. Розбери його за частинами мови.

Для козака кінь був вірним товаришем, побратимом.

275. 1. Прочитай речення. Про кого в ньому розповідається?
У якому числі вжито цей іменник?

Водить рудий кінь мідними боками, перебирає стрункими ногами, вигинає дугою лискучу шию.

2. Спиши речення й підкресли дієслова.
3. Зміни речення так, щоб ішлося про багато коней. Запиши. Дієслова підкресли.
4. Порівняй обидва речення. Поспостерігай, як змінилися дієслова. Зроби висновок.

Дієслова змінюються за числами.

Якщо дієслово означає дію одного предмета, то воно вжито в **однині**; якщо ж дію двох і більше предметів — то у **множині**.

276. 1. Прочитайте давньоукраїнську легенду.

Коні — священні тварини в давніх українців. Легенда оповідає про появу коней таку історію.

Якось бог війни Тур заходився будувати земляні вали проти диких кочових племен. Примусив він давньоукраїнське плем'я панів звозити землю влітку на санях (колесо на той час іще не винайшли). Пани взялися за роботу і нагорнули земляний вал на теренах свого племені, а далі відмовилися тяжко працювати. Тоді розгніваний Тур перетворив панів на коней і запряг у сани.

Богиня неба Коляда пожаліла коней і подарувала їм колесо...

За Марією Кожухар-Плачиндою

2. Доповніть і запишіть речення.

Бог війни Тур перетворив давньоукраїнське плем'я панів на коней за те, що вони ...

3. Випишіть із тексту три дієслова, вжиті: *I варіант* — в однині; *II варіант* — у множині.

277. 1. Спиши крилаті вислови. Скористайся довідкою і поясни, що кожен із них означає.

- ▶ Був на коні і під конем.
- ▶ Бути на коні.
- ▶ Був кінь, та з'їздився.
- ▶ Хід конем.

Слова для довідки: перебувати у вигідному становищі; несподіваний поворот подій, хитрий хід; мати великий життєвий досвід; про того, хто втратив колишню цінність, значення.

2. Поясни написання слова *з'їздився*.

§ 32. Змінювання дієслів за часами

На квітці метелик, мов свічечка

Павло Тичина

278. 1. Прочитайте вірш. Із якою метою вжито окличні речення?

Діти бігають, стрибають,
далі — весело гукають:
— Ах, метелик!.. Подивіться!..
Ось він, ось він метушиться!
Та який же гарний, гожий!
Наче квітка, прехороший!

Олена Пчілка

2. Продовжте діалог.
3. Усно перебудуйте перше речення так, щоб у ньому йшлося про одну дитину.
4. Випишіть із вірша: *I варіант* — дієслова; *II варіант* — прикметники. Визначте їх число.

279. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ме ма те лю мж нок

2. Спиши речення. Підкресли дієслова. Виділи в них префікси.

Білокрилий метелик од вітру притих, у портфель залетів і сховався між книг.

Микола Сингаївський

280. 1. Розгляньте малюнки. Що виготовляє Оксанка? Опишіть її дії.

2. Запишіть розповідь про Оксанчину творчу працю.

Спочатку Оксанка обвела олівцем контури метелика. Тепер обережно вирізує його. Потім буде розфарбовувати свого метелика різними кольорами.

3. Розгляньте таблицю. Зіставте дії Оксанки з моментом мовлення.

Запитання	Дієслово	Коли відбувається дія і коли про неї повідомляють	Час виконання дії
Що зробила Оксанка?	обвела (контури)	дія відбулася до того, як про неї повідомили	минулий
Що робить Оксанка?	вирізує	дія відбувається у той час, коли про неї повідомляють	теперішній
Що буде робити Оксанка?	буде розфарбовувати	дія відбуватиметься після того, як про неї повідомили	майбутній

Дієслова змінюються за часами.

Дієслова **минулого часу** означають дії, що відбувалися або відбулися до моменту мовлення: *(що робив?) малював; (що зробив?) намалював.*

Дієслова **теперішнього часу** вказують на дії, які відбуваються у момент мовлення: *(що роблю?) малюю; (що роблять?) малюють.*

Дієслова **майбутнього часу** називають дії, які будуть відбуватися після моменту мовлення: *(що буду робити?) буду малювати; (що зроблю?) намалюю; (що робитиму?) малюватиму.*

МИНУ́ЛИЙ

281. 1. Прочитай запитання. Дай на них письмові відповіді.

- ▶ Що ти робив/робила сьогодні вранці?
- ▶ Що ти робиш на уроці української мови?
- ▶ Що ти будеш робити після уроків?

2. Підкресли дієслова і визнач їх час. Поясни, чому ти так вважаєш.

282. 1. Прочитайте початок казки. Що могло б трапитися далі?

ЧЕРВОНИЙ МЕТЕЛИК

Над зеленою травою пурхає червоний метелик. Яскравий, красивий. От він сів на травинку. Побачив метелика горобець. Літає над ним, ось-ось наздожене.

Злякався метелик. Полетів до червоних троянд...

За Василем Сухомлинським

2. Складіть і запишіть продовження казки. Введіть у неї діалог.
3. Визначте число і час ужитих вами дієслів.

283. 1. Спиши перший абзац казки «Червоний метелик» із попередньої вправи.

2. Підкресли дієслова, визнач їх час і число.

На Великдень сонце грає

Олекса Стефанович

284. 1. Прочитайте поетичні рядки.
 Які почуття вони пробуджують?

Співає жайворон з небес:

— Христос Воскрес!

Христос Воскрес!

У небо дзвін гуде з села:

— Христос Воскрес! Йому хвала!

Радіють діти у вінках:

— Христос Воскрес на небесах!

І лине пісня до небес:

— Христос Воскрес!

Христос Воскрес!

Катерина Перелісна

2. Випишіть дієслова. Поставте до них питання і визначте їх час та число.
3. Побудуйте звукову модель виділеного слова.

285. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

В е день дній м мж ко

2. Спиши речення. Як ти розумієш його зміст?

Христос воскрес — воскресне Україна!

3. Підкресли дієслова. Визнач їх час та число.

286. 1. Прочитай текст, уставляючи пропущені букви в словах.
 Поясни їх правопис.

НІЧ ПІД ВЕЛИКДЕНЬ

Колись у селах України парубоцтво мало звичай під Великдень ро..палювати **вогон..** . Ро..кладали **багаття** десь на горбі, щоби було видно його на все село і навіть у сусідніх селах. Коло **вогнища** люди Христа дожидали.

У народі є таке пояснення: «Вогонь під Великдень — це так, як Ісусові присвічувати, коли він має воскреснути».

У церкві цілу ніч тривала Великодня відправа. Закінчувалась вона удосвіта.

За Олексою Воропаєм

2. Як можна згрупувати виділені слова? Обґрунтуй свою думку.
3. Поділи текст на частини. Постав до кожної з них запитання.
4. Випиши дієслова минулого часу. Визнач їх число.

ВОГНИЩЕ

287. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст.

ДАРУЙМО ПИСАНКУ!

Писанки — символ Сонця й весняного пробудження. У їхньому розписі використовують як геометричні фігури, так і рослинні й тваринні мотиви: трикутники, спіралі, кола, сорококлинці, колоски, баранці, коники, пташки тощо. Усе це — символи, магичні знаки наших далеких предків. Наприклад, кривулька

передає вічність сонячного світла, зірка символізує Сонце, дубове листя — силу й довголіття, пташка — людську душу.

Писанками обмінюються або дарують знайомим на знак братерства. Писанка, отримана на Великдень, відвертає напасті та лихих людей.

2. Для чого дарують писанки на Великдень? Дай письмову відповідь на запитання словами з тексту.
3. Підкресли дієслова теперішнього часу. Визнач їх число.

4. Знайди у тексті споріднені слова. Випиши їх групами й познач корені. Надпиши скорочено над кожним словом, до якої частини мови воно належить.

Випурхнули грози в золотих громах

Анатолій Мойсієнко

288. 1. Прочитайте вірш і послухайте музику. Що ви уявляєте?

Повіяв вітер, крильми лопоче,
термосить гілля, дме просто в очі.
Пташки сховались, дерева гнуться,
блискавки в небі, як змії, в'ються.

Громи гуркочуть, йде гук горою,
вирують хмари, корчаться з болю.
Бушує злива, змулена річка,
ридає квітка, плаче травичка.

Марійка Підгірянка

2. Знайдіть у вірші дієслова, які допомагають: *I варіант* — побачити грозу; *II варіант* — почути її грізні звуки. Поставте до дієслів питання. У якому часі вони вжиті?
3. Спишіть поетичні рядки, які вам найбільше припали до душі.
4. Випишіть дієслова теперішнього часу: *I варіант* — із першої строфи; *II варіант* — із другої строфи. Утворіть від них форми майбутнього часу за зразком.
Зразок.

Теперішній час	Майбутній час
Що роблять? гуркочуть	Що зроблять? загуркочуть Що будуть робити? будуть гуркотіти Що робитимуть? гуркотітимуть

289. 1. Спиши слово. Зі складів утвори і запиши слова.

грім блис гро кав за ка

2. Спиши прикмету. Визнач, у яких часових формах ужито дієслова. Випиши дієслово майбутнього часу й утвори від нього форму теперішнього часу.
Грім гримить — хліб буде родить.

290. 1. Прочитайте текст. Який він: науковий чи художній?

ГРІМ ТА БЛИСКАВКА

Блискавка — це велетенська іскра, яка спалахує в небі під час грози.

На верхівках грозових хмар дуже холодно, тому краплинки води перетворюються на крижинки. Крижинки постійно рухаються, стикаються одна з одною і від тертя електризуються. Коли електричні заряди накопичуються, в небі спалахує блискавка. Від надзвичайно високої температури блискавки повітря миттєво нагрівається і розширюється. У результаті відбувається вибух, який ми називаємо громом.

Грім часто викликає в людей страх, але боятися варто не грому, а блискавки. Якщо цей сильний електричний розряд влучить у людину, вона може загинути.

Із часопису

2. Доповніть і запишіть речення.

Блискавка — це Від високої температури блискавки

3. Підкресліть дієслова. Усно поставте до них питання. Визначте, у якому часі й числі вжито ці дієслова.

4. До дієслів теперішнього часу доберіть одну із форм майбутнього часу. Користуйтеся зразком із вправи 288.

гриміти

еле́трика

горизо́нт

291. 1. Прочитай і спиши текст, змінюючи подані в дужках іменники відповідно до змісту.

Здалека наковувалася гроза. Потемніла вода у (річка). Зашуміли дерева. Заметалися птахи. Бусли лячно замахали (крила) по лісових (болітця).

За Григором Тютюнником

2. Визнач час і число дієслів. Виділи в них префікси.

3. Чим цей твір подібний до вірша Марійки Підгірянки (вправа 288)?

292. 1. Поспостерігай за росою. Які бувають росинки? За-
 малюй те, що тебе здивувало.
2. Добери і запиши образні вислови, які допоможуть тобі описати краплинки роси.

Дише степ на повні груди

Віктор Кочевський

293. 1. Прочитайте вірш.

Цю краплиночку роси
ти додому віднеси.
Батько скаже:
— Хлопче,
що це палахкоче? —
Мати запитає:

— Що це в тебе сяє?
Блискітки-зірничі?
Іскра блискавиці?
Що ти маєш, синку? —
Я скажу:
— Росинку!

Микола Петренко

2. Які дієслова-синоніми вживає поет, змальовуючи ро-
синку? Із чим її порівнює?
3. Випишіть дієслова: *I варіант* — теперішнього часу і доберіть до них форми майбутнього часу; *II варіант* — майбутнього часу і доберіть до них форми теперішнього часу.

294. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке слово тут «зайве»? Чому?

ни по сте ля вий

2. Спиши речення. Підкресли дієслово. Визнач його час і число.

Перед мною і за мною степ колишеться, як море.

Яків Щоголів

295. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Данилко виходить крадькома із хати. Степ про-
стеляється перед ним, як чарівна долина...

Як пахне трава, пахнуть квіти! Навіть сонце пахне, як жовтий віск. А скільки всіляких ласощів росте у степу!

За Юрієм Яновським

2. Випишіть дієслова теперішнього часу і доберіть до них форми минулого часу за зразком.

Зразок.

Теперішній час	Минулий час
Що робить? виходить	Що робив? виходив

296. 1. Прочитайте текст. Які картини постають у вашій уяві?

Про що шепочуть степові трави? Може, про те, як на них зупинялися постоем козаки, варили саламату. А кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем. Під ту жалобу схилив голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою...

За Григором Тютюнником

Саламата — українська народна страва із гречаного борошна, затерта часником.

2. Доберіть до тексту заголовки.

3. Випишіть дієслова минулого часу: *I варіант* — із третього речення; *II варіант* — із четвертого речення. Доберіть до них форми теперішнього часу за зразком.

Зразок.

Минулий час	Теперішній час
Що робили? зупинялися	Що роблять? зупиняються

297. 1. Прочитай вірш.

Трави в'януть під млосною спекою,
крутить вихор серпневий пил.
Осокори за **даллю** далекою
підпирають в степу небосхил.

Василь Симоненко

2. Знайди слова, вжиті у переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.
3. Випиши дієслова і визнач їх час. Добери до цих дієслів інші часові форми і запиши за зразком.
теп. ч. мин. ч. майб. ч.
Зразок. В'януть — в'янули, зів'януть.
4. Побудуй звукову модель виділеного слова.

На полях пшениченька колосиста

Андрій Малишко

298. 1. Прочитайте вірш у музичному супроводі.

Шумить широкий лан пшениці,
шугає вітер з краю в край.
І небо сонцем промениться,
лаштує землю на врожай.

Василь Кравчук

2. Яким ви уявляєте пшеничний лан? Які слова вірша допомагають його «побачити»?
3. Випишіть дієслова та визначте їх час і число. З'ясуйте, яке дієслово вжито у переносному значенні.
4. Скористайтесь довідкою і замініть дієслова синонімами, які відповідають змісту і ритму вірша. Запишіть оновлений вірш.

Слова для довідки: гуде, дзвенить, гомонить; літає, дує, віє; виблискує, іскриться, сяє; готує, лагодить, ладнає.

299. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

пше зо ни чень ло ка та

2. Спиши прислів'я.
Пшениця колоситься — життя веселиться.
3. Підкресли дієслова і визнач їх час. Добери до них інші часові форми.

300. Учімося читати твори образотворчого мистецтва!

1. Розгляньте малюнок. Зверніть увагу, якими барвами переливається пшеничне поле.

2. Уявіть, що ви разом із дівчинкою стоїте серед колосистої пшениці. Як вітерець грається із колосками? Про що з ними перешіптується? Які звуки долинають до вас?

3. Послухайте «Пісню жайворонка» П. Чайковського. Як композитор передає голоси колосистої ниви, радісний колір хлібів?

4. Складіть і запишіть оповідання за заголовком:

I варіант — «Про що шепочуть колоски пшениці?»;

II варіант — «Чому радіє пшенична нива?».

301. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок.

Ось і **прилинула** весна-красна. **Потекли** струмочки талої водиці-сніговиці. Жайворон потоптав кригу в калюжах.

Налилася колосом пшенична нива. Розрослася.

Щедро її дощі напували. Сонечко **пестило**, пригрівало.

За Василем Довжаком

2. До виділених дієслів добери і запиши синоніми.

§ 33. Написання не з дієсловами

Вже пора вставати до праці!

Василь Симоненко

302. 1. Прочитайте вірш.

Торжествують:
він не спотикався,
не змочив —
ні разу! —
підшов,

проти вітру —
жоден раз! —
не пхався...
Але ж він нікуди
і не йшов!

Василь Симоненко

Підшóв (від підóшви) — нижня частина взуття.

2. Яку вдачу мав герой твору? Які слова допомагають розпізнати в ньому бездіяльну, безвольну людину?
3. Обговоріть, чи можна використати як заголовок до вірша прислів'я.

Не помиляється той, хто нічого не робить.

4. Випишіть із вірша дієслова з *не*. Зверніть увагу на їх написання. Усно поставте до дієслів питання.

Не з дієсловами пишуть окремо.

303. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

бу ти ді я чи ро ни

2. Із «розсипаних» слів склади прислів'я. Запиши.

не, руки, невмілого, У, болять

3. Підкресли дієслово з *не*.

304. 1. Прочитай тексти. Чим вони подібні та чим відрізняються?

1. Працьовита людина любить трудитися. Праця дає їй радість.

2. Ледар не любить трудитися. Праця не дає йому радості.

2. Спиши обидва тексти. У першому тексті підкресли споріднені слова; а в другому — дієслова з *не*.

305. 1. Прочитайте початок оповідання.

КУПА СМІТТЯ

У кінці шкільного подвір'я лежала купа сміття. Спершу це був маленький смітничок, потім — смітник, і нарешті він перетворився на величезну купу.

Купу цю бачили всі, але ніхто не звертав на неї уваги. Кожен думав: треба ж кудись сміття викидати...

За Василем Сухомлинським

2. Що ви могли б сказати дітям цієї школи? Складіть і запишіть поради-застереження, використовуючи дієслова з *не*.
3. Випишіть із тексту вправи: *I варіант* — споріднені слова; *II варіант* — слова, протилежні за значенням. До яких частин мови вони належать?
4. Зробіть звуко-буквений аналіз слова *сміття*.

306. 1. Прочитай і спиши прислів'я, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери.

- ▶ Ремесло на плечах (не) висить, хліба (не) просить, а хліб дає.
 - ▶ Не нагнувшись, **гр..ба** (не) знайдеш.
 - ▶ Поки **з..рно** в колоску, (не) засиджуйся в холодку.
2. Добери перевірні слова до виділених іменників.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають дієсловом?
2. Як змінюються дієслова?
3. Які дії означають дієслова минулого часу? теперішнього часу? майбутнього часу?
4. Прочитай. Визнач час і число дієслів.

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горбі край села
стоїть кузня немала.

Іван Франко

5. Від дієслів теперішнього часу утвори форми минулого і майбутнього часів.

Пливе, росте, хвалиться, розмовляє.

6. Як пишеться *не* з дієсловами? Наведи приклади.
7. Добери до поданих дієслів синоніми та антоніми.
Прокидаються, веселяться, говорять, будують.

РЕЧЕННЯ

§ 34. Види речень. Звертання

Скаче коник-стрибунець через поле навпростець

Віктор Терен

307. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте уривок із байки. Зверніть увагу на розділові знаки, що стоять у кінці речень.

Коник плаче, серце мліє;
кинувсь він до Мурав'я:
— Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!

Чуєш — в лісі ворон криче,
вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
як се лихо перебудуть!

Леонід Глібов

2. Скільки речень у цьому уривку? Чому ви так вважаєте? Визначте, які ці речення за метою висловлювання та за інтонацією.
3. Запишіть із коментуванням спонукальне речення. До кого звертається за порадою Коник? Як він називає Мурав'я? Підкресліть це слово. Зверніть увагу, як його виділяють на письмі.

Звертання — це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються.

Під час вимови звертання виділяють паузами, а на письмі — комами або знаком оклику.

308. 1. Спиши букви. Зі складів утвори і запиши слова.

Ць ць ка рінь цві ти кун цвір

2. Прочитай прикмету. Пошир її прикметником і запиши.
Увечері сильно сюрчать коники — на ... погоду.
3. За змістом прикмети постав запитання. Почни його словами: «На яку погоду...».
4. Звернись до коників із проханням. Уживай звертання.

309 1. Розгляньте таблицю. Доповніть її відповідними реченнями.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Грає коник на скрипочці.	
Питальні (про щось запитується)		Коник грає на скрипочці?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ)	Грай, конику, на скрипочці.	

2. Із якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?
3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?
4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

310. 1. Прочитайте текст. Визначте вид речень за метою висловлювання.

Коник — дуже цікава комаха. Його вуха — це вузьенькі шпаринки, розташовані на передніх лапках трохи нижче колінець. Завдяки такому слуховому апарату він уловлює те, чого не сприймає вухо людини. Наприклад, коник здатний відчувати наближення землетрусу.

Крила в коника теж дивовижні: одне на самому кінчику прикрашене товстою жилкою, а на другому ця жилка із зубчиками. Коник підіймає крила, тре зубчиками по рівній жилці і... лине мелодія. Ось такі в нього скрипка і смичок.

За Уляною Дубиною

2. Що цікавого ви дізналися про коника?

3. Складіть і запишіть спонукальне окличне речення за змістом: *I варіант* — першого абзацу; *II варіант* — другого абзацу.

311. 1. Прочитай легенду.

ЦВІРКУН

Жив колись маленький хлопчик. Він умів співати, як ніхто на світі. Кожен, хто чув його спів, ніби пив воду з цілющого джерела, набирався сили й снаги.

Якось темної ночі викрали хлопчика вороги, бо володар тієї країни хотів мати співучого раба. Та хлопець **не співав. Просили — мовчав. Били — мовчав.** Тоді злий володар наказав:

— Поверніть хлопця додому. А якщо він там співатиме, убийте!

Тільки-но ступив хлопчик на рідну землю, з його уст вирвалася пісня. Котрийсь із ворогів замахнувся шаблюкою, та хлопчика враз не стало. Лише в траву стрибнув маленький цвіркун.

Відтоді й повелись на нашій землі веселі цвіркуни.

2. Яку вдачу мав маленький співак? Розкажи.
3. Із якою метою в легенді ужито виділені слова? Усно постав до них питання.
4. Випиши з тексту спонукальні речення. Які вони за інтонацією?

5. Доповни і запиши речення.
Хлопчик не хотів співати на чужині, бо ...

§ 35. Члени речення.

Головні та другорядні члени речення

Двори стоять у хуртовині айстр

Ліна Костенко

312.

1. Прочитайте віршовані рядки.

Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка рожева й синя хуртовина!

Ліна Костенко

2. Запишіть перше речення з пам'яті. Усно поставте до кожного слова питання.

Слова в реченні, які відповідають на певні питання, називають **членами речення**.

3. Обговоріть, чи є членом речення прийменник. Поясніть, чому.

айстра

313. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни їх значення.

пей на тюр заж морт

2. З одним із цих слів склади і запиши питальне речення.

314. 1. Прочитайте слова. Чи виражають вони закінчену думку?

любистку, завжди, **Кущі**, біля, хати, пам'яті,
у, встають

Григорій Кривда

2. Складіть із цих слів речення, ставлячи на початок виділене слово. Запишіть.

3. Про що розповідається в реченні? Підкресліть це слово однією лінією. На яке питання воно відповідає?

4. Що саме сказано про кущі? Підкресліть це слово двома лініями. На яке питання воно відповідає?

Член речення, який означає, про кого або про що розповідається в реченні, називають **підметом**. Підмет відповідає на питання *хто?* або *що?*.

Член речення, який указує, що говориться про підмет, називають **присудком**. Присудок відповідає на питання *що робить?* *що буде робити?* *що робив?* та ін.

5. Які ще слова, окрім підмета і присудка, є членами цього речення? Підкресліть їх так:

Підмет і присудок — це **головні члени** речення, його **основа**.

Усі інші члени речення є **другорядними**.

315. 1. Розгляньте картини Катерини Білокур. Який настрій вони створюють?

К. Білокур. «Квіти за тином»

К. Білокур. «Квіти увечері»

2. Послухайте музику П. Чайковського «Вальс квітів» із балету «Лускунчик». Чи допомагає вам мелодія зрозуміти зміст картин?

3. Складіть і запишіть короткий твір за картиною: *I варіант* — «Квіти за тином»; *II варіант* — «Квіти увечері». У двох реченнях (на вибір) визначте й підкресліть основу.

316. 1. Прочитай вірш, присвячений Катерині Білокур. Які почуття він пробуджує?

Троянди, маки і жоржини
зеленим листом тут **сплелись**.
Красоля з келихом лілеї
в вечірніх чарах обнялись.
А синій кручений панич
голівку клонить до берізки.
І в сутінках застигли мальви,
немов на площах обеліски.

Наталія Пістун

К. Білокур. «Квіти»

2. Із якою метою вжито порівняння в останньому реченні?

3. Пошир речення за допомогою вказаних питань. Запиши й підкресли головні члени речення.

У (яких?)... сутінках застигли (які?)... мальви.

4. Випиши з вірша виділене слово. Познач у ньому префікс і поясни його правопис.

317. 1. Прочитай. Розташуй речення так, щоб вийшов текст. Запиши.

На них буйно квітують мальви, жоржини, маки, волошки, материнка. Картини Катерини Білокур дивовижні. Ціле царство барв. А вчителем талановитої художниці була сама природа.

Із часопису

2. Яке речення має бути окличним? Чому?

3. Спиши речення. Визнач і підкресли його основу.

Царство барв палахкотить на картинах.

§ 36. Зв'язок слів у реченні

Віночок український у райдужній красі

Володимир Кленц

318. 1. Прочитайте (послухайте) уривок із народної пісні. Який настрій створює ця пісня? Де, на вашу думку, її виконують?

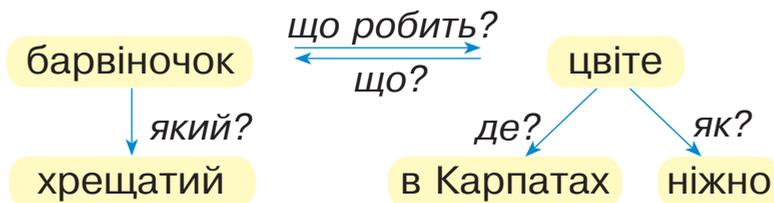

Ніжно цвіте в **Карпатах**
барвіночок хрещатий.
Вітер насіяв, дощ поливав —
то ж на вінки дівчатам.

З народного

2. Спишіть перше речення. Підкресліть у ньому основу — підмет і присудок. Назвіть другорядні члени речення.
3. Установіть зв'язки між усіма членами речення за допомогою питань. Використовуйте подану схему. Зверніть увагу, що між головними членами речення питання можна ставити як від підмета до присудка, так і від присудка до підмета.

4. Поясніть правопис виділеного слова.

319. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поміркуй, чи є вони спорідненими. Поясни, чому.

нець ві ча ння він нок

2. Із «розсипаних» слів склади і запиши прислів'я. Визнач основу цього речення. Усно постав питання від головних до другорядних членів.

320. 1. Прочитай текст. Чи зв'язані подані в дужках слова з іншими словами у реченнях? Як їх потрібно змінити?

Найкращою оздобою (дівчина) є вінок. Наші дівчата плетуть собі вінки з (квітки) маку, синіх (волошки), білого ромен-зілля, чорнобривців, дикої (рожа).

Український вінок має багатовікову історію.

За Олексою Воропаєм

2. Із яких квітів дівчата плетуть вінки? Дай письмову відповідь на запитання словами з тексту.

3. Установи зв'язок слів в останньому реченні за допомогою питань. Запиши, скориставшись підказкою.

Вінок (що робить?) ... ; вінок (який?) ... ; має (що?) ... ; історію (яку?)

321. 1. Прочитайте текст.

Український вінок доповнювали різнокольорові стрічки. Люди здавна вірили у силу стрічок. Вважали, що вони бережуть волосся від лихого ока. Відмірювали і відрізували стрічки трохи нижче дівочої коси, щоб її сховати.

Із часопису

2. Установіть зв'язок слів: *I варіант* — у першому реченні; *II варіант* — у другому реченні. Запишіть слова парами, ставлячи між ними питання.

322. 1. Прочитай легенду, добираючи з довідки пропущені слова. Зверни увагу, як записують діалог.

СИМВОЛИ ВІРИ, НАДІЇ, ЛЮБОВІ

Ружа була колись дуже гарною дівчиною. Вона, як і її сестри Мальва та Півонія, лікувала людей від сердечних недуг.

Прийшов якимось до них лікуватися Зимовий Вітер.

— На що скаржишся? — запитала його Ружа.

— Не маю сил із Морозом змагатися.

— А чи зробив ти щось добре людям?

— Ні.

— А ми лиш добрим (кому?) ... допомагаємо, — відповіли дівчата.

Тоді дмухнув (хто?) ... на сестер і перетворив їх на мальву, півонію, ружу. І стали люди вплітати ці квітки до віночка як символи (чого?) ..., ...,

Слова для довідки: людям, Вітер, віри, надії, любові.

2. Спиши перше речення і встанови у ньому зв'язок слів.
3. Дізнайся із додаткових джерел про лікувальні властивості мальви, півонії та ружі.

Моя бабуся — вишенька в саду

Лариса Цілик

323. 1. Прочитайте вірш. Які слова свідчать про любов поета до своєї бабусі?

БАБУСІ

Дай, бабуся, поцілую
сивину твого **ВОЛОССЯ**.
Теплим подихом зігрію
снігом вибілені коси.

Може, і на них розтане
лоскотливий іній срібний,
мов зимові візерунки
на замерзлій з ночі шибі.

Анатолій Костецький

2. Знайдіть слова, вжиті у переносному значенні. З якою метою їх використовує автор вірша?
3. Випишіть речення зі звертанням. Яке воно за метою висловлювання та за інтонацією?
4. Побудуйте звукову модель виділеного слова. Доберіть до нього і запишіть споріднені слова.

324. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Доведи, що вони споріднені.

по ку в дя ч дя ва ка ти ний

2. Спиши речення. Підкресли в ньому головні члени.
Вдячне слово душу зігриває.

ВДЯЧНИЙ

ВНЄСОК

325. 1. Прочитайте оповідання, змінюючи подані в дужках слова відповідно до змісту.

Одного разу хлопець розсердився і згарячу сказав (бабуся) образливе, прикре слово. Заплакала гірко старенька.

Минали роки. Хлопець став дорослою (людина). Прийшов час їхати з дому в далекі краї. Поклонився він низько до (земля) й говорить ...

За Василем Сухомлинським

2. Побудуйте діалог між бабусяю та хлопцем. Виразно розкажіть його в особах.
3. Запишіть діалог. В одному реченні (на вибір) установіть зв'язок між словами.

326. 1. Прочитай уривок із вірша. Якими словами поет називає бабусяю? Чому?

А бабуся, бабулиня, бабусенція
до дівчиська, дівчиниська так і тулиться —
сиротина ж, сиротуля, сиропташечка,
бабумамця, бабутатко, бабусонечко...

Іван Драч

2. Спиши вірш. Познач корінь у споріднених словах.

327. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому спонукальні речення.

Шануй бабусю! Бережи її здоров'я. Старайся принести їй щастя. Чим довше житиме твоя бабуся, ТИМ

За Василем Сухомлинським

2. Склади продовження і запиши увесь текст.

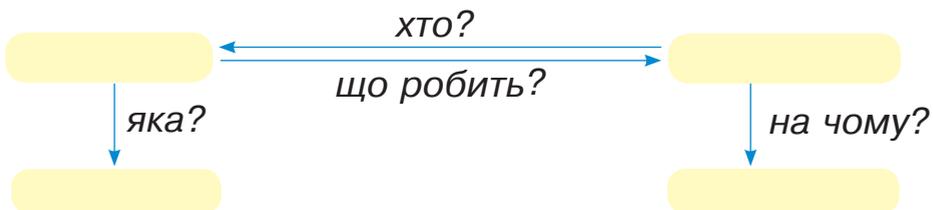

3. Напиши лист своїй бабусі. Використовуй звертання та слова ввічливості.

Запитання і завдання для повторення

1. Які бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією?
2. Що таке звертання? Як його виділяють в усному та писемному мовленні?
3. Що таке основа речення?
4. Який член речення називають підметом? присудком?
5. Склади за схемою розповідне речення. Перебудуй його в спонукальне із закликом; проханням; побажанням; наказом.

6. Установи зв'язок слів у реченні.

Малесенька ластівка зранку мені
співає-щебече пісні весняні.

Олександр Олесь

ТЕКСТ

§ 37. Заголовок

Світ в моєму серці

Павло Тичина

328. 1. Прочитайте вірш. Який настрій він створює?

Десь краї казкові,
золоті верхів'я...
Тільки шлях тернистий
та на ті верхів'я.
Ходять-світять зорі,
плинуть хвилі в морі —
в ритмах на верхів'я!

Павло Тичина

2. Якими ви уявляєте ці казкові краї? Чому шлях до них тернистий? Що це означає?
3. Поясніть правопис слова *верхів'я*. Розберіть його за будовою.
4. Доберіть заголовок до вірша, використовуючи слова поета. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовки.

Заголовок передає те найголовніше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найголовніше допомагають запитання:
Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?

329. 1. Спиши літери. Зі складів утвори і запиши слова.

Гр ра ві го по р'я

2. Спиши речення. Визнач, яке воно за метою висловлювання та за інтонацією. Підкресли слово-звертання.

Нумо швидше, коню, з нами вирушай
у чудесну казку, в таємничий край.

Олекса Палійчук

330. 1. Прочитайте текст. Поясніть уживання великої літери.

Микола Костянтинович Реріх — усесвітньо відомий художник, письменник, учений. Мету свого життя він бачив у служінні людству.

Духовність, краса, подвиг — ось що панує в казковому світі Реріха. Митця захоплювала передусім краса добротворення, самозречення, любові, праці, натхнення. Все це, за його глибоким переконанням, могло здружити народи.

2. Хто такий Микола Реріх? Чим він уславився?
3. Доберіть до тексту заголовки. Поясніть свій вибір.
4. Як розумів красу Микола Реріх? Дайте письмову відповідь, використовуючи слова з тексту.
5. Доберіть і запишіть споріднені слова до слова *переконання*.

331. 1. Розгляньте картину Миколи Реріха «Весна священна».

Які звичаї наших предків змальовує художник?

2. Опишіть картину. Якими засобами митець передає весняне оновлення природи, надії та радість людей?
3. Об'єднайтесь у три групи. Виконайте веснянки з елементами драматизації.

332. 1. Прочитай і добери заголовок. Спиши текст.

Микола Реріх навчався в тій самій художній академії, що й Тарас Шевченко. Тут юний Микола вперше дізнався про славетного українця. Твори Шевченка вразили його до глибини душі. «Кобзар» став для Реріха настільною книгою. Згодом митець провіз її із собою по всьому світу.

2. Як ти розумієш зміст передостаннього речення? Установи в ньому зв'язок слів.

§ 38. Найважливіші в тексті слова

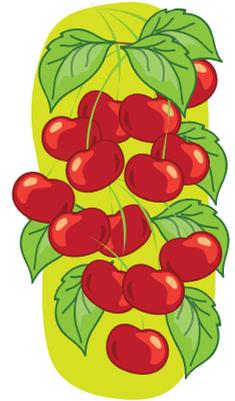
Мамо, мамо, вічна і кохана

Микола Луків

333. 1. Послухайте запис пісні й одночасно мовчки прочитайте її текст.

Росте **черешня** в мамі на городі,
стара-стара, а кожен рік цвіте.
Щоліта дітям ягодами годить,
хоча вони й не дякують за те.
Мамо, мамо, вічна і кохана,
Ви пробачте, що був неуважний.
Знаю, Ви молилися за мене
дні і ночі, сива моя нене.

Микола Луків

2. Виразно прочитайте уривок із пісні, вимовляючи виділені слова та речення з більшою силою голосу. Доведіть, що це найважливіші слова в тексті. Доберіть до пісні заголовок.

3. Розкажіть, чи цікавитеся ви самопочуттям, настроєм своїх матусь. Які слова з пісні вам хотілося б їм сказати? Запишіть.

334. 1. Спиши слова. Чи є вони спільнокореневими? Доведи.

Берегиня оберіг берігти

2. Спиши слова народної пісні.

Ой ясно-красно, коли сонінко сходить,
ой ще красніше, коли матінка ходить.

З народного

335. 1. Прочитайте текст. Поставте до нього запитання.

Берегиня — це наша оселя. Усе, що в ній є, що ми нажили, що приберегли од своїх батьків та дідусів, чим збагатилися й освятилися — хатнім пожитком, дітьми, піснею, злагодою чи суперечкою, добрим словом, спогадом у цій хаті, — все це і є Берегиня.

За Василем Скуратівським

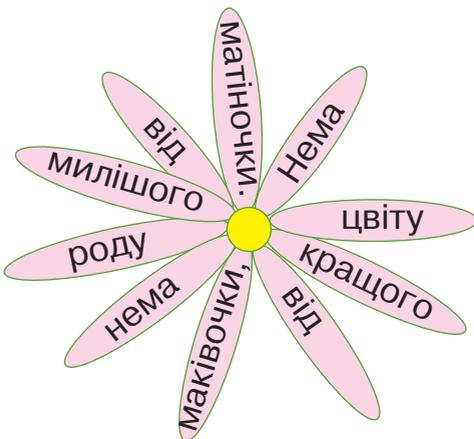
2. Спишіть. Підкресліть найважливіші в тексті слова й доберіть заголовки.

3. Поміркуйте, чи можна назвати ваших матусь Берегинями.

4. Прочитайте ряд слів. Випишіть: *I варіант* — спільнокореневі слова; *II варіант* — синоніми.

Мати, матінка, матуся, Берегиня, ненька, мама.

336. 1. Зі слів, поданих на пелюстках квіточок, склади і запиши прислів'я.

2. Підкресли дієслова. Визнач їх час та число.

337. 1. Прочитай легенду, вимовляючи виділені слова з більшою силою голосу.

МАТЕРИНКА

Жили на світі **Андрійко** і **Мар'янка**. **Життя** їхнє було веселим та безжурним, бо **зігрівала** його **любов** і **ласка** доброї, ніжної **матері**.

Та несподівано **спіткало** родину **горе**: **занедужала** і злягла **матуся**. Більше вона не підвелася, **померла**. Засипали неньку сирою землею, і **зосталися діти сиротами**.

Одного разу, **побиваючись за матусею**, Андрійко і Мар'янка **побачили на могилі ніжну запашну квітку**. Вони повірили, що **то до них з'явилася мати в образі квітки**. І назвали квітку **материнкою**.

2. Доведи, що виділені слова найважливіші в тексті.
3. Склади план легенди, дібравши до кожної частини заголовок. Усно перекажи легенду.
- 4. Чому ніжну запашну квітку назвали материнкою? Запиши відповідь, використовуючи опорну схему.

Ніжну запашну _____ назвали _____, тому що виросла вона на _____ _____. Сироти повірили, що то до _____ з'явилася _____ в образі _____.

§ 39. Тема і головна думка (мета) тексту

Понад квітами літає, солодку росу збирає

З народного

338. 1. Прочитайте і відгадайте загадку.

У темній темниці
сидять трудівниці,
не знають ні сну,
ні постелечки.

В'язаночки в'яжуть,
немов чарівниці, —
ніде ні вузла,
ні петелечки.

2. Які слова допомогли вам здогадатися, про кого тут ідеться? Які ще загадки про бджілок ви знаєте?
3. Поясніть правопис слів *в'язаночки*, *в'яжуть*. Доведіть, що вони спільнокореневі. Побудуйте звукові моделі цих слів.

339. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

лж бджо джме ла ву

2. Прочитай і відгадай загадку.

Понад квітами літає, солодку росу збирає.

3. Спиши. Підкресли дієслова. Визнач їх час, число.

340. 1. Прочитай. З'ясуй, це окремі речення чи текст. Доведи свою думку.

Бджола, підлітаючи до квіточки, ще в повітрі розпростує свій хоботок. Сівши на квітку, бджола одразу пробирається до нектару і всмоктує його своїм хоботком. Зібраний нектар бджола несе у вулик.

Із часопису

2. Яке слово часто повторюється в тексті? Як цього уникнути? Усно відредагуй текст.
3. Вибери серед запропонованих заголовків найбільш влучний варіант.

«Як бджілка бере нектар», «Невтомна трудівниця», «Спасибі, бджілко!».

4. Спиши останнє речення. Установи в ньому зв'язок слів.

Речення в тексті зв'язані за змістом. Якщо зміст першого речення не розгортається в наступних, текст руйнується. Для зв'язку речень у тексті використовують слова *він*, *вона*, *воно*, *вони* та синоніми.

341. 1. Прочитайте текст, вибираючи з дужок слова, що допоможуть зв'язати речення за змістом.

Сонячного дня діти гралися біля басейну. Раптом Володя побачив у воді бджілку. (Бджілка, вона, комаха) безпорадно перебирала лапками. Крильця (у бджілки, у неї) намокли, і вона не могла злетіти.

Володя підставив прутик, але зморена (бджілка, вона) не мала сил вибратися на нього. Тоді (Володя, хлопчик) узяв її просто на долоню.

— Що ти робиш? Вона ж ужалить! — загукали діти.

Але бджілка була сумирна. Відчувши під лапками опору, (бджілка, вона, комаха) розправила крильця. А коли вони підсохли, махнула ними і зникла в повітрі.

За Вірою Артамоною

2. Доберіть і запишіть слова, які характеризують: *I варіант* — Володю; *II варіант* — бджілку.

3. Обговоріть, чи стосується Володі приказка «Моя хата скраю». Коли і про кого так кажуть?

4. Доведіть, що: *I варіант* — заголовки «Випадок біля басейну», «Володя і бджілка» допомагають зрозуміти, про кого або про що розповідається в тексті; *II варіант* — заголовки «Як Володя урятував бджілку», «Виручив із біди», «Спасибі, Володю!» спонукають задуматися, чого навчає твір.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **головна думка**. Зрозуміти головну думку допомагають запитання: *Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?*

342. 1. Прочитай текст. Визнач його тему й головну думку.

Щоб зібрати 100 грамів меду, бджола повинна взяти нектар приблизно з мільйона квіток. Для цього їй доведеться здійснити майже 15 тисяч вильотів

і загалом подолати шлях 46 тисяч кілометрів. І вся ця величезна робота для приготування лише ста грамів меду!

Із часопису

2. Скільки праці докладає бджілка, щоб виготовити сто грамів меду? Запиши відповідь, використовуючи слова з тексту. Числівники записуй словами. На яке питання вони відповідають?

343.

Знайди у додаткових джерелах цікаву інформацію про бджіл. Запиши короткий текст. Добери до нього заголовок.

§ 40. Текст-розповідь

Зворушує мене усе, що весняне

Василь Діденко

344. 1. Прочитайте уривок із вірша. Які картини постають у вашій уяві?

В темнім лісі джерело
синє кинуло **кр..ло**
на траву шовкову,
почало розмову:
— На прощання вам скажу:
між **д..рев** я поброджу,
походжу і поблуджу —
та й до річки побіжу...

Володимир Підпалий

2. Знайдіть у вірші слова, вжиті у переносному значенні. Висловте припущення, із ким або чим почало розмову джерело.
3. Пригадайте, за якими ознаками розрізняють текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування. З'ясуйте, до якого типу текстів належить цей вірш.
4. Випишіть дієслова-синоніми. У якому часі та числі вони вжиті? Позначте префікс.
5. Які букви пропущено у виділених словах? Доберіть і запишіть перевірні слова.

345. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. До якої частини мови вони належать?

со ний бес няч ня ра діс

2. Поділи речення на окремі слова і запиши.
Зозуленька рахує весняні теплі дні.

Микола Томенко

3. Підкресли в реченні головні члени.

346. 1. Пригадайте, з яких частин складається текст. За таблицею зробіть висновок, як будують текст-розповідь.

ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ

Зачин Час, місце події.	Ось ми підходимо до березового гаю.
Основна частина Розгортання події.	Молоденькі берізки простягають до нас руки-віти, ніби кличуть: «До нас!». Біжимо далі. «Гляньте, скільки тут квітів! Але вони посмутніли, дощу чекають!» — гукає Петрик...
Кінцівка Завершення події.	І справді: задзвеніли крапельки весняного дощичку по листочках та квіточках.

2. Із якою метою в основній частині вжито спонукальне окличне речення? Чи можна вважати цю частину тексту завершеною?
3. Складіть і запишіть продовження основної частини.
4. Допишіть кінцівку. Переконайтеся, що вона зв'язана за змістом з основною частиною.

347. 1. Прочитай текст. Це розповідь, опис чи міркування? Чому ти так вважаєш?

Грається білка у хованки із сонячним зайчиком. Ковзне промінь по дереву — білка за ним. Промінь на гілку — пустунка за променем. Зверху — донизу. Знизу — догори. Хто кого ловить — невтямки.

За Миколою Сингаївським

2. Поділи текст на частини. Спиши зачин.
3. Усно постав запитання до основної частини.

§ 41. Текст-опис

Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси

Ліна Костенко

348. 1. Підготуйтеся і виразно прочитайте вірш.

Який дрібненький, який тепленький
хмарина ситом дощ розсіва!
І підставляють дерева віти,
і так зраділо шепче трава.

Дощик втомився та й зупинився
і поглядає на ліс, поля:
таке все чисте, таке іскристе,
така вже гарна рідна земля!

Олесь Лупій

2. Якими словами поет передає своє захоплення красою рідної землі? Які з них ужиті в переносному значенні?
3. Чому, на вашу думку, автор вірша використовує окличні речення? Які вони за метою висловлювання?
4. Обговоріть, чи можна вважати цей поетичний твір текстом-описом. Доведіть свою думку.
5. Випишіть прикметники. Визначте їх рід та число. Слова *дрібненький*, *тепленький* розберіть за будовою.

349. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які вони за значенням?

йок лі га ді бро ва сок

2. Спиши речення. Підкресли підмет і присудок.

Самі на себе дивляться ліси,
розгублені од власної краси.

Ліна Костенко

350. 1. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, як будують текст-опис.

ТЕКСТ-ОПИС

Зачин Загальне враження про предмет (явище).	Ліс ще дрімає у передранішній тиші.
Основна частина Ознаки предмета (явища).	Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, вкриті краплистою рососою... Лиш де-не-де прокинеться пташка.
Кінцівка Висновок (<i>іноді цю частину не виділяють</i>).	Ліс ще дрімає... <i>За Михайлом Коцюбинським</i>

2. Що говориться про ліс у першому реченні? Які слова розкривають зміст слова *дрімає* в наступних реченнях? Якими словами, ніби фарбами, змальовано ліс? Які слова передають передранішню тишу?
 3. Створіть словесний малюнок за змістом тексту. Колективно відредагуйте свій твір і запишіть.
 4. Поміркуйте, куди можна помістити складений вами текст: у підручник, довідник чи художню книгу.
351. 1. Розглянь малюнок. Уяви, що за цією ілюстрацією ти маєш скласти текст-опис і надіслати його на конкурс у журнал «Пізнайко».

2. Склади опис берізки, за потреби використовуючи довідку. Запиши свій твір.

Слова для довідки: тендітне, струнке листяне дерево; стовбур білосірий, помережаний чорними цяточками; гілля гнучке; листя дрібне, цупке, серцеподібне, яскраво-зелене; цвіте сережками.

352. 1. Прочитай текст і визнач його тип. Поясни, чому ти так вважаєш.

Щоразу навесні, коли повертаюся з дачі, заходжу в ліс подивитися, як з'являється сон-трава. Серед сухого торішнього бадилля мовби починає куритися димок: то виростають сиві волохаті листочки. Дим здіймається вище, стає гущішим — точнісінько так розгоряється вогнище. І ось нарешті пробиваються лілові із золотом язички полум'я — квіти сон-трави.

Зірка Мензатюк

2. Випиши з тексту опис квітів сон-трави.
3. Намалюй ці квітки.

§ 42. Текст-міркування

Слухаю зелене серце лісу

Ігор Павлюк

353. 1. Виразно прочитайте вірш.

У травні ліс пісні співає
на сто, на двісті голосів.
Та ми з тобою добре знаєм,
яку він зиму пережив.

Анатолій Качан

2. Чому, на вашу думку, ліс співає у травні? Доведіть, що відповідь на це запитання є міркуванням.
3. Назвіть вжиті у вірші числівники. На яке питання вони відповідають?
4. Спишіть перше речення. Підкресліть у ньому основу.

354. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поміркуй, що їх об'єднує.

гі стов ко бур мя м ра стя

2. Спиши речення. Установи в ньому зв'язок слів.

Шумить верхами буйний ліс.

Марійка Підгірянка

355. 1. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, як будують текст-міркування.

ТЕКСТ-МІРКУВАННЯ

Зачин Твердження, яке треба довести.	Ліс — наш друг.
Основна частина Доведення.	Він захищає поля від суховіїв, затримує вологу, лікує землю, понівечену ярами.
Кінцівка Висновок (<i>іноді цю частину не виділяють</i>).	Бережіть ліс!

2. Поставте запитання до основної частини. Зверніть увагу, що в цій частині тексту стверджують, пояснюють або заперечують думку, висловлену в зачині.
3. Доповніть основну частину своїми міркуваннями. Запишіть їх.

356. 1. Прочитайте вірш.

В лісі яблунька, в лісі дичка,
рясно яблучок невеличких.
Плаче яблунька, плаче дичка:
— Родять яблучка,

звуть — кислички...

Варвара Гринько

2. Чому яблунька плаче? Що можуть зробити люди, аби її втішити?
3. Прочитайте зачини трьох текстів. Продовжте їх за варіантами, орієнтуючись на подані в дужках питання.

І варіант

Ми допомагали дорослим щепити дикі яблуньки в лісі. Спочатку (*що зробили?*) ...

II варіант

Ми допомагали дорослим щепити дикі яблуньки в лісі. А через кілька років уродили (які?) ...

III варіант

Ми допомагали дорослим щепити дикі яблуньки в лісі. Працювали з радістю, (чому?) ...

4. Запишіть складені вами тексти і зачитайте їх. Який тип тексту використала кожна група? Чим подібні й чим відрізняються ваші твори?

357. 1. Спиши вірш із попередньої вправи. Який це текст: розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.
2. Знайди у вірші споріднені слова. Познач у них корінь.

§ 43. Есе

Лісом котиться луна

Вадим Крищенко

358. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Ніщо не летіло,
ніщо не злякало,
а вся затремтіла,
а вся задрижала.

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, про що тут ідеться?
3. Випиши з тексту загадки дієслова. Визнач їх час і число. Поясни правопис дієслів із *не*.

359. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи є серед них спільнокореневі? А синоніми?

ла ний по від ска вий

2. Поділи речення на слова і запиши. Підкресли підмет і присудок.

Утуювечірнююлагіднупорулисточокмалиийнетремтить.

За Оленою Пчілкою

360. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Що є гарніше, ніж дзвінкий весняний ліс! Ще в ярах сніги лежать, а вже щебету! А вже сонце! А цвіту, цвіту! Ніби під землею справляють феєрверк — так і вибухають білі, сині, лілові, жовті барви.

Лісові квіти дуже квапляться. Їм треба вирости, зацвісти, зав'язати насіння — усе це, поки не розкрилося листя на деревах, поки вниз вільно ллється сонячне світло.

Зірка Мензатюк

2. Чи дотримується авторка чітко визначеної побудови тексту? З якою метою вона вживає слова в переносному значенні? Що виражають окличні речення? Спробуйте визначити тип цього тексту.

Невеликий за обсягом твір, що має довільну побудову, називають **есе**. У ньому автор висловлює свої переживання, думки та враження.

Есе може бути схожим на розповідь, містити елементи опису чи міркування, але не вимагає чіткої позиції щодо предмета висловлювання.

3. Які почуття пробудило у вас прочитане есе? Якими думками, враженнями ви хотіли б поділитися з письменницею? Запишіть про це чотири-п'ять речень.

361. 1. Прочитай текст. Чи належить він до есе? Чому?

Листя на осиці безперервно тремтить. Причина цього полягає в будові листочка. Осиковий листочок тримається на довшому від себе хвостіку — черешку. Тому він чутливий до найменшого подиху вітру.

2. Усно склади есе про осіку, яка тремтить на вітрі. Висловлюй свої думки цікаво і зрозуміло. Використовуй образні вислови, порівняння, окличні речення.

362. 1. Прочитай текст.

ЯК НАРОДЖУЄТЬСЯ ДЕРЕВО

Народжується дерево із маленького насіннячка. Упаде насіннячко у вогку землицю, пустить корінчик, а вгору — паросток. Ото і є вже деревце. Багато літ росте воно, поки не виросте високим, гіллястим.

За Спиридоном Черкасенком

2. Визнач, чи належить цей текст до есе. Поясни свою думку.
3. На які роздуми наштовхнув тебе цей твір? Запиши про це три-чотири речення.

§ 44. Про те саме по-різному

І стали тихо плакати дві хмароньки ясні

Олександр Олесь

363. 1. Прочитайте уривок із вірша.

І стали тихо плакати
дві хмароньки ясні,
і **сльози** їхні падали,
сріблясті і рясні.

Олександр Олесь

2. Які слова змальовують хмарки як живих істот? Усно поставте питання до цих слів.
3. «Поговоріть» із хмарками, розрадьте їх. Які речення за метою висловлювання ви використаєте?
4. Випишіть виділене слово. Поясніть його правопис та побудуйте звукову модель.

364. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

де метр сан цм ти

2. Спиши речення, виражаючи числівник словом.

Унаслідок сильної зливи рівень води у Дністрі піднявся на 70 сантиметрів.

365. 1. Прочитайте і порівняйте тексти.

Сьогодні в Україні мінлива хмарність, часом невеликий дощ. Вітер слабкий.

Дивлюся ранком — вже заволочено серпанком сіреньким небо. Далі став помалу й дощик крапати, і вогким холодом до хати зайшов притихлий вітерець.

Леся Українка

2. У якому тексті дощову погоду змальовано образно, а в якому — точно, науково?
3. Складіть і запишіть невеликий текст про хмари: *I варіант* — у науковому стилі; *II варіант* — у художньому стилі.

366. 1. Прочитай текст.

Минали дні, а дощів не було. Степ дедалі втрачав свої яскраві барви, свою весняну моложаву свіжість. І раптом у другій половині дня з-за обрію виткнувся ріжечок синьої хмари. Залитий сонцем степ одразу принишк, затаїв подих. А ріжечок тим часом уперто вигонився вгору, розростався вшир, поступово перетворюючись в хмару. Усе ближче гриміло, блискало. Світлі паруси дощу вже розпускалися на обрії, помітно наближалися. З тихим дзвоном упали перші краплини, і чарівною музикою зашумів цілющий травневий дощ. Земля набиралася сили. Хліба помітно зеленішали, ніби наливалися густим зеленим соком.

За Олесем Гончаром

- 2. Який це текст: художній чи науковий? Доведи свою думку.
3. Усно поділи текст на абзаци за поданим планом.
1. Спраглий степ.
 2. Хмара на обрії.
 3. Наближення грози.
 4. Музика дощу.
4. Спиши останній абзац.

- 367. 1. Прочитай текст. Виділені слова вимовляй із більшою силою голосу.

Сіріє ранок. **Море** ледь-ледь **зітхає**. **Гори** за-
сновані білими пасмами хмар, **ніби димлять**. На
березі, зіщулившись, **дрімають чайки**. Температура
повітря становить вісім градусів.

- 2. Яке речення не відповідає задуму автора образно змалювати дощовий ранок над морем?
3. Спиши художній опис. Добери до нього заголовок.

Запитання і завдання для повторення

1. Із яких частин складається текст?
2. Що виражає заголовок тексту?
3. Що таке тема і головна думка тексту?
4. Які бувають тексти?
5. Розкажи про особливості побудови тексту-розповіді, тексту-опису, тексту-міркування.
6. Чим есе відрізняється від інших типів тексту?

ЗМІСТ

Повторення вивченого у 2 класі	4
--	---

МОВА Й МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу	4
§ 2. Усне і писемне мовлення	5
§ 3. Культура мовлення. Слова ввічливості	6

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

§ 4. Слова з прямим і переносним значенням	8
§ 5. Слова, однакові за звучанням і написанням, але різні за значенням	11
§ 6. Слова, близькі за значенням (синоніми)	13
§ 7. Слова, протилежні за значенням (антоніми)	15

БУДОВА СЛОВА

§ 8. Споріднені (спільнокореневі) слова. Корінь слова.	17
§ 9. Закінчення	20
§ 10. Основа слова. Частина основи.	24
§ 11. Чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів.	28
§ 12. Вимова і правопис слів із ненаголошеними [е], [и] в коренях	33
§ 13. Вимова і правопис слів із дзвінками та глухими приголосними звуками	39
§ 14. Префікс	45
§ 15. Префікси і прийменники.	47
§ 16. Правопис префіксів <i>роз-</i> , <i>без-</i> , <i>з-</i> , <i>с-</i>	50
§ 17. Апостроф після префіксів	54
§ 18. Суфікс	58

ЧАСТИНИ МОВИ

§ 19. Поняття про частини мови	63
--	----

ІМЕННИК

§ 20. Роль іменників у мовленні.	68
§ 21. Власні та загальні іменники	72
§ 22. Змінювання іменників за числами.	76
§ 23. Рід іменників	79
§ 24. Змінювання іменників за питаннями	83

ПРИКМЕТНИК

- § 25. Роль прикметників у мовленні. 86
§ 26. Змінювання прикметників за числами та питаннями. 91
§ 27. Змінювання прикметників за родами 93

ЧИСЛІВНИК

- § 28. Роль числівників у мовленні 104
§ 29. Вимова і правопис числівників 107

ДІЄСЛОВО

- § 30. Роль дієслів у мовленні 110
§ 31. Змінювання дієслів за числами. 114
§ 32. Змінювання дієслів за часами. 116
§ 33. Написання *не* з дієсловами 126

РЕЧЕННЯ

- § 34. Види речень. Звертання. 129
§ 35. Члени речення. Головні та другорядні члени речення 132
§ 36. Зв'язок слів у реченні. 135

ТЕКСТ

- § 37. Заголовок 140
§ 38. Найважливіші в тексті слова 142
§ 39. Тема і головна думка (мета) тексту. 144
§ 40. Текст-розповідь 147
§ 41. Текст-опис 149
§ 42. Текст-міркування 151
§ 43. Есе. 153
§ 44. Про те саме по-різному 155

- Повторення вивченого за рік 157**

Відповіді до загадок, ребусів

- 25.** Петрушка. **43.** Земля. **60.** Співак/співачка. Приїзд.
Підсніжник. **78.** Нічне небо, зорі й місяць. Ніч і день. Ніч.
114. Мурашка. **120.** Вітер. **143.** Слон.
178. Черепаха. **205.** Хмара. **255.** П'ять. Дев'ять.
338. Бджоли. **339.** Бджола. **358.** Осика.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна
ТРОХИМЕНКО Тамара Олександрівна

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Ірина Чорненька*

Художники *Любомир Бейгер, Світлана Радчук, Олеся Томків*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Художній редактор *Ростислав Крамар*

Технічний редактор *Неля Домарецька*

Верстка *Ірини Демків*

Підписано до друку 20.05.2020. Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Pragmatica.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 13,00. Умовн. фарбо-відб. 52,00. Обл.-вид. арк. 9,05.

Тираж 26 997 прим. Зам. 081/05

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002; тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48;
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Надруковано на ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 136, м. Харків, 61036

Свідоцтво серія ДК №3461 від 14.04.2009 р.

У підручнику використано такі інтернет-джерела:

- <http://web.archive.org/web/20200420140730/https://slovopravdy.com.ua/nina-matviyenko-vsi-chomus-dumayut-shhoya-miljonerka-moyi-miljony-tse-moyi-sluhachi/> (с. 61)
- [http://web.archive.org/web/20200420144615/https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%A5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83_\(%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2\)](http://web.archive.org/web/20200420144615/https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%A5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83_(%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2)) (с. 72)
- http://web.archive.org/web/20200420144907/https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD_%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96 (с. 74)
- http://web.archive.org/web/20200420145036/https://web-zoopark.ru/reptilii/cherepaha_kozhystaya.html (с. 75)
- <http://web.archive.org/web/20200420145201/https://make.ua/posters/7327/> (с. 83)
- <http://web.archive.org/web/20200420145348/https://lihtaryk.com.ua/10-nayvidomishih-kartin-ukrayinskih-hudozhnikov/zvir-guljaye/> (с. 99)
- <http://web.archive.org/web/20200420145911/https://www.wikiart.org/uk> (с. 99)
- <http://web.archive.org/web/20200420145659/http://mamajeva-sloboda.ua/publ/kozak-mamai-henetychniy-kod-natsiyi/> (с. 102)
- <http://web.archive.org/web/20200417134748/https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/kviti-katerini-bilokur/> (с. 133)
- <http://web.archive.org/web/20200420151224/https://sibro.ru/photo/roerich-heroica/n-k-rerikh-vesnasyashchennaya-1945/> (с. 141)

ЧАСТИНИ МОВИ

Частина мови	Що виражає	На які питання відповідає	Приклади
Іменник	назву предмета	хто? що?	гора, озеро, Марійка
Прикметник	ознаку предмета	який? яка? яке? які?	синій, весела, холодне, спокійні
Дієслово	дію предмета	що робити? що зробити?	малювати, подумати
Числівник	кількість предметів	скільки?	п'ять, дев'ять, чотирнадцять, сто
Прийменник	—	—	у, в, на, за, біля, перед
Сполучник	—	—	і (й), а, але, та

СЛОВНИКОВІ СЛОВА

абрикос	колектив
адреса	комбайн
айстра	коридор
акваріум	космонавт
апельсин	криниця
апетит	милосердний
асфальт	минулий
вдячний	очерет
велосипед	піріг
внесок	президент
вогкий	приятний
вогнище	пшениця
вокзал	сантиметр
гармонія	секунда
горизонт	тривога
гриміти	фермер
депутат	хвилина
дециметр	черемха
директор	черешня
електрика	
кипіти	
кишеня	

